

**LEFKE AVRUPA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ**

Cilt XV / Volume XV
Sayı I / Issue I
Haziran 2024 / June 2024

**EUROPEAN UNIVERSITY OF LEFKE
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES**

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma Makaleleri / Research Articles

Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin Gerçekleştirilmesinde İnsansız Hava Araçları Kullanımının Rolü Üzerine Bir İnceleme

A Review on the Role of Unmanned Aerial Vehicles in Achieving Sustainable Development Goals.....1-24

Bilge Meydan

Content Analysis of Research on Leadership and Management Issues in the Department of Business Administration

İşletme Anabilim Dalında Liderlik ve Yönetim Konuları Üzerinde Yapılan Araştırmaların İçerik Analizi.....25-42

Burak Demir, Çağla Deniz Özçelik, Mert Ömürlü

Üç Parti-İki Farklı Politika: 1961-1971 Arası Dönemde Türk Siyasî Partilerinin Kıbrıs Sorununa Yaklaşımı

Three Parties-Two Different Policies: The Approach of Turkish Political Parties to the Cyprus Problem between 1961 and 1971.....43-68

Turan Cavlan

Robert Gilpin in Realist Paradigm of International Relations Discipline: Research Program, State and International System

Uluslararası İlişkiler Disiplininin Realist Paradigması Çerçevesinde Robert Gilpin: Araştırma Programı, Devlet ve Uluslararası Sistem.....69-83

Ali Ercan Su

Kapitalist Dönüşüm ile Siyasi Sistem Arasındaki Bağlantı ve Neo-Liberalizmin Tarih Sahnesine Çıkışı

Connection between Capitalist Transformation and the Political System with Neo-Liberalism's Arrival on the Stage of History.....84-102

Nihal Bayramoğlu Umar

Covid-19 Krizinin İnsan Kaynakları Uygulamalarına Etkisi: Ankara İli Üzerine Nitel Bir Çalışma

The Impact of Covid-19 Crisis on Human Resources Practices: A Qualitative Study in Ankara Province.....103-129

İlçin Barutcu, Erdem Kırkbeşoğlu, Gülten Şenkul

**LEFKE AVRUPA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ**

**EUROPEAN UNIVERSITY OF LEFKE
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES**

Cilt XV / Volume XV
Sayı I / Issue I
Haziran 2024 / June 2024

Sahibi / Owner

LEFKE AVRUPA ÜNİVERSİTESİ / EUROPEAN UNIVERSITY OF LEFKE

Editör / Editor

Prof. Dr. Ali DAYIOĞLU

Yardımcı Editör / Vice Editor

Yrd. Doç. Dr. Hüseyin KARŞILI

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Oğuz KARAKARTAL

Prof. Dr. Carolina SMOCHINA

Prof. Dr. Elif Asude TUNCA

Prof. Dr. Ebru OĞURLU

Prof. Dr. Zihniye OKRAY

Prof. Dr. Derviş KIRIKKALELİ

Doç. Dr. Muhittin Tolga ÖZSAĞLAM

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Akif TABAK - İzmir Katip Çelebi Üniversitesi

Prof. Dr. Cem TANOVA – Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi

Prof. Dr. Fatih ÇETİN - Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Prof. Dr. Gencay ŞAYLAN - Lefke Avrupa Üniversitesi

Prof. Dr. H. Nejat BASIM - Başkent Üniversitesi

Prof. Dr. Himmet KARADAL - Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Prof. Dr. Hulusi Cenk SÖZEN - Başkent Üniversitesi

Prof. Dr. Emre ERŞEN - Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Nurşin GÜNEY - Nişantaşı Üniversitesi

Prof. Dr. Nuri ERİŞGİN - Lefke Avrupa Üniversitesi

Prof. Dr. Serhat BURMAOĞLU - İzmir Katip Çelebi Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa ÖZBİLGİN - Brunel Üniversitesi

Prof. Dr. Sevin UĞURAL - Doğu Akdeniz Üniversitesi

Doç. Dr. Hakan GÜNEŞ - İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Suna Gülfer IHLAMUR ÖNER - Marmara Üniversitesi

Kapak Tasarımı / Cover
Bülent BİLGİN

Yazışma Adresi / Correspondance
Lefke Avrupa Üniversitesi
Sosyal Bilimler Dergisi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Gemikonağı – Lefke
KKTC

European University of Lefke
Journal of Social Sciences
Faculty of Economics and Administrative Sciences
Gemikonağı – Lefke – TRNC
Mersin 10 TURKEY
İletişim / Contacts
+ 90 392 660 20 00
jss@eul.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/euljss>
<http://euljss.eul.edu.tr/>

ISSN: 1309 – 2294
e-ISSN: 2148 – 8169

LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi iki hakemli bir dergidir / EUL Journal of Social Sciences is a double blind peer-reviewed journal.
Sosyal Bilimler Dergisi EBSCOhost, ROAD ve SOBIAD tarafından indekslenmektedir / EUL Journal of Social Sciences is indexed in EBSCOhost, ROAD and SOBIAD.

Subscriptions / Abonelik

Yıllık 50 TL olan abonelik bedeli İş Bankası LAÜ Şubesi 6806199 numaralı, Lefke Avrupa Üniversitesi hesabına yatırıldıktan sonra adres bilgisi dergimize iletilmelidir / Subscribers are required to notify us after depositing an annual fee of 50 TL to the following bank account: İş Bank LAÜ Branch, account number 6806199, account owner European University of Lefke.

(IBAN: TR27 0006 4000 0016 8060 0001 99)

UYARI

Tüm yayın hakları saklıdır. Bu derginin hiçbir bölümü, LAÜ'den alınmış yazılı izin olmaksızın hiçbir biçimde ve hiçbir yöntemle yeniden üretilemez ve dağıtılamaz. LAÜ Sosyal Bilimler Dergisinde ileri sürülen görüşler ve ifadeler tamamen yazarlara aittir. Dergide yayınlanmış olması, bu görüş ve ifadelerin editör veya LAÜ tarafından benimsendiği anlamına gelmez.

DISCLAIMER

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced and disseminated in any means without the prior written permission of the EUL. Statements and opinions appearing in the EUL Journal of Social Sciences are solely those of the authors and do not imply endorsement by the editors, advisors or referees of the journal, or the EUL.

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA HEDEFLERİNİN GERÇEKLEŞTİRİLMESİNDE İNSANSIZ HAVA ARAÇLARI KULLANIMININ ROLÜ ÜZERİNE BİR İNCELEME

A REVIEW ON THE ROLE OF UNMANNED AERIAL VEHICLES IN ACHIEVING SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS

Arş. Gör. Dr. Bilge Meydan
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
İşletme Bölümü
bilge.meydan@dpu.edu.tr
ORCID: 0000-0003-1478-5999

Gönderim 13 Aralık 2023 – Kabul 5 Ocak 2024
Received 13 December 2023 – Accepted 5 January 2024

Öz: Günümüzde teknolojinin ilerlemesi ile İnsansız Hava Araçları (İHA)'nın küçük boyutlu versiyonlarının günlük hayatta bireysel kullanımına sıklıkla rastlanmaktadır. İlk başlarda askeri savunmada keşif ve taarruz amacıyla kullanılan İHA'ların günümüzde farklı amaçlara özel donatılmış olması başka alanlarda kullanımını vazgeçilmez kılmıştır. Bu çalışma İHA'ların son dönemde yükselen eğilimdeki kullanım alanlarıyla ilgili detaylı bir literatür taraması gerçekleştirilerek İHA kullanımının Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri(SKH)'ne sağladığı faydalar incelenmiştir. Bu kapsamda açlık ve yoksulluğun önlenmesinde, eşitsizliklerin azaltılmasında, sudaki yaşam ve karasal yaşamın korunmasında İHA kullanımının katkıları değerlendirilmiştir. Teknik anlamda İHA'ların temel amacı olan alan ve arazi izlemesinde İHA kullanımı üzerine yapılan çalışmalara yoğunlaşmış ve konularına göre sınıflandırılmıştır. 2010-2023 yılları aralığında arazi izlemede İHA kullanımı ile ilgili çalışmalar afet yönetimi, fotogrametrik araştırmalar, insani yardım ulaştırma ve tarım olmak üzere 4 temel başlıkta gruplanarak yapılan 48 çalışma incelenmiştir. Gerçek hayattaki problemleri çözmeye İHA kullanımının farklı eklentiler ve yazılımlarla farklı amaçlar için kullanımının yoğunlaştığı, klasik araçlara göre maliyet tasarrufu, hız ve kalitede büyük fark yarattığı görülmüştür. Bu çalışma arazi izleme çalışmalarında ilgili araştırmacılara bir kılavuz oluşturmak amacıyla hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İnsansız Hava Aracı (İHA), sürdürülebilir kalkınma hedefleri, hassas tarım, insani yardım, afet yönetimi.

Abstract: Nowadays, with the advancement of technology, small-sized versions of Unmanned Aerial Vehicles (UAV) are frequently used individually in daily life. UAVs, which were initially used for reconnaissance and attack purposes in military defense, are now specially equipped for different purposes, making their use in other areas indispensable. This study carried out a detailed literature review on the usage areas of unmanned aerial vehicles (UAVs) and highlighted the benefits of UAV use to reach Sustainable Development Goals have been examined. In this context, the contributions of UAV use in preventing hunger and poverty, reducing inequalities, and protecting aquatic and terrestrial life have been evaluated. Focused on the studies on the use of UAVs in field and land monitoring, which is the main purpose of UAVs in technical terms classified according to their subjects. Between 2010 and 2023, 48 studies on the use of UAVs in land monitoring have been examined, grouped under 4 main headings: disaster management, photogrammetric research, humanitarian aid transportation and agriculture. It has been observed that the use of UAVs for different purposes with different add-ons and software has increased in solving real-life problems, and that it has made a big difference in cost saving, speed and quality

compared to classical applications. This study has been prepared to provide a guide for relevant researchers in land monitoring studies.

Keywords: *Unmanned Air Vehicle (UAV), sustainable development goals, precision agriculture, humanitarian aid, disaster management.*

GİRİŞ

Otonom olarak ya da uzaktan kontrol edilerek belirlenen rota dahilinde verilen görevi yerine getirebilen mürettebatsız hava araçlarına İnsansız Hava Aracı (İHA) denir. Havada uçuşundan dolayı “arı” anlamına gelen “drone” kelimesi de kullanılmaktadır. İlk olarak askeri savunmada keşif, gözlem ve taarruz amacıyla kullanılmaya başlanan İHA’lar günümüzde farklı boyut ve donanımlarıyla özel amaçlar için kullanılabilir. Bireysel olarak hobi amaçlı kullanımlar için üretilen kolay erişilebilir İHA’ların yanında sulama, yük taşıma, yangın söndürme, yer altı görüntüleme gibi özel donanıma sahip çeşitleri de mevcuttur. Kullanım amacına göre ağırlığı, boyutu, kontrol menzili de değişen İHA’larla günlük yaşamımızda neredeyse her alanda karşılaşmamız mümkündür.

İHA’ların çıkış noktası Askeri Savunma olsa da kullanım alanı oldukça geniştir. Gelişen teknolojilerle birlikte uzaktan algılama, fotogrametrik algılayıcılar ve taşıma platformları hızlı bir şekilde değişmekte ve gelişmektedir. Afet bölgeleri, arkeolojik kazılar ve tarım alanlarının incelenmesinde İHA’ların avantajı bu alanda çalışanlar için oldukça popüler olmasını sağlamıştır. Helikopter, uçak ve uydular gibi birçok taşıyıcı platform amaçlarına uygun olarak yeryüzüne ait görüntülerin elde edilmesi için başarılı bir şekilde kullanılmaktadır. Ancak küçük alanlar söz konusu olduğunda bu tür insanlı taşıyıcı platformlar ve uydular ile veri toplamada bazı sorunlar ile karşılaşmaktadır. Bu sorunların başında insanlı hava araçlarının görüntü elde etme üzere kalkışının çok pahalı olması ve elde edilen görüntülerin küçük alanlara bölünmesinde netlik sorununun yaşanmasıdır. Bu maliyetlerden dolayı anlık veri almak için tekrar uçuşa geçmesi oldukça külfetli olmaktadır. İHA’lar ise tam zamanlı veri elde etme ve verinin tutarlı kontrolü için oldukça düşük maliyetlerle tekrar tekrar havalandırılabilir. Diğer bir sorun ise insanlı hava araçları uçak ve helikopterlerin hava koşullarından İHA’lara göre daha fazla etkilenmesidir. Uçak ve helikopterlerde küçük alanlar için bulutlu havalarda görüntü alma kalitesi düşerken İHA’ların tırmanma ve dalma fonksiyonlarının kumanda edilebilmesi sebebiyle çok daha kaliteli görüntü elde edilebilmektedir (Comert vd. 2012). Günümüzde hızlı kargo teslimatında da İHA’ların kullanımı göze çarpmaktadır. Karayolu taşımacılığına göre daha hızlı ve uçakla taşımacılığa göre daha az maliyetli olması İHA’ları avantajlı kılmaktadır. Ürünlerini müşterilerine hızlı teslim etmek isteyen online alışveriş siteleri özellikle son kilometre taşımacılığında İHA’lardan yararlanmaktadır. Kargo taşımacılığında hız kadar çevreye daha az karbon salınımını da sağlayan İHA’ların karayolu taşımacılığı ile koordineli kullanımının yapıldığı son kilometre taşımacılığı uygulamalarına da literatürde sıklıkla rastlanmaktadır (Kanık vd. 2023). Bu çalışmada İHA’ların farklı amaçlarla kullanılmasına dikkat çekerek araştırmacılara en bilinen uygulama alanları olan askeri ve lojistik faaliyetler dışındaki uygulama alanları hakkında kılavuz oluşturmak amaçlanmıştır.

İHA’ların sağladığı sayısız fayda göz önünde bulundurulduğunda Birleşmiş Milletler’in 2015 yılında yayımladığı Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SKH)’ni

gerçekleştirmede etkisini incelemek literatüre katkı açısından ilginç bir alan olarak görülmüştür. Küresel olarak belirlenen 17 hedef Şekil 1’de görülebilir. Bu hedefler fırsat eşitsizliklerinin giderilmesini amaçlayarak tüm milletler için daha insani ve yaşanabilir koşullar sağlamaya yönelik tasarlanmıştır. İncelenen çalışmalar SKH bağlamında değerlendirildiğinde 17 hedefin ve alt amaçlarının gerçekleştirilmesi kapsamında açlığın ve yoksulluğun önlenmesi, eşit sağlık imkânlarının sağlanması, su ve karasal yaşamın korunması, kültürel mirasın korunması açısından son yıllarda İHA kullanımının katkı sağladığı görülmektedir. Küresel olarak belirlenen hedefler doğrultusunda açlığın ve yoksulluğun önlenmesi, eşit sağlık imkânlarının sağlanması, su ve karasal yaşamın korunması açısından İHA’ların son yıllarda kullanımının etkisi yadsınamaz. İncelenen literatürde de kırsal kesimlere insani yardımların ulaştırılmasında, sağlık hizmetlerinin en hızlı şekilde ulaştırılarak can kayıplarının önlenmesinde, afet yönetimi ile ilgili gerek hasarın hızlı tespit edilerek müdahalelerin hızlı ve doğru yapılmasında gerekse yardımların hızlı ve etkili ulaştırılmasında, küresel olarak artan nüfusun gıda talebinin sürdürülebilir yöntemlerle sağlanmasında, sudaki ve karasal yaşamı koruyarak etkili tarım faaliyetlerinin yürütülmesinde İHA kullanımının payı çok büyüktür. Bunların yanı sıra kültürel mirasın gelecek nesillere sürdürülebilir bir şekilde aktarılmasında, arkeolojik kalıntıların 3 boyutlu modelinin çıkarılması ve bozulmaların saptanarak tedbirlerin alınmasında İHA’ların katkısı önemlidir.

Şekil 1: Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri

Kaynak: T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2020.

Küresel olarak nüfusun artması, tarım arazilerinin azalması sonucunda dünyada gıda talebinin karşılanması ile ilgili yeni bir küresel krizle karşı karşıya kalınacağı habercisidir. Tarımda verimliliğin artırılması tercih değil zorunluluk halini almıştır. Bununla birlikte ekosistem ve biyoçeşitliliğe zarar vermeden tarım, hayvancılık ve balıkçılık faaliyetlerinin sürdürülebilir bir şekilde gerçekleştirilmesinin gerçekleşmesi SKH kapsamındadır. Tarım, hayvancılık ve balıkçılıkta İHA kullanımı ile ekosisteme ve canlı çeşitliliğine zarar vermeyen en çevreci yolla mahsul verimliliğinin arttığı görülmektedir. İHA'ların afet yönetiminde kullanımı da oldukça yaygın ve önemlidir. Kasırga, deprem, yangın, çığ gibi afet sonrası ilk saatlerin son derece önemli olduğu doğal afetlerde keşif, gözetleme ve yardım ulaştırma fonksiyonlarından yararlanılmaktadır. Öyle ki tırmanma ve dalış mesafelerinin uzaktan kontrol edilebildiği bu teknolojide, göçük altında kalan canlıların termal kamera ile tespitinin sağlanması oldukça önemlidir. SKH kapsamında afetten kaynaklı ölümleri ve etkilenen insan sayısının azaltılması amacına ulaşmada İHA kullanımının büyük katkısı olduğu görülmektedir. Özellikle son dönemde pandeminin etkisiyle İHA'ların kullanım alanlarından en önemlilerinden biri olan insani yardımlar ulaştırma konusudur. Afrika başta olmak üzere türlü tehditler ve imkânsızlıklar sebebiyle ulaşımı zor bölgelere gönderilen yardımların hızlı ve ihtiyaç anında ulaşmasında İHA'ların kullanımının büyük rolü vardır. Ayrıca karayoluyla ulaşımın zor olduğu coğrafi bölgelere sağlık hizmetlerinin ulaştırılması ve ilaç, aşı ve test kitlerinin uygulanması ve salgınların önlenmesi için İHA'ların kullanımı büyük önem taşımaktadır. SKH'den sağlıklı ve kaliteli yaşam hedeflerinin büyük ölçüde gerçekleştirilmesinde İHA kullanımının etkisi kayda değerdir.

Uzun zaman alan arkeolojik çalışmaların arazi yönünden ulaşımının zor olması, eski sistem görüntülemelerin yetersiz kalması kalıntıların modellenmesinin yapılmasında eksikliklerin İHA'lar sayesinde giderildiğini göstermektedir. Ulaşımı zor arkeolojik alanların keşfi ve araştırılması amacıyla İHA'ların fotogrametri çalışmalarında kullanımı da son zamanlarda hızla artmaktadır. İHA kullanılarak kalıntıların belgelenmesi, hacim hesaplarının yapılması, topografik haritasının çıkarılması, hatta kalınların üç boyutlu modelinin çıkarılması mümkündür. Arkeolojik çalışmalarda İHA kullanımı sayesinde kültürel mirasların keşfi, modellenmesi ve korunması için gereken tedbirlerin alınarak sürdürülebilir bir şekilde gelecek nesillere aktarılmasına büyük katkı sağlanmıştır. SKH kapsamında sürdürülebilir şehirler ve topluluklar amacına ulaşmada katkı sağladığı görülmektedir.

Bu çalışmada Birleşmiş Milletler'in küresel olarak belirlediği tüm milletler için fırsat eşitsizliğinin ortadan kaldırılarak daha yaşanabilir bir ortam ulaştırmayı amaçlayan SKH'ye ulaşmada İHA kullanımının etkisi incelenmiştir. Bu amaçla arazi inceleme kapsamında ilgili alanlarda İHA kullanımına odaklanan çalışmalar incelenmiş ve bu çalışmaların SKH'nin ilgili maddelerinin hangisine katkı yaptığını göstermek amaçlanmıştır. Yapılan çalışmaların incelenmesi sonucunda İHA'ların arazi araştırmalarında kullanımı üzerine yapılan çalışmalarda bazı çalışma alanlarında yükselen bir eğilim olduğu fark edilmiş, arazi izleme araştırmaları 4 başlığa ayrılarak kullanım örnekleri ve sağladığı faydalar incelenmiştir. Arazi izleme araştırmalarında 4 temel kullanım alanı afet yönetimi, insani yardımların ulaştırılması, tarım ve fotogrametri, olarak belirlenmiştir. Çalışmanın güncelliği açısından 2010-2023 yılları arasında yapılmış çalışmalar incelenmiştir. Çalışmalarda

İHA kullanımının katkılarının SKH’de açıklanan amaçlarla örtüştüğü ve katkı sağladığı fark edilmiştir. İncelenen çalışmalar doğrultusunda İHA kullanımının SKH’ye katkısı ilişkilendirilerek açıklanmıştır. Bu çalışma arazi araştırmalarında İHA kullanımının SKH’nin hangi maddelerine olumlu katkı yaptığını göstermek amaçlanmıştır. Ülkelerinin SKH’ye ulaşmadaki başarılarını arttırmak için İHA’lardan hangi alanda nasıl yararlanabileceklerini göstermek amaçlanmış ve politika yapıcılara İHA kullanımını arttırmak için nasıl bir strateji izlemeleri gerektiğiyle ilgili önerilerde bulunulmuştur.

Çalışmanın 1. Bölümünde SKH’nin amaçlarına ulaşmada İHA’ların rolü tartışılmış daha sonra 2. Bölümde İHA kavramı ve arazi izleme kapsamında kullanım alanlarına değinilmiştir. 3. Bölümde arazi izleme çalışmaları çatısında gruplanan afet yönetimi, insani yardım ulaştırma, tarım ve fotogrametri çalışmalarında İHA kullanımını literatüre dayandırılarak açıklanmıştır. 4. Bölümde İHA kullanımı ile ilgili yapılan çalışmaların Birleşmiş Milletler tarafından yayımlanan SKH amaçlarından hangilerinin gerçekleştirilmesiyle ilgili olduğu gösterilmiştir. Sonuç bölümünde yapılan inceleme değerlendirilerek politika yapıcılara önerilerde bulunulmuştur.

1. SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA HEDEFLERİNİN SAĞLANMASINDA İNSANSIZ HAVA ARAÇLARININ ROLÜ

Toplumlarda ekonomik büyüme sosyal büyüme ile desteklenmedikçe sömürülen ve yoksullaşan kesimlerin gündün güne büyüyen bir kitle olacağı aşikârdır. Günümüzde özellikle az gelişmiş ülkelerde büyümeyi sağlayan kaynakların verimsiz kullanımı küresel boyutta doğaya ve insana yakın gelecekte büyük zarar getirecektir. Lorek ve Spangenberg, (2014)’e göre sürdürülebilir kalkınmaya ilişkin politikaların ekonomik, sosyal ve ekolojik hedefler arasında taviz verilmeksizin tasarlanması gerektiği aşikârdır. Ancak ülkeler siyasi olarak ekonomi lehine taviz vererek sosyal, ekolojik sorunları göz ardı etmektedir. Bu sebeple gerçekte güçlü bir sürdürülebilirliğe ulaşmanın nadir olduğunu vurgulamıştır. Eğer ülkeler için güçlü bir dengeleyici güç ve ciddi yaptırımlar olmazsa kaynakların her zaman olduğu gibi az sayıda toplumun elinde yoğunlaşacağı, bu durumda küresel sürdürülebilirliğin pek mümkün olmayacağı görülmektedir. Gupta ve Vegelin, (2016) küresel sürdürülebilir kalkınmanın sosyal, çevresel ve ilişkisel kapsayıcı kalkınma ile mümkün olacağını belirtmiştir.

Kalkınma, sadece ekonomik büyüme çerçevesinde ele alınacak kadar basit bir olgu değildir. Peşkircioğlu, (2016) ifadesine göre; “Kalkınma, ancak verimliliğe dayalı büyüme ile güçlendirilmiş insan merkezli toplumlarda, verimlilik artışından doğan kazançların taraflar arasında adil paylaşılması, sosyal adalet ilkesinin sağlanması ve gelecek nesillerin kaynaklarının korunması ile sürdürülebilir olur” denilmiştir. Sürdürülebilirlik küresel olarak düşünce tarzının değiştirilmesi, evrensel dayanışma, toplumsal sorumluluklar ile sosyal, ekonomik ve çevresel kalkınmanın beraber sağlanmasıdır (Ozmehmet, 2008).

Birleşmiş Milletler’in düzenli aralıklarla küresel olarak açlık, yoksulluk, eğitim ve sağlıkta fırsat eşitsizliği, iklim değişikliği ve ekolojik denge tahribatıyla mücadele gibi tüm dünyayı ilgilendiren konularla ilgili 1972’den bu yana ortaya koyduğu çabalarının özellikle 2000’li yıllarda ciddi bir çerçevede ele alınmaya başlandığı görülmektedir. Bununla ilgili olarak 2000 yılında yapılan konferansta Bin Yıl

Kalkınma Hedefleri açıklanmış ve 2015 yılına kadar 15 yıl boyunca değerlendirilmiştir. 15 yılın sonucunda Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SKH) adıyla 2030 yılına kadar geçerli olacak yeni bir 15 yıllık plan uygulamaya konulmuştur. Birleşmiş Milletler'in 2015 yılında yayınladığı yeni hedefler; Bin Yıl Kalkınma Hedefleri'nde tartışmaya yol açan hedefleri daha açık ifade eden, daha güncel, sürdürülebilirlik göstergeleri daha net tanımlanmış, geleceğin kalkınma yaklaşımına uygun bir programdır. SKH kapsamında belirlenen 17 hedefle sürdürülebilirliği kalkınmanın merkezine koyarak ekonomik, sosyal, çevresel gelişimin sağlanması amaçlanmaktadır. SKH eşitlik, evrensellik, sürdürülebilirlik, dayanışma, insan hakları, kalkınma yeteneğine göre sorumluluk alma prensibine dayanan küresel bir iş birliğidir (Eşkinat, 2016). SKH hedefleri adeta insanlığın yakın gelecekte nitelikli ve sürekli gelişimi için bir yol haritası niteliğindedir.

2030 yılına kadar takip edilmesi gereken 17 hedefin küresel olarak şimdiye kadar yayınlanan en açık ve anlaşılır plan olması takip edilebilmesinin kolaylaştırmıştır. SKH Şekil 1'de görülmektedir. Ancak yakın geçmişte yaşanan küresel Covid-19 salgını başta olmak üzere, iklim değişikliğine bağlı büyük afetler ve çağımıza uymayan savaşlar neticesinde hedefleri gerçekleştirmek her zamankinden daha da zor bir hal almıştır. Hedeflerin düzenlemeyi amaçladığı ancak krizlerin sebep olduğu fırsat eşitsizlikleri; gıdaya, temiz suya, eğitime, sağlık imkanlarına erişimde eşitsizlik gibi durumların artışı 2030 yılına kadar SKH'nin gerçekleştirilmesi için zorlu ve küresel bir sınav olarak görülmektedir (Başpınar & Özvarış, 2021). Öte yandan yaşanan küresel felaketlerin SKH amaçlarını gerçekleştirmedeki olumsuz etkisinin yanı sıra teknolojinin her geçen gün hayatımıza girmesiyle bu hedefleri gerçekleştirmeye olumlu katkıları da görmekteyiz. İHA kullanımının SKH'nin 17 maddesinde ve alt maddelerinde belirtilen fırsat eşitsizliğini ortadan kaldırma, bulaşıcı hastalıkların önlenmesi, evrensel olarak aile planlamasının sağlanması, ilaç ve aşı desteği, afet ve kazalara bağlı ölüm ve yaralanmaları en aza indirmek, kültürel ve doğal mirasın aktarılması gibi amaçlara ulaşılmasında olumlu katkısı gözlenmektedir.

SKH'nin gerçekleştirilmesinde İHA kullanımının sağladığı katkıları daha net görebilmek için öncelikle İHA ile ilgili literatür ve çalışmaların sağladığı yararlar açıklanacak daha sonra katkıları tartışılacaktır.

2. İNSANSIZ HAVA ARACI KAVRAMI VE KULLANIM ALANLARI

İHA bir insanın kullanmasına gerek duymaksızın aerodinamiğin gücü ile aracı kaldıran, otonom olarak veya uzaktan kumanda edilerek verilen görevi yerine getiren, bir kere kullanıp gözden çıkarılabilir ya da tekrar kullanabilen bir araçtır. Bir kez kullanımda gözden çıkarılmasının bile maliyeti yetişmiş pilotu kaybetmekten daha tercih edilebilir. Bu sebeple öncelikli kullanıldığı alan verilen görevi daha az riskle ve etkin bir şekilde gerçekleştirdiği için askeri operasyonlar olmuştur (Glade, 2000).

Günümüzde bireysel kullanım amacıyla da kullanımına sıkça rastladığımız İHA'lar ilk olarak 1916 yılında geliştirilmiş ve 1. Dünya Savaşı'nda kullanılmıştır. 1950'lerde Vietnam Soğuk Savaşı'nda oldukça faydalı olduğu görülen İHA'ların, tam ölçekli gelişimi 1970'lerde İsrail'in daha küçük ve düşük maliyetle ürettiği İHA'larda dikkat çekmektedir. 1980 ve 1990'lı yıllarda üretim ve test sürecini

tamamlamış küçük boyutlu İHA' lar Amerikan askeri otoritesinin dikkatini çekmiştir. Kamera taşıyan küçük boyuttaki İHA'ların ilk kullanımı 1991 yılında Amerika tarafından Körfez Savaşı'nda gerçekleşmiştir (Gupta vd. 2013). 1998-1999 yıllarında Kosova taburunda hedef belirlemede kullanılmasıyla günümüzdeki kullanımına yönelik araştırmaların başlamasının önü açılmıştır. Askeri savunma operasyonlarında İHA'ların kullanımının tercih edilmesinin ana sebepleri uçaklara göre maliyetin daha düşük olması, yetmiş askeri mürettebatın can kaybını önlemek ve taarruz öncesi düşman menziline oyalamaktır. Genellikle keşif ve gözetleme amacıyla kullanılan İHA'ların askeri savunma sanayide kullanımı günümüzde silahlı olarak devam etmektedir. Ülkemizde terör eylemlerinin artması nedeniyle sınır ihlallerinin önlenmesi için Güney Doğu Anadolu Bölgesi'nde kullanımına başvurulmaktadır. İngiltere'nin Pakistan bölgesinde, Amerika'nın Afganistan bölgesinde yaptığı çalışmalarda, Rusya-Ukrayna ve İsrail-Filistin savaşında sıklıkla İHA kullanımına başvurduğu gözlenmektedir.

Uçak ve helikopterlerin temel faaliyetleri olan gözetleme ve keşif faaliyetlerini mürettebat gerektirmeksizin sağlayan ve onlara oranla bakım ve muhafaza işlemlerinde daha fazla avantaj sağlayan İHA' lar oldukça popülerdir. Yöneylem araştırmalarında da ilgi çeken konulardan biri olması sebebiyle İHA'ların uçuş optimizasyonu ile ilgili çalışmalar mevcuttur. İHA'lara hedef atayarak silahların etkin kullanımı ve yönlendirilmesi (Shetty vd. 2008), tehditleri algılayan yörünge planlaması (Duan vd. 2009), orta irtifada uçan İHA'ların yakıt tüketimini ve uçuş süresini en aza indiren en kısa yolu bulma (Royset, Carlyle, ve Wood, 2009), İHA'ların dinamik yönlendirilmesinde dağımik bir coğrafyada belirlenen hedeflere yönlendirilmesinin belli zaman aralığında en az maliyetle gerçekleşmesi ve anlık belirlenen hedeflere tepki vermesini sağlayan keşif görevi rotalaması (Ercan ve Gencer, 2018), savaşlarda İHA'larla iş bölümü yapılması ve etkin görev paylaşımının planlanması (Wu vd. 2018) gibi konulara literatürde rastlanmaktadır.

İHA'ların bireysel kullanımına sıklıkla fotoğrafçılık ve sportif faaliyetlerin kaydedilmesinde de rastlanmaktadır. Özel donanımları sayesinde farklı sektörlerde kullanılan İHA'lar tarımda tohumlandırma, hasat tespiti, ilaçlama, sulama, arazi kontrolü gibi amaçlarla, fotogrametri çalışmalarında arazinin topografik haritasının çıkarılmasında, afet yönetiminde hasar tespiti, yaşam tespiti ve yardımların doğru yere sevk edilmesinde, insani yardım ulaştırmada kan ve test kiti taşınmasında, sterilizasyonda, ilk yardım ve tıbbi malzeme ulaştırmada ve hastalık tespitinde kullanılmaktadır. Kalkış ağırlığına göre sınıflandırılmış İHA'ların kullanımdan önce yasal izin alma zorunluluğu bulunmaktadır. Çoban ve Oktay, (2018) çalışmasında belirtildiği üzere bireysel kullanım amaçlı İHA'lar İHA0 (500 gr-4 kg), İHA1 (4kg-25 kg), İHA2 (25 kg-150 kg), İHA3 (150 kg ve fazlası) olarak 4 sınıfta tanımlanmıştır. Uçuştan önce Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü'nden izin alınması, kurumun talimatnamesine uygun uçuş ve saha gerekliliklerine uyulması, Türk hava sahasında uçtuğu müddetçe sigortalanması gerekmektedir.

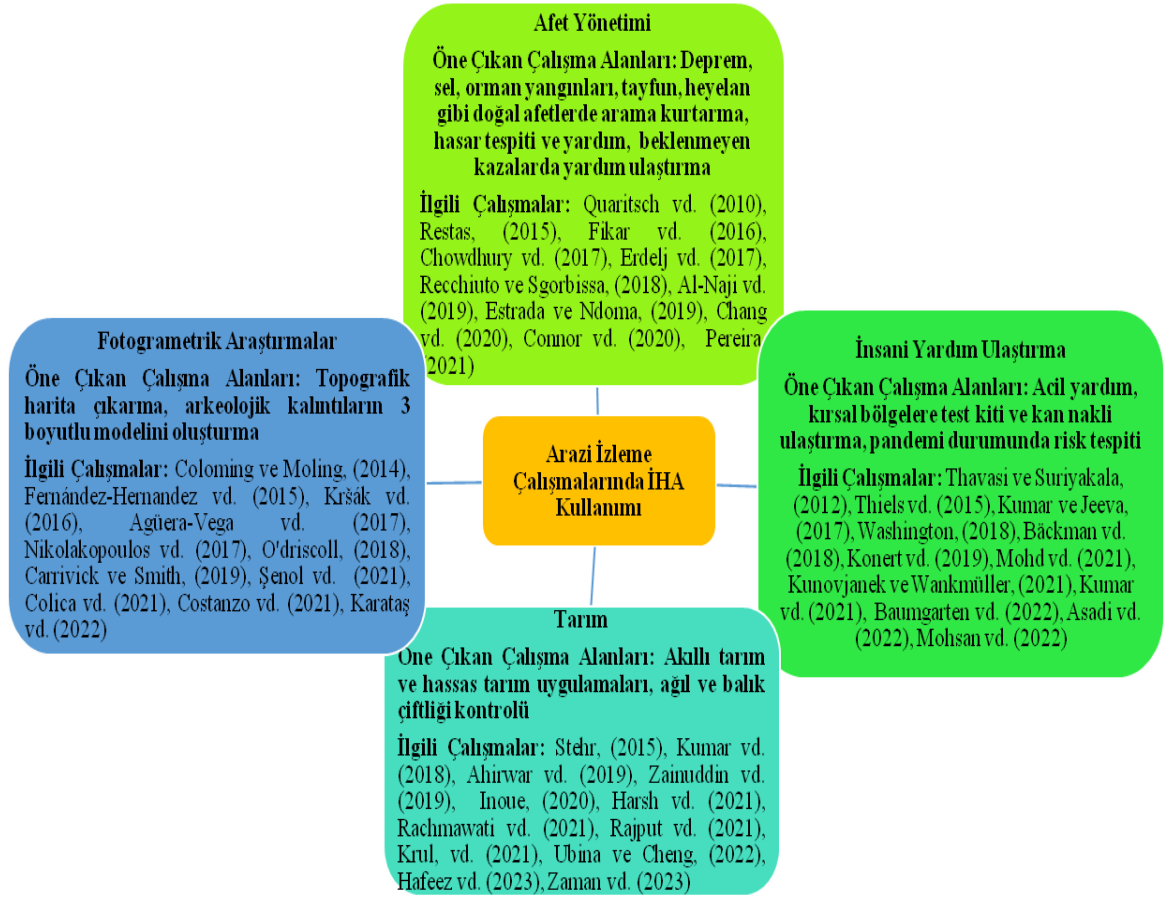
2010-2023 yılları arasında yapılan İHA'ların bireysel kullanım alanlarının incelendiğinde "arazi araştırma" amacıyla son dönemde çok fazla çalışmanın olduğu görülmüştür. Arazi araştırma çalışmalarında İHA kullanımı ile ilgili literatürde öne çıkan çalışmalar 4 başlık altında kategorize edilmiş fotogrametri, afet yönetimi, insani yardım ulaştırma ve tarım alanındaki çalışmalara Web of Science ve Google

Scholar aracılığıyla erişilmiştir. Bu alanlarla ilgili çalışmalar alt başlıklarda detaylı olarak açıklanacaktır.

3. ARAZİ İZLEME ARAŞTIRMALARINDA İHA KULLANIMI

İHA'ların pek çok alanda bireysel kullanımı mevcuttur ve günümüzde hangi amaçla kullanılırsa kullanılsın geleneksel yöntemlere göre hız, zaman ve görüntü kalitesi açısından büyük fayda sağladığı görülmektedir. Son yıllarda arazi araştırmalarında da farklı amaçlarla bireysel İHA kullanımının yaygın olduğu yapılan kapsamlı literatür taraması sonucunda fark edilmiştir. Arazi araştırmalarında İHA kullanımı 4 konu başlığına ayrılmış ve öne çıkan amaçlar ve yapılan çalışmalar Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Arazi İzleme Araştırmalarında İHA Kullanımı ile İlgili Çalışmalar

3.1. Afet Yönetiminde İHA Kullanımı

Bir afet gerçekleştiğinde nüfusun belirli bir noktada yoğunlaşması yardımın etkili şekilde ulaştırılamamasına ve yaşanan kaos sebebiyle daha fazla can kaybı yaşanmasına neden olmaktadır (Şimşek, 2022). Bu bölüm ulaşımı zor ve acil yardım gereken bölgelerdeki kişilere gıda, hayati malzeme, medikal ilaç gönderimi yapılmasında İHA'lerden yararlanılmasını konu alan çalışmalar derlenerek oluşturulmuştur. İHA kullanımı geri kalmış ülke veya coğrafi bölgelere yardım ulaştırmada zaten kullanılırken yaşanan bir afetten etkilenen bölgelere yardım ulaştırmayı sağlamada büyük fayda sağlamıştır.

Afet gerçekleştikten sonra ilk saatlerde kamu ve özel kuruluşların yardım gönderme çabaları hem trafik koridoru olduğundan hem de afetten etkilenen bölgede bilinen yolların kullanılamaması ve yeni yollar açılması vb. gibi kısıtlamalardan dolayı oldukça zor ve ani planlanması gereken bir iştir. Quaritsch vd. (2010) çalışmasında yangın ya da büyük trafik kazalarında İHA'ların afet bölgesine ulaşip gerçek zamanlı görüntüleri ileterek gerekli yardımların tespit edilmesinde kaynaklık etmesini amaçlamıştır. Restas, (2015) deprem, sel ve orman yangınlarında afet öncesi, afetten hemen sonraki ve afete ilk müdahalenin yapılması sonrası faaliyetlerde İHA kullanımına yoğunlaşmış, kurbanların hayatta kaldığının tespit edilmesi aşamasında çok faydalı olacağını belirtmiştir.

Fikar vd. (2016) bir afet durumunda yardımların en hızlı ve etkili şekilde planlanıp bölgeye ulaştırılması için transfer noktalarından talep noktalarına sevkiyatı sağlayan bir karar destek sistemi önermiştir. Önerilen optimizasyon modelinde yardımların kamyon, arazi aracı ve İHA'larla birkaç aşamada en az zaman kaybı ile ulaştırılması için son kilometre taşımacılığında İHA'lerden yararlanmanın faydalı olacağını göstermiştir. Chowdhury vd. (2017) afetten etkilenen bölgeye acil durum malzemelerinin tedarikinde İHA'ların kullanılması ile genel dağıtım maliyetinin en aza indirilmesi için en uygun dağıtım merkezi konumlarını, hizmet noktalarını ve teslimat miktarını belirlemeye yönelik bir çalışma yapmıştır. Erdelj vd. (2017) çalışmasında afet yönetimi sürecinde İHA'ların hangi aşamada ne kadar etkili olduğuna göre sınıflandırmış, eksikliklerin giderilmesi için çözüm önerileri sunmuştur.

Recchiuto ve Sgorbissa, (2018) çalışmasında afet sonrası İHA'ların arama kurtarma faaliyetlerine yoğunlaşmış eş zamanlı konum belirleme, haritalama, arazi kapsama özelliklerini acil durum senaryolarına göre değerlendirmiş ve otonom olma sistemlerinin belli bir referansla geliştirilmesine katkı sağlamıştır. Al-Naji vd. (2019) afet sonrası kurtarma faaliyetlerinde göğüs hareketlerini algılayan sensörlere sahip İHA'ların afet bölgesinde tespit yapmasının uzman insan kaynağının yaşamın olduğu doğru yere yönlendirilmesinde büyük önemini vurgulamıştır. Estrada ve Ndoma, (2019) çalışmasında günümüzde ve yakın gelecekte tsunami, deprem, sel vb. doğal afet durumunda İHA'ların kullanımını hasar tespiti, doğal afet lojistiği ve yardım ulaştırılması, afet sonrası havadan görüntü alarak değerlendirmeyi kolaylaştırması açısından değerlendirmiştir. Pereira, (2021) doğal afetlerde İHA kullanımında en sık karşılaşılan İHA ile iletişimin kesilmesi ya da kontrol edilmesindeki aksamaların giderilmesi üzerine bir iyileştirme modeli önermiştir.

Heyelan ve erozyonların hacminin ölçülmesi afetlerin önlenmesinde oldukça önemlidir. Chang vd. (2020) çalışmasında yaşanan heyelan ve tayfun felaketlerinin ardından uzun dönemli toprak göçünü, kanal alanını ve heyelan barajlarının tespitini İHA'lar yardımıyla yaparak peyzaj faaliyetlerinin yeniden düzenlenmesini önermiş ve bu sayede afetlerin önleneceğini ve olası can kayıplarının önüne geçileceğini belirtmiştir. Connor vd. (2020) çalışmasında afet sonrası Çernobil Bölgesi'nin İHA'larla radyasyon haritasının çıkararak hala tehlikesi süren alanların tespitini sağlamıştır.

Sonuç olarak afetlerin önlenmesi, afet sırasında ilk yardımların ulaştırılması, afet sonrası hasar ve tehlikeli bölge tespitinin yapılması açısından İHA kullanımının en hızlı, en güvenilir ve en az maliyetli yöntem olduğu çalışmalarda görülmektedir.

3.2. İnsani Yardım Ulaştırma İHA Kullanımı

Bu bölüm karayoluyla tıbbi yardım veya test ulaştırmanın coğrafi olarak zor olduğu veya test ya da medikallerin zaman kaybından dolayı bozulma riski taşıdığı durumlarda İHA'lerden yararlanmayı konu alan çalışmalar derlenerek oluşturulmuştur. Coğrafi olarak zorlu bölgelerde denenen bu yöntem son zamanlarda yaşanan Covid-19 salgını sırasında daha çok uygulama fırsatı bulmuştur.

Askeri ve sivil alanda İHA kullanımının maliyet tasarrufu sağladığından daha önce bahsedildiği üzere sivil kullanımda hala İHA kullanımı izinlere tabiidir. Medikal yardımların talep noktalarına götürülmesi için en hızlı ve güvenli yöntem İHA'larla taşımacılık olarak görüldüğünden yasal izinlerin esnetilmesi gerekliliği yadsınamaz. Thiels vd. (2015) çalışmasında kritik talep zamanlarında kan türevleri ve tıbbi ürünlerin hastanelere, kaza durumunda yaralıların fazla olduğu bölgelere ve açık denizde kalan gemilere bozulmadan en hızlı şekilde teslim edilmesinde İHA kullanımına yönelik bir fizibilite çalışması yapmıştır. Kumar ve Jeeva, (2017) çalışmasında açık hava spor faaliyetlerinde ve spor müsabakalarında gerçekleşen baygınlık, dehidrasyon, kalp krizi ve yaralanmalarda mümkün olan en hızlı müdahalenin yapılmasında İHA'ların önemini anlatmıştır. Bäckman vd. (2018) boğulma vakalarında can kurtaran müdahalesinden önce İHA yardımıyla mağdura şişirilebilen can simidi ulaştırmasının can kaybının önlenmesinde çok büyük fayda sağladığını vurgulamıştır.

Konert vd. (2019) kalp krizinde her 1 dakikanın ölüm riskini %10 arttırdığını göz önünde bulundurarak hastane dışında kalp krizi geçiren bir hastaya defibrilasyonun en hızlı şekilde yapılması gerektiğine dikkat çekmiştir. Çalışmada kara yolundan 22 dakikada ulaştırılan defibrilasyonun, İHA yardımıyla 5 dk'da ulaştığı görülmüş ve bunun kalp krizine bağlı ölüm oranını ciddi oranda azaltacağı belirtilmiştir. Baumgarten vd. (2022) çalışmasında Kuzeydoğu Almanya'nın kırsal bölgelerinden rastsal 5 bölge belirleyerek hastane dışında kalp krizi geçiren hastalara defibrilasyon taşıyan İHA'larla akıllı telefonların iletişime geçmesini sağlayan bir simülasyon uygulama gerçekleştirmiştir. Bu uygulama ile ilk müdahalenin etkili bir şekilde yapılabildiği aynı zamanda bu sistem tüm sürecin görüntüsünü anlık bilgi olarak ilettiği için süreçteki aksaklıklar da uzaktan giderilmesine imkan tanıdığı görülmüştür.

Thavasi ve Suriyakala, (2012) çalışmasında belirttiği üzere Malavi, Gana ve Madagaskar'da daha az gelişmiş kırsal alanlara HIV, tüberküloz ve kan test kitlerinin

ve doğum kontrol araçları, tıbbi malzemeler gibi medikal yardımların ulaştırılması İHA'larla etkili bir şekilde gerçekleştirilmektedir. Doğum sonrası kanama durumunda acil kan nakli olmadığında anne ve bebeğin hayatı riske girmektedir. Mohd vd. (2021) çalışmasında coğrafi koşullar nedeniyle kan ulaştırmanın zor olduğu bölgelerde anne ve bebek ölümlerinin önlenmesi için güncel en hızlı yöntem olan İHA kullanımının faydalı olacağına yer vermiştir. Washington, (2018) Afrika'da yeterli sağlık tesisinin bulunmadığı, ulaşımın kara yoluyla çok zaman aldığı bölgelere ilaç, gıda ve su tedarikinin İHA vasıtasıyla etkili bir şekilde gerçekleştiğini belirtmiştir. Bununla beraber Ruanda Sağlık Bakanlığı ile bir Amerikan şirketinin anlaşmasıyla hastanelere kan tedarikinin İHA'larla yapılmaya başlamasından bu yana doğum sırasından kan kaybından kaynaklı anne ölümlerinin ve sıtma sonrası anemiye bağlı ölümlerin büyük oranda azaldığını kaydetmiştir.

Covid-19 salgınının oldukça fazla insanın aynı anda hastalık belirtisi göstermesi ve temasın çok riskli olduğu bir süreç olduğu deneyimlenmiştir. Kunovjanek ve Wankmüller, (2021) temassız ve hızlı bir şekilde test toplamayı İHA'larla yapmanın faydalı olacağını belirtmiştir. Mohsan vd. (2022) pandemi sürecinde hastalara tıbbi malzeme dağıtımını, dezenfektan püskürtme, güncel sağlık durumu kontrolü yapma, karantina kurallarına uymayı teftiş etme ve hastaları enfeksiyon açısından tarama gibi konularda İHA'ların büyük yardımı olduğunu açıklamıştır. Kumar vd. (2021) Hindistan'ın Delhi şehrinde gerçek zamanlı İHA bağlantılı bir sistem önererek yaptığı uygulamada Covid-19 sterilizasyonu, termal görüntüleme ve kayıt tutma süreçleri için kullanışlılığını göstermiştir. Asadi vd. (2022) pandemide birden fazla talep sınıfında stokastik planlama ve tahsis sorunları oluştuğunu tespit etmiş, talebi İHA istasyonları ve hastaneler arası mesafeye göre sınıflandırarak dağıtım faaliyetlerini modelleyen Markov Karar süreci tabanlı bir model önermiştir.

Sonuç olarak yapılan çalışmalar incelendiğinde hastane dışında gerçekleşen kazalarda ve ölüm riski yüksek ani hastalanmalarda ilk yardımın yapılmasında, hastaneye ulaşımın zor olduğu kırsal bölgelere tıbbi yardım ulaştırılmasında, test kitlerinin taşınım toplanmasında İHA'ların kullanımının önemli ve gerekli olduğuna dikkat çekilmiştir.

3.3. Tarım Alanında İHA Kullanımı

Abdullahi vd. (2015) çalışmasında belirttiği üzere uzmanların dünya nüfusunun 2050 yılına kadar 9,6 milyara ulaşacağı tahmin edilmektedir. Bunun yanı sıra hali hazırda tarım sektöründe düşük mahsul alınmasının pek çok sebebinin olduğuna değinmiş, sanayi ve kentleşmeye bağlı olarak tarım arazilerinin azalmasıyla gıda talebini karşılamak için üretimde %70'lik bir artışa, kaynakların hasat ve dağıtımında ise verimli bir büyümeye ihtiyaç duyulacağına dikkat çekmiştir. Bu durumla ilgili artan nüfusun gıda talebinin karşılanabilmesi için tarımda verimliliği arttırmanın yolları aranmaktadır. Modern tarım uygulamalarında verimliliği arttırmada teknolojinin bütün imkânlarından yararlanmak kaçınılmazdır. Bu bölümde tarımda modernizasyon çalışmaları kapsamında akıllı tarım ve hassas tarım uygulamalarında İHA kullanımının etkisini araştıran çalışmalara yer verilmiştir.

İklim değişikliği ve küresel dünyadaki sosyoekonomik sorunların etkileri çevre ve dolayısıyla gıda güvenliğini tehdit etmektedir. Bu sorunlarla baş edebilme yöntemlerinden biri olan teknoloji tabanlı akıllı tarım uygulamaları son yıllarda umut

vaat edici olarak görülmektedir. İHA'lar çoklu sensör donanımları sayesinde uzaktan algılama yoluyla hem toprağı hem mahsulleri tüm arazide tam zamanlı gözleme imkanı tanımaktadır. Stehr, (2015) İHA'ların akıllı tarım uygulamalarında kullanımının yaygınlaşmasına bağlı olarak İHA pazarındaki büyümenin %80-%90'nın tarımdan geleceğini öngörmektedir. Kumar vd. (2018) çalışmasında İHA'lar vasıtasıyla toprak nemini izleme, hayvancılığın bakımı ve hatta lojistikle ilgili faaliyetlerin programlanabildiğini ve otomatikleştirilebildiğini belirtmiştir. İHA'lar vasıtasıyla Hindistan'da pirinç, buğday, şeker kamışı vb. tarım ürünlerinin yetiştirilmesi ile ilgili akıllı tarım uygulamaları incelenmiştir. Ahirwar vd. (2019) İHA'lar vasıtasıyla sulama, mahsul izleme, toprak ve tarla analizi ve kuş kontrolü yapmanın verimsizlikle baş etmede önemli etkisine vurgu yapmıştır. Inoue, (2020) optik ve termal görüntülemenin mahsul gelişimi, su gereksinimi, toprak verimliliği, yabancı ot, hastalıklar ve topografik bilgilerin İHA'lar yardımıyla kolaylıkla ulaşılabildiğini bu sayede iş gücünden ve mahsul kaybından doğan maliyeti en aza indirdiğini belirtmiştir.

Harsh vd. (2021) İHA'lar yardımıyla mahsul sağlığı kontrolü, hayvan takibi, hasar değerlendirmesi, gübreleme planlaması ve tarlayı yüksek çözünürlükte 3 boyutlu modelleyen hassas tarım uygulamalarının dünyanın en büyük nüfusuna sahip Hindistan için de oldukça önemli olduğunu belirtmiştir. Öte yandan otonom ve uzaktan kontrol edilebilen İHA'larla yapılan hassas tarım uygulamalarının küçük çiftçiler için oldukça maliyetli olduğu için kullanılmadığı ve hükümetin belirlediği zorlu uçuş izni prosedürü nedeniyle çoğu kişinin klasik uygulamalara yönelmek zorunda kaldığını belirtmiştir. Rajput vd. (2021) hassas tarım uygulamaları kapsamında İHA kullanımının çiftçiler için oldukça kolay olduğunu ve çiftçilerin üretimi ve mahsul yönetimini çevre dostu bir şekilde iyileştirdiğini belirtmiştir. Çalışmada mahsul kayıplarının en büyük sebeplerinin hastalık, böcek ve bitki hastalıklarından kaynaklandığını, bunu önlemede İHA'larla pestisit püskürtmenin uygun bir yol olduğunu açıklamıştır. Hafeez vd. (2023) çalışmasında belirttiği üzere mahsullerin uzaktan izlenmesi ile hastalık ya da olgunlaşma durumunda zamanında müdahale edilmesini içeren hassas tarım uygulamaları kapsamında İHA'larla pestisit püskürtülmesi tarımda düşük mahsulün önüne geçmede yararlı olmuştur. Zaman vd. (2023) Malezya'nın yüksek gelirli bir ülke olma yolunda olması sebebiyle gıda güvenliğinin önemine dikkat çekmiş ve çeltik çiftçileri arasında akıllı tarımın benimsenmesi üzerine bir araştırma yapmıştır. Krul, vd. (2021) ise hassas tarım uygulamalarının açık arazi tarımında tüm arazinin görüntülenmesi açısından oldukça etkili olduğunu ancak kapalı alan tarımı (seracılık) ve hayvancılıkta İHA kullanımının GPS bağlantısı doğru sağlanmadığı için aksaklıklar yaşattığına dikkat çekmiştir. Bu sorunun üstesinden gelmek için yeni bir görüntüleme sistemi sunarak kapalı alan tarım ve hayvancılığı için de hassas tarımın uygulanabilmesine katkıda bulunmuştur.

Zainuddin vd. (2019) çalışmasında Endonezya'nın en önemli gıda maddesi olan pirincin yetiştirilmesinde teknoloji kullanımının gereklilik olduğu konusu üzerinde durmuştur. Büyük alanlara yayılan pirinç tarlalarında pirinç tarımının izlenmesinin önemine vurgu yapmıştır. Pirinç yaşının en önemli faktör olduğu bu yetiştiricilikte pirinç ekimi öncesi aşamadan hasat aşamasına kadar olan süreçte İHA'lar yardımıyla görüntülemenin büyük katkı sağladığı yeni bir yöntem geliştirmiştir. Rachmawati vd. (2021) çalışmasında Endonezya'daki mısır tarlalarında izleme ve haritalamada İHA

kullanımının etkinliğini arttıracak ve hasat düzeyinin ne olacağını bilmesini sağlayacak bir sistem önerisi sunmuştur.

Su ürünleri çiftliği yönetim ve gözetim operasyonlarının etkili bir şekilde yürütülebilmesi için su kalitesi, su kirleticileri, su sıcaklığı, balık davranışı ve akıntı/dalga hızı hakkında veri toplanması gereklidir. Ubina ve Cheng, (2022) çalışmasında su ürünleri yetiştiriciliğinde çiftliklerin çeşitli konumlarda olmasından dolayı erişilebilirlik zorlukları, açık deniz balık kafesleri için dalga, akıntı ve su altı faktörlerini sürekli izlemenin zor ve riski olması sebebiyle İHA kullanımının sağladığı faydalardan bahsetmiştir. Büyük bir iş gücü ve maliyet gerektiren bu sürecin İHA'larla verimli ve doğru bir şekilde yapılabildiğine, hatta kafes tespiti ve yasa dışı balıkçılık gözetimi yapılmasına imkan sağladığına değinmiştir.

Sonuç olarak son yıllarda nüfusun artması ve ekili arazilerin azalması sebebiyle artan gıda talebinin karşılanmasında teknoloji kullanımının kaçınılmaz olduğu görülmektedir. Tarımda modernizasyon kapsamında etkili, zamandan ve iş gücünden tasarruf sağlayan etkili bir yöntem olan İHA kullanımı oldukça popüler olmuştur. Son yıllarda İHA kullanımı ile tarımda verimliliğin arttırmasına yönelik akıllı tarım ve hassas tarım uygulamalarını ele alan uygulamalara ilgili çalışmalarda yer verilmiştir.

3.4. Fotogrametri Alanında İHA Kullanımı

Fotogrametri topografik harita oluşturmak için görüntülerin kullanımı olarak bilinmekle beraber, günümüzde görüntü işleme sistemlerinin gelişmesiyle birlikte arazinin iki veya üç boyutlu modelinin oluşturulmasına da imkan tanımaktadır. İHA'ların yeraltı katmanlarını görüntüleyebilme, zorlu arazilere tırmanabilme, kayıt alabilme gibi donanımları sayesinde topografik harita çıkarmada, yer özelliklerinin belirlenmesinde, arkeolojik kazılar için kazılacak yerin belirlenmesinde büyük fayda sağladığı görülmektedir.

Jeodezik çalışmalarda geleneksel yöntem ve araçların yanında dijital kamera ile donatılmış İHA'ların kullanımı tüm yüzeyin detaylı görüntülenmesine, alanın ulaşılması zor çamurlu ve dik yamaçlı alanları da dahil haritasının çıkarılmasına olanak sağlamaktadır. Fotogrametrinin özellikle kültürel mirasın kaydedilmesindeki önemi gün geçtikçe daha maliyetli olmaya başlamıştır. Sağladığı imkânların yanında maliyetin de düşük olması İHA kullanımıyla dijital fotogrametrinin kullanımını öne çıkarmaktadır. Fernández-Hernandez vd. (2015) karmaşık arkeolojik alanların kaydedilmesinde ve 3 boyutlu modellemesinde veri elde etmede uzmanlar tarafından kullanılması gereken lazer tarayıcı, radar ve robotik istasyonların maliyeti arttırdığını vurgulamış buna karşın bir arkeolojik alanı İHA ile görüntülemenin çok daha ucuz ve sonucu garantili bir alternatif olduğunu belirtmiştir. Kršák vd. (2016) çalışmasında Slovakya'da bir yer üstü maden bölgesinde İHA'ları kullanmış ve oldukça karmaşık ayrıntıları bile yakalayabildiğini göstermiştir. İHA'ların dijital donanımları ile fotografik görüntülemeye büyük katkı sağladığı görülse de Coloming ve Moling, (2014) bu araçların rüzgara ve rüzgar patlamalarına karşı dayanıksız olduğunu, gerçek zamanlı bir görev ataması sırasında karşılaşılabilecek hava muhalefesinde aracın dengesizliğini bertaraf etmek için telafi edecek örtüşme çalışmalarının yapılması gerektiğine dikkat çekmiştir. Agüera-Vega vd. (2017) çalışmasında uçuş yüksekliğinin, arazi morfolojisinin ve yer kontrol noktalarının sayısının, İHA

fotogrametrisi ile elde edilen dijital yüzey modeli ve tümgörüntü doğrulukları üzerindeki etkisini araştırmaktadır. Beş arazi morfolojisi 4 farklı irtifada ölçülerek 60 fotogrametrik proje için hata payları ve doğruluğu incelenerek en uygun uçuş yüksekliğini belirlemeye çalışmıştır.

Nikolakopoulos vd. (2017) çalışmasında Yunanistan'ın Chalandritsa bölgesinde Tunç Çağı'nın erken dönemlerine ait kazıların olduğu bölgenin 3 boyutlu modellenmesi için İHA tabanlı dijital fotogrametriyi klasik yöntemlerle karşılaştırmalı olarak kullanmıştır. 200 kilometrekarelik bölgeyi kapsayan kazı alanının kayalık bir tepenin üzerine kurulu olduğu göz önünde bulundurulduğunda İHA'ların ulaşılması zor bir alanın engelsiz bir şekilde görüntülenmesini sağladığını ve geleneksel topografik araştırma, hava fotoğraflaması ile karşılaştırıldığında doğruluğunun çok yüksek olduğunu vurgulamıştır. Klasik yöntemlerle yakın resim fotogrametrisinin arkeolojik alanın üst kısımlarının belgelenmesinde yetersiz kalmasına karşın İHA'ların 3 boyutlu belgelemeye olanak tanıdığını belirten Şenol vd. (2021) ülkemizin önemli anıt mezarlarından Kanlı Divane arkeolojik alanını ele almıştır. Yine aynı alanda anıt mezardaki taş yapıların bozulmasının tespitini de Karataş vd. (2022) İHA yardımıyla belirlemiştir.

O'driscoll, (2018) fotogrametri çalışmalarında portatif araç kullanımının hem görüntü kalitesindeki netlik hem de maliyeti LİDAR'a göre çok daha uygun olması sebebiyle büyük arkeolojik alanlarda çok daha tercih edilir olduğunu belirtmiş aynı zamanda peyzaj arkeolojisinde kullanılmasının avantajlarını da bir örnek olay üzerinden açıklamıştır. Carrivick ve Smith, (2019) çalışmasında İHA'ların sağladığı büyük avantajlardan sadece yer üstü araştırmalarında değil su topografyası, jeomorfoloji ve su habitatu ölçümlerinde de yararlanılabileceğini göstermiştir. Su üstü ve su altının görüntülenmesinde dijital görüntülemeye başvurulması ile canlı çeşitliliğinin sınıflandırılması, bitki örtüsü haritası, akarsuların tortu taşıma yolunun belirlenmesi ve jeomorfolojik değişikliğin tespitinde büyük faydalar sağladığını belirtmiştir. Colica vd. (2021) Malta'nın kuzey tarafında kalan kayaç yapısından kaynaklı heyelanlar sonucunda belirgin uçurum geri çekilmeleri tespit edilen Selmun burnunun üç boyutlu modelini oluşturmak için İHA'lardan yararlanmıştır. Bu bölgeyi tanımlayan kırıkların, çatlakların ve ayrılan kaya kütlelerinin boyut ve hacminin ölçülmesinde bölgenin riskli ve bazı noktalarının klasik yöntemlerle görüntülenmesinin imkansız olduğu durumda bile dijital görüntülemenin güvenli bir yöntem olduğu kaydedilmiştir. Günümüzde deprem faaliyetlerinin görülmediği güneybatı Sicilya'da jeofizik araştırmalar sonucunda ortaçağ başlarında en az iki kuvvetli deprem gerçekleştiği ve bölgede yer alan mimari yapılarda çökmeye neden olabileceği görüşü ortaya çıkmıştır. Costanzo vd. (2021) bunun üzerine bölgede yer alan Selinunte mimarisinin İHA fotogrametrisi ile 3 boyutlu modellenmesini yaparak kırıkların, çıkıkların duvar eğilimleri ve çökmelerinin gösterilmesini amaçlamıştır.

Yapılan çalışmaların sonucunda jeodezik ve arkeolojik alanda yapılan çalışmalarda İHA kullanımının hem maliyet açısından tasarruf sağladığı hem de geleneksel yöntemlerle erişimi mümkün olmayan alanların görüntülenmesine imkan tanıyarak alanın 3 boyutlu modelinin oluşturulmasını kolaylaştırdığı görülmektedir. Topografik harita çıkarma, antik kalıntıların modellenmesinin yapılması, belli bir alanda ya da antik kalıntıda doğal sebeplerden dolayı meydana gelen bozulmaların tespiti gibi konularda İHA'ların fotogrametride kullanımının büyük avantaj sağladığı,

güvenilir veri sağlaması sebebiyle yeni çalışmalarda klasik yöntemlerin yerini alacağı düşünülmektedir.

4. İHA KULLANIMININ SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA HEDEFLERİNİN GERÇEKLEŞTİRİLMESİNE KATKISI

İHA kullanımının arazi inceleme çalışmalarıyla ilgili sağladığı katkılar tartışıldığında kullanım amacı ve sonuçlarının SKH'yi gerçekleştirmede büyük katkı sağladığı görülmüştür. İHA kullanım alanları ve SKH'den hangi maddelere katkı yaptığı Tablo 2'de gösterilmiştir. SKH 3. Hedef "Sağlıklı ve kaliteli yaşam" amaçları kapsamında özellikle az gelişmiş ülkelere sağlanan gıda, ilaç, tıbbi yardım desteğinin taşınmasında (Washington, 2018), salgın bulaşıcı hastalıklarla mücadelede test kitlerinin dağılması ve aşılama (Thavasi ve Suriyakala, 2012), doğum sırasında kan kaybına bağlı ölümlerin önlenmesinde hızlı kan nakil işlemlerinin yürütülmesinde (Mohd vd. 2021) İHA'ların rolü çok büyüktür. Öte yandan İHA'lar sayesinde bulaşıcı olmayan hastalıklara bağlı ölümlerin azaltılmasında hızlı ilk müdahale yapılarak can kaybının önlenmesinde de payı yadsınamaz (Thiels vd. 2015, Kumar ve Jeeva, 2017, Bäckman vd. 2018, Konert vd. 2019, Baumgarten vd. 2022). Covid-19 salgınında da görüldüğü üzere İHA'lar ile hızlı ve temassız test toplama (Kunovjanek ve Wankmüller, 2021), tıbbi malzemelerin dağıtımı, hastalık durumu görüntüleme ve sterilizasyon (Kumar vd. 2021, Mohsan vd. 2022, Asadi vd. 2022) gerçekleştirilmiştir.

Afet yönetiminde yardımların doğru yerlere sevk edilmesinin sağlanarak can kaybının önlenmesinde ve afetzedelere yardımların ulaştırılmasında yine büyük payı vardır. Kazalardan kaynaklı can kayıplarının düşürülmesinde de etkisi ilgili çalışmalarda belirtilmiştir. "Hedef 3.6: Trafik kazalarından kaynaklı ölüm ve yaralanmaları azaltmak" (Quaritsch vd. 2010) ve "Hedef 11.5: Afetlerden kaynaklı ölümleri ve etkilenen insan sayısını azaltma, ekonomik kayıpları düşürme, yoksul ve kırılgan durumdaki insanlara yardım" (Fikar vd. 2016, Chowdhury vd. 2017, Erdelj vd. 2017, Recchiuto ve Sgorbissa, 2018, Al-Naji vd. 2019, Estrada ve Ndoma, 2019, Chang vd. 2020, Connor vd. 2020, Pereira, 2021) maddelerinin başarıya ulaşmasında İHA kullanımının büyük katkısı vardır.

Tarımsal faaliyetlerin sürdürülebilirliğinin ve verimliliğinin sağlanması, arazide yaşanacak afetlere göre önceden önlem alınmasında İHA'ların hem arazi planlamasında hem de ekosisteme zarar verecek canlıların uzaklaştırılarak kaliteli mahsul alınmasında önemli faydaları vardır. "Hedef 2.3: Çiftçiler, balıkçılar gibi küçük ölçekli gıda üreticilerin fırsatlara erişimini sağlayarak tarımsal verimliliği arttırmak" ve "Hedef 14.4: Mahsul toplamayı etkili şekilde gerçekleştirmek, kural dışı ve tahrip edici balıkçılık faaliyetlerini önlemek, verimli bir şekilde sürdürülebilir ürün sağlamak" (Ubina ve Cheng, 2022); "Hedef 2.4: Sürdürülebilir gıda üretimini sağlamak, üretimi ve verimliliği arttıran tarım uygulamalarına yönelmek", "Hedef 15.8: İstilacı türlerin kara ve su ekosistemlerinden arındırılmasını sağlamak, öncelikli türleri korumak" ve Hedef 15.a: Biyoçeşitlilik ve ekosistemlerin sürdürülebilir kullanımını sağlamak (Ahirwar vd. 2019, Inoue, 2020, Rajput vd. 2021, Harsh vd. 2021, Hafeez vd. 2023); "Hedef 2. a: Üretim kapasitesini arttırmak için tarımsal araştırmalar ve teknoloji geliştirme" (Krul, vd. 2021, Hafeez vd. 2023, Zaman vd. 2023) ve "Hedef 15.9: Ekosistem ve biyoçeşitlilik politikalarını milli ve yerel

planlara dahil etmek” (Kumar vd. 2018, Zainuddin vd. 2019, Rachmawati vd. 2021) hedeflerine ulaşmada İHA kullanımının etkili olduğu görülmüştür. Küçük ölçekli çiftçilerin dahi kullanacağı durumda olan İHA’larla verimin artırıldığına yapılan çalışmalarda dikkat çekilmiş hatta bazı ülkelerin çiftçiyi bu konuda desteklediği belirtilmiştir.

Evrensel kültürel mirasın korunmasında, yıllar içinde bozulmaların saptanarak koruma çalışmalarının başlatılmasında, arkeolojik alanların üç boyutlu modellenmesinin hazırlanarak gelecek nesillere aktarılmasında İHA kullanımının SKH’ne katkı sağladığı görülmektedir. “Hedef 11.4: Kültürel ve doğa mirasını korumaya yönelik çabalar” maddesinin başarıya ulaştırılmasında (Nikolakopoulos vd. 2017, Şenol vd. 2021, Costanzo vd. 2021, Karataş vd. 2022) İHA’ların büyük katkısı vardır.

Tablo 2: SKH’nin Gerçekleştirilmesinde İHA Kullanım Alanları

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri		İHA Kullanım Alanları			
Hedef	Hedef Açıklaması	Tarım	Afet Yönetimi	İnsani Yardım	Fotogrametri
	Hedef 2.3: Çiftçiler, balıkçılar gibi küçük ölçekli gıda üreticilerin fırsatlara erişimini sağlayarak tarımsal verimliliği arttırmak	X			
	Hedef 2.4: Sürdürülebilir gıda üretimini sağlamak, üretimi ve verimliliği arttıran tarım uygulamalarına yönelmek	X			
	Hedef 2. a: Üretim kapasitesini arttırmak için tarımsal araştırmalar ve teknoloji geliştirme	X			
	Hedef 3.2: Yenidoğan ve doğuma bağlı ölümlerin düşürülmesini sağlamak			X	
	Hedef 3.3: Aids, sıtma, tüberküloz, hepatit gibi bulaşıcı salgın hastalıklarla mücadele			X	
	Hedef 3.4: Koruma ve tedavi yoluyla bulaşıcı olmayan hastalıklardan kaynaklı ölümlerin azaltılması			X	
	Hedef 3.6: Trafik kazalarından kaynaklı ölüm ve yaralanmaları azaltmak			X	
	Hedef 3.7: Aile planlaması, üreme sağlığı hizmetlerine evsanel erişimi sağlamak			X	
	Hedef 3.b: Gelişmekte olan ülkelere ilaç aşı ve test kiti erişimini desteklemek			X	
	Hedef 11.4: Kültürel ve doğa mirasını korumaya yönelik çabalar				
	Hedef 11.5: Afetlerden kaynaklı ölümleri ve etkilenen insan sayısını azaltma, ekonomik kayıpları düşürme, yoksul ve kırılgan durumdaki insanlara yardım		X	X	

Hedef 14.4: Mahsül toplamayı etkili şekilde gerçekleştirmek, kural dışı ve tahrip edici balıkçılık faaliyetlerini önlemek, verimli bir şekilde sürdürülebilir ürün sağlamak X

Hedef 15.8: İstilacı türlerin kara ve su ekosistemlerinden arındırılmasını sağlamak, öncelikli türleri korumak X

Hedef 15.9: Ekosistem ve biyoçeşitlilik politikalarını milli ve yerel planlara dahil etmek X

Hedef 15.a: Biyoçeşitlilik ve ekosistemlerin sürdürülebilir kullanımını sağlamak X

Hedef 15.c: Yerel toplulukların sürdürülebilir geçim kaynaklarında veriminin artırılması için desteklemek X

Kaynak: T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2020.

SONUÇ

Birleşmiş Milletler'in 2015-2030 yılları için belirlediği Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SKH) kapsamında eğitimde, sağlıkta, gıdaya ve temiz suya ulaşımında, biyosistem ve ekoçeşitliliğin korunmasında, insan haklarında, ticari faaliyetlerde fırsat eşitliğini sağlamak amaçlanmıştır. Bu kapsamda özellikle afet ve salgın hastalıklarla mücadelede, kazalara veya doğuma bağlı can kayıplarının önlenmesinde teknoloji kullanımı mutlak bir ihtiyaç hale gelmiştir. Günümüzde yaşam şartlarının değişimi teknolojiye duyulan ihtiyacı arttırmakta ve her yeni teknolojik gelişme hayatımızda kolaylıkla yer bulmaktadır. İlk kullanımı askeri operasyonlarda savunma amacı olan İnsansız Hava Araçlarının (İHA) faydaları daha küçük boyutlu versiyonlarının da sivil alanda bireysel kullanımı için geliştirilmesini sağlamıştır. Kamera, sensör, taşıma aparatı, veri kaydetme ve işleme, sulama ve püskürtme, yer altı ve su altı görüntüleme, tırmanma ve dalış gibi entegre edilen teknolojilerle İHA'ların pek çok alanda kullanımı bulunmaz bir nimettir. SKH kapsamında tarımda verimliliğin artırılması, insani yardımların ulaştırılması, kaza, doğum, doğal afet gibi durumlarda en hızlı yardımın ulaştırılmasıyla can kayıplarının önlenmesi, küresel kültürel mirasın gelecek nesillere aktarılmasında İHA kullanımının belirlenen amaçlara büyük katkı sağladığı görülmektedir. İncelenen çalışmalar doğrultusunda arazi izleme çalışmaları çatısı altında İHA'ların farklı kullanım alanları araştırılmış ve SKH ve alt amaçlarını gerçekleştirmeye sağladığı faydaları göstermek amaçlanmıştır.

İncelenen literatürde İHA'ların bireysel kullanımdaki en büyük faydaları iş gücü maliyetinden tasarruf, taşıtlarla veya insan gücüyle ulaşılması zor alanlara erişim, eski araçlarla elde edilemeyen yer altı görüntüleme, termal görüntüleme ve yüksek çözünürlüklü 3 boyutlu görüntüleme, arazi kontrolü, tehdit algılama ve müdahale, yardım ulaştırımadaki hızıdır. Ortak kazanımları bahsedilen avantajlar olmakla beraber arazi inceleme çalışmaları 4 temel alana ayrılmış ve kullanım amaçlarına göre sağladığı faydalar detaylı olarak belirtilmiştir.

Fotogrametri alanında İHA kullanımı jeodezik ve arkeolojik çalışmalarda yer bulmuştur. İHA'ların dijital donanımları sayesinde yer altını da görüntüleyebilmesi sayesinde arkeolojik kalıntının 3 boyutlu modelini yapmak, yıllar içinde aşınma miktarını belirlemek mümkündür. Öte yandan topografya haritası oluşturmada da fayda sağlar. Yer altını da görüntüleyebilen İHA'lar klasik yöntemlerle kıyaslanamayacak faydalar sağlamıştır. Fotogrametri araştırmalarında en büyük faydası normal şartlarda erişime imkân olmayan kayalık arazilerin görüntülenmesinin İHA'ların tırmanma özelliği sayesinde gerçekleştirilebiliyor olmasıdır. SKH kapsamında İHA'lar kültürel ve doğal mirasların gelecek nesillere aktarılmasına büyük fayda sağlamaktadır.

Doğal afetler ya da büyük çaplı kazalar gerçekleştiikten sonra 3 temel amaç vardır: afet sonrası ilk aşama olarak arama-kurtarma operasyonlarının yürütülmesi, kurtarılan kişilere hayati malzeme yardımının yapılması ve afet sonrası hasarın ve riskin tespiti. Orman yangınları, deprem, sel, tsunami, tayfun, heyelan gibi doğal afetlerde veya beklenmedik kazalarda arama kurtarma ekiplerinin uygun bölgeye gönderilmesini İHA'lar sağlamaktadır. İlk hasarın ve yaşam faaliyeti gösterenlerin tespiti yüksek çözünürlüklü ve termal kamera bulduran İHA'lar sayesinde etkili bir şekilde gerçekleştirilir. Özellikle afetten dolayı kapanan ve kullanılmayan yolları engelsiz bir şekilde geçebilen İHA'larla afetten etkilenen kişilere oldukça hızlı bir şekilde medikal, gıda ve içme suyu ulaştırılması sağlanır. Afet yönetiminde İHA kullanımının en büyük faydası zaman ve ulaşılması zor noktalara hızlı bir şekilde erişerek can kaybının önlenmesidir. Bu bağlamda İHA'ların SKH ilgili maddelerini gerçekleştirmede katkı yaptığı görülmektedir.

Uzun zamandır araçla erişimin uzun zaman aldığı veya sağlanamadığı, sağlık tesisinin olmadığı başta Afrika ülkeleri olmak üzere gelişmemiş kırsal kesimlere insani yardım ulaştırılması İHA'larla yapılmakta ve ölüm oranlarının azalmasında etkili olduğu görülmektedir. Bu kapsamda medikal malzeme, salgın hastalıklar için ilaç, test kiti ve aşıların sağlanması, kan ünitelerinin hızlı ulaştırılması sayesinde özellikle doğum sonrası anne ölümlerinin önüne geçilmesi İHA'lar vasıtasıyla yapılmaktadır. Bununla birlikte hastane dışı kalp krizlerinde İHA'larla ambulandan çok daha hızlı defibrilasyonun taşınması ve uygulanması kalp krizine bağlı can kayıplarını ciddi derecede azaltmıştır. Son dönemde birçok ülkeyi aynı anda etkileyen Covid-19 salgınında İHA'ların termal kamera görüntülenmesi sayesinde riskli bölgelerin tespiti, karantina kurallarına uymanın kontrolü, hastaların durumunu izleme, taşıma özelliği sayesinde tıbbi yardımların ve test kitlerinin temassız ulaştırılması, püskürtme özelliği sayesinde sterilizasyonun yapılması sağlanmıştır.

Küresel olarak artan nüfusun gıda talebini karşılamak, sanayileşme ve kentleşmenin sonucunda tarım arazilerinin azalmasıyla her zamankinden daha fazla zorlaşmıştır. Tarıma bağlı ekonomilerde verimliliği arttırmak için atılan tarımda modernizasyon adımları kapsamında akıllı tarım ve hassas tarım uygulamaları ilgi görmektedir. İHA'lar sayesinde tarım arazisinin incelenmesi, mahsul ve hasat kontrolü, toprak nemi analizi, zararlı bitki ve hastalıkların tespiti ve ilaçlama ile erken müdahalenin yapılması, doğru zamanda gerektiği kadar sulama yapılarak verimliliğin sağlanması mümkündür. Seracılık, hayvan çiftlikleri ve balık kafeslerinde de kapalı alanda görüntülenmenin İHA'lar vasıtasıyla etkili bir şekilde yapılması hem iş gücü maliyetini düşürmeyi hem de çiftlikler arası mesafeyi kısa sürede alarak gözetleme yapmayı sağlamaktadır. SKH'nden tarımda verimliliğin

arttırılması, çiftçiye teknoloji sağlanması, zararlı türlerden arınma, sürdürülebilir ve verimli mahsul alınması amaçlarına ulaşmada İHA kullanımının katkısı çok önemlidir.

Yukarıda bahsedilen alanlarda özel donanımları yardımıyla büyük kolaylık sağlayan İHA'ların hala pratik kullanımda sınırlılıkları olduğuna rastlanmıştır. İHA'lara yük kapasitesi, özel sensörler, taşıma veya püskürtme ekipmanları eklenince daha çok enerjiye ihtiyaç duyması sonucunda menzili kısaltmaktadır (Tsouros, Bibi, ve Sarigiannidis, 2019). Bu açıdan yüksek çözünürlük görüntü elde etme özelliğinin yanı sıra enerji kullanımının da iyileştirilmesi gerekmektedir. Öte yandan özellikle tarım uygulamalarında İHA'ların hastalık ve haşerat tespitini kendi yaparak ilaçlama kararını otonom olarak alabilmesi için tehtitler ve önlemlerle ilgili veri tabanının geliştirilmesi gerekmektedir (Khanal, Kc, Fulton, Shearer, ve Ozkan, 2020). Covid-19 salgınının etkisiyle küresel çapta fırsat eşitsizliklerinin yaşandığı son dönemde SKH'nin gerçekleştirilmesi zorlaşsa da teknolojinin etkin kullanımıyla amaçların pek çoğunun gerçekleştirilmesine İHA'ların katkısı büyüktür. Bu kapsamda politika yapıcıların İHA kullanımıyla ilgili yasalarını revize ederek daha fazla katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ülkelerin uçuş yasaları ve kısıtlamaları sebebiyle bireysel kullanımın zorluğu vurgulanmış ve prosedürlerin bazı iş kolları için esnetilmesi gerektiği belirtilmiştir. Öte yandan gerekli donanımlara sahip İHA'ların maliyetinin fazla olması sebebiyle küçük ölçekteki çiftçiler için kullanılabilir olmadığı görülmüş ve devlet desteklerinin arttırılması gerekliliğine dikkat çekilmiştir. Politika yapıcılarının bu önerileri dikkate alarak İHA kullanımının avantajlarından daha çok faydalanmayı sağlaması SKH'nin gerçekleştirilmesi için faydalı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdullahi, H. S., Mahieddine, F., & Sheriff, R. (2015). "Technology Impact on Agricultural Productivity: A Review of Precision Agriculture Using Unmanned Aerial Vehicles". In *Wireless and Satellite Systems: 7th International Conference, WiSATS 2015* (pp. 388-400). Bradford, UK: Springer International Publishing.
- Agüera-Vega, F., Carvajal-Ramírez, F., & Martínez-Carricondo, P. (2017). "Accuracy of Digital Surface Models and Orthophotos Derived from Unmanned Aerial Vehicle Photogrammetry". *Journal of Surveying Engineering*, 413(2), 04016025.
- Ahirwar, S., Swarnkar, R., Bhukya, S., & Namwade, G. (2019). Application of Drone in Agriculture. *International Journal of Current Microbiology and Applied Sciences*, 8(01), 2500-2505.
- Al-Naji, A., Perera, A., Mohammed, S., & Chahl, J. (2019). "Life Signs Detector Using A Drone in Disaster Zones". *Remote Sensing*, 11(20), 2441.
- Asadi, A., Pinkley, S., & Mes, M. (2022). "A Markov Decision Process Approach for Managing Medical Drone Deliveries". *Expert systems with applications*, 204, 117490.
- Bäckman, A., Hollenberg, J., Svensson, L., Ringh, M., Nordberg, P., Djarv, T., Claesson, A. (2018). "Drones For Provision of Flotation Support in Simulated Drowning". *Air medical journal*, 37(3), 170-173.
- Başkanlığı, T. C. (2020, 02 21). *Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları ve Göstergeleri*. Retrieved 12 12, 2023, from <http://www.surdurulebilirirkalkinma.gov.tr>: <http://www.surdurulebilirirkalkinma.gov.tr/wp-content/uploads/2021/02/SKA-ve-Gostergeleri-Kapak-Birlestirilmis.pdf>
- Başpınar, A., & Özvarış, Ş. (2021). "Covid-19'un Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Üzerine Etkileri". *Sağlık ve Toplum Dergisi*, 31(2), 3-13.
- Baumgarten, M. C., Röper, J., Hahnenkamp, K., & Thies, K. (2022). "Drones Delivering Automated External Defibrillators—Integrating Unmanned Aerial Systems into the Chain Of Survival: A Simulation Study in Rural Germany". *Resuscitation*, 172, 139-145.
- Carrivick, J. L., & Smith, M. (2019). "Fluvial and Aquatic Applications of Structure from Motion Photogrammetry and Unmanned Aerial Vehicle/Drone Technology". *Wiley Interdisciplinary Reviews: Water*, 6(1), e1328.
- Chang, K. J., Tseng, C. W., Tseng, C. M., Liao, T. C., & Yang, C. (2020). "Application of Unmanned Aerial Vehicle (Uav)-Acquired Topography for Quantifying Typhoon-Driven Landslide Volume and its Potential Topographic Impact on Rivers in Mountainous Catchments". *Applied Sciences*, 10(17), 6102.
- Chowdhury, S., Emelogu, A., Marufuzzaman, M., Nurre, S., & Bian, L. (2017). "Drones for Disaster Response and Relief Operations: A Continuous Approximation Model". *International Journal of Production Economics*, 188, 167-184.

- Colica, E., D'Amico, S., Iannucci, R., Martino, S., Gauci, A., Galone, L., & Paciello, A. (2021). "Using Unmanned Aerial Vehicle Photogrammetry for Digital Geological Surveys: Case Study of Selmun Promontory, Northern of Malta". *Environmental Earth Sciences*, 80, 1-14.
- Colomina, I., & Molina, P. (2014). "Unmanned Aerial Systems for Photogrammetry and Remote Sensing: A Review". *ISPRS Journal of Photogrammetry and Remote Sensing*, 92, 79-97.
- Comert, R., Avdan, U., & Senkal, E. (2012). "Unmanned Aerial Vehicles Usage Areas and Future Expectations. İnsansız Hava Araçlarının Kullanım Alanları ve Gelecekteki Beklentiler". *IV. Uzaktan Algılama ve Coğrafi Bilgi Sistemleri Sempozyumu*. Zonguldak.
- Connor, D., Wood, K., Martin, P., Goren, S., S., Megson-Smith, D., Verbelen, Y., . . . Scott, T. (2020). "Radiological Mapping of Post-Disaster Nuclear Environments Using Fixed-Wing Unmanned Aerial Systems: A Study from Chornobyl". *Frontiers in Robotics*, 6, 149.
- Costanzo, A., Pisciotta, A., Pannaccione Apa, M., Bongiovanni, S., Capizzi, P., D'Alessandro, A., . . . Martorana, R. (2021). "Integrated Use of Unmanned Aerial Vehicle Photogrammetry Terrestrial Laser Scanning to Support Archaeological Analysis: The Acropolis of Selinunte Case (Sicily, Italy)". *Archaeological Prospection*, 28(2), 153-165.
- Çoban, S., & Oktay, T. (2018). "Legal And Ethical Issues of Unmanned Aerial Vehicles". *Journal of Aviation*, 2(1), 31-35.
- Duan, H. B., Zhang, X., Wu, J., & Ma, G. (2009). "Max-Min Adaptive Ant Colony Optimization Approach to Multi-Uavs Coordinated Trajectory Replanning in Dynamic and Uncertain Environments". *Journal of Bionic Engineering*, 6(2), 161-173.
- Ercan, C., & Gencer, C. (2018). "A Decision Support System for Dynamic Heterogeneous Unmanned Aerial System Fleets". *Gazi University Journal of Science*, 31(3), 863-877.
- Erdelj, M., Król, M., & Natalizio, E. (2017). "Wireless Sensor Networks and Multi-UAV Systems for Natural Disaster Management". *Computer Networks*, 124, 72-86.
- Estrada, M. A., & Ndoma, A. (2019). "The Uses Of Unmanned Aerial Vehicles – UAV's- (Or Drones) in Social Logistic: Natural Disasters Response and Humanitarian Relief Aid". *Procedia Computer Science*, 149, 375-383.
- Eşkinat, R. (2016). "Binyıl Kalkınma Hedeflerinden Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine". *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2(3), 267-282.
- Fernández-Hernandez, J., González-Aguilera, D., Rodríguez-González, P., & Mancera-Taboada, J. (2015). "Image-Based Modelling from Unmanned Aerial Vehicle (UAV) Photogrammetry: An Effective, Low-Cost Tool for Archaeological Applications". *Archaeometry*, 57(1), 128-145.
- Fikar, C., Gronalt, M., & Hirsch, P. (2016). "A Decision Support System for Coordinated Disaster Relief Distribution". *Expert Systems with Applications*, 57, 104-116.

- Glade, D. B. (2000). *Unmanned Aerial Vehicles: Implications for Military Operations* (Vol. 16). Alabama: Center for Strategy and Technology, Air War College, Air University.
- Gupta, J., & Vegelin, C. (2016). “Sustainable Development Goals and Inclusive Development”. *International environmental agreements: Politics, law and economics*, 16, 433-448.
- Gupta, S. G., Ghonge, M., & Jawandhiya, D. (2013). “Review of Unmanned Aircraft System (UAS)”. *International Journal of Advanced Research in Computer Engineering & Technology (IJARCET)*, 1646-1658.
- Hafeez, A., Husain, M., Singh, S., Chauhan, A., Khan, M., Kumar, N., Soni, S. (2023). “Implementation of Drone Technology for Farm Monitoring & Pesticide Spraying: A Review. Information Processing in Agriculture”. *Information Processing in Agriculture*, 10(2), 192-203.
- Harsh, S., Singh, D., & Pathak, S. (2021). “Efficient and Cost-effective Drone–NDVI system for Precision Farming”. *International Journal of New Practices in Management and Engineering*, 10(04), 14-19.
- Inoue, Y. (2020). “Satellite-And Drone-Based Remote Sensing of Crops and Soils for Smart Farming–A Review”. *Soil Science and Plant Nutrition*, 66(6), 798-810.
- Kanık, Z. B., Ömürgönülşen, M., & Soysal, M. (2023). “Son Kilometre Koli Teslimatı Literatür Taraması: Yükselen Eğilimler ve İlgili Teknolojilere Bir Bakış”. *Verimlilik Dergisi*, 57(2), 393-424.
- Karataş, L., Alptekin, A., Kanun, E., & Yakar, M. (2022). “Tarihi Kârgir Yapılarda Taş Malzeme Bozulmalarının İHA Fotogrametrisi Kullanarak Tespiti ve Belgelenmesi: Mersin Kanlıdivane Ören Yeri Vaka Çalışması”. *İçel Dergisi*, 2(2), 41-49.
- Khanal, S., Kc, K., Fulton, J., Shearer, S., & Ozkan, E. (2020). “Remote Sensing in Agriculture-Accomplishments, Limitations, and Opportunities”. *Remote Sensing*, 12(22), 3783.
- Konert, A., Smereka, J., & Szarpak, L. (2019). “The Use of Drones in Emergency Medicine: Practical and Legal Aspects”. *Emergency medicine international*.
- Kršák, B., Blišťan, P., Paulíková, A., Puškárová, P., Kovanič, L., Palková, J., & Zelizňaková, V. (2016). “Use of Low-Cost UAV Photogrammetry to Analyze the Accuracy of a Digital Elevation Model in a Case Study”. *Measurement*, 91, 276-287.
- Krul, S., Pantos, C., Frangulea, M., & Valente, J. (2021). “Visual SLAM for Indoor Livestock and Farming Using a Small Drone With a Monocular Camera: A Feasibility Study”. *Drones*, 5(2), 41.
- Kumar, A., Sharma, K., Singh, H., Naugriya, S., & Gill, S. (2021). “A Drone-Based Networked System and Methods for Combating Coronavirus Disease (COVID-19) Pandemic”. *Future Generation Computer Systems*, 115, 1-19.
- Kumar, G. D., & Jeeva, B. (2017). “Drone Ambulance for Outdoor Sports”. *Asian Journal of Applied Science and Technology*, 1(5), 44-49.

- Kumar, R. P., Sanjeeva, P., & Vijay Kumar, B. (2018). "Transforming the Traditional Farming into Smart Farming Using Drones". In *Proceedings of the Second International Conference on Computational Intelligence and Informatics: ICCII 2017* (pp. 589-598). Springer Singapore.
- Kunovjanek, M., & Wankmüller, C. (2021). "Containing the COVID-19 Pandemic with Drones - Feasibility of a Drone Enabled Back-up Transport System". *Transport Policy*, 106, 141-152.
- Lorek, S., & Spangenberg, J. (2014). "Sustainable Consumption within a Sustainable Economy: Beyond Green Growth and Green Economies". *Journal of Cleaner Production*, 62, 33-44.
- Mohd, S. A., Gan, K., & Ariffin, A. (2021). "Development of Medical Drone for Blood Product Delivery: A Technical Assessment". *International Journal of Online & Biomedical Engineering*, 17(9), 183-196.
- Mohsan, S. A., Zahra, Q., Khan, M., Alsharif, M., Elhaty, I., & Jahid, A. (2022). "Role of Drone Technology Helping in Alleviating the COVID-19 Pandemic". *Micromachines*, 13(10), 1593.
- Nikolakopoulos, K. G., Soura, K., Koukouvelas, I., & Argyropoulos, N. (2017). "UAV vs Classical Aerial Photogrammetry for Archaeological Studies". *Journal of Archaeological Science: Reports*, 14, 758-773.
- O'driscoll, J. (2018). "Landscape Applications of Photogrammetry Using Unmanned Aerial Vehicles." *Journal of Archaeological Science: Reports*, 22, 32-44.
- Ozmehmet, E. (2008). "Dünyada ve Türkiye Sürdürülebilir Kalkınma Yaklaşımları". *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 3(12), 1853-1876.
- Pereira, F. L. (2021). "Optimal Control Problems in Drone Operations for Disaster Search and Rescue". *Procedia Computer Science*, 186, 78-86.
- Peşkircioğlu, N. (2016). "2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri: Küresel Verimlilik Hareketine Doğru". *Anahtar Dergisi*, 28(355), 4-9.
- Quaritsch, M., Kruggl, K., Wischounig-Strucl, D., Bhattacharya, S., Shah, M., & Rinner, B. (2010). "Networked Uavs as Aerial Sensor Network for Disaster Management Applications". *e&i Elektrotechnik und Informationstechnik*, 127(3), 56-63.
- Rachmawati, S., Putra, A., Priyatama, A., Parulian, D., Katarina, D., Habibie, M., . . . Valentino, V. (2021). "Application of Drone Technology for Mapping and Monitoring of Corn Agricultural Land". *International Conference on ICT for Smart Society (ICISS)*, (pp. 1-5). Bandung, Indonesia: IEEE.
- Rajput, S. G., Thakur, M., Wagh, C., & Mahale, M. (2021). "A Review On Agricultural Drone Used In Smart Farming". *International Research Journal of Engineering and Technology (IRJET)*, 8(3), 313-316.
- Recchiuto, C. T., & Sgorbissa, A. (2018). "Post-Disaster Assessment with Unmanned Aerial Vehicles: A Survey on Practical Implementations and Research Approaches". *Journal of Field Robotics*, 35(4), 459-490.

- Restas, A. (2015). "Drone Applications for Supporting Disaster Management". *World Journal of Engineering and Technology*, 3(3), 316.
- Royset, J. O., Carlyle, W., & Wood, R. (2009). "Routing Military Aircraft with a Constrained Shortest-Path Algorithm". *Military Operations Research*, 31-52.
- Shetty, V. K., Sudit, M., & Nagi, R. (2008). "Priority-Based Assignment and Routing of a Fleet of Unmanned Combat Aerial Vehicles". *Computers & Operations Research*, 35(6), 1813-1828.
- Sivasuriyan, V. (2021). "Drone Usage and Disaster Management". *Bodhi Int. J. Res. Humanit. Arts Sci*, 5, 93-97.
- Stehr, N. J. (2015). "Drones: The Newest Technology for Precision Agriculture". *Natural Sciences Education*, 44(1), 89-91.
- Şenol, H. İ., Yiğit, A., Yunus, K., & Ali, U. (2021). "İHA ve Yersel Fotogrametrik Veri Füzyonu ile Kültürel Mirasın 3 Boyutlu (3B) Modelleme Uygulaması: Kanlıdivane Örneği". *Türkiye Fotogrametri Dergisi*, 3(1), 29-36.
- Şimşek, A. B. (2022). "A GIS-Based Multi-Criteria Decision Analysis Framework for Evaluation of Emergency Assembly Points". In *In Multi-Criteria Decision Analysis* (Vol. 1, pp. 235-249). CRC Press.
- Thavasi, P. T., & Suriyakala, C. D. (2012). "Sensors and Tracking Methods Used in Wireless Sensor Network Based Unmanned Search and Rescue System-A Review". *Procedia engineering*, 38, 1935-1945.
- Thiels, C. A., Aho, J., Zietlow, S., & Jenkins, D. (2015). "Use of Unmanned Aerial Vehicles for Medical Product Transport". *Air medical journal*, 34(2), 104-108.
- Tsouros, D. C., Bibi, S., & Sarigiannidis, P. (2019). "A Review on UAV-Based Applications for Precision Agriculture". *Information*, 10(11), 349.
- Ubina, N. A., & Cheng, S. (2022). "A Review of Unmanned System Technologies with its Application to Aquaculture Farm Monitoring and Management". *Drones*, 6(1), 12.
- Washington, A. N. (2018). "A Survey of Drone Use for Socially Relevant Problems: Lessons from Africa". *African Journal Of Computing & ICT*, 11(3), 1-11.
- Wu, H., Li, H., Xiao, R., & Liu, J. (2018). "Modeling and Simulation of Dynamic Ant Colony's Labor Division for Task Allocation of UAV Swarm". *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*, 491, 127-141.
- Zainuddin, Z., Manjang, S., & Wijaya, A. (2019). "Rice Farming Age Detection Use Drone Based on SVM Histogram Image Classification". In *Journal of Physics: conference series*. 1198 (9), p. 092001. IOP Publishing.
- Zaman, N. B., Raof, W., Saili, A., Aziz, N., Fatah, F., & Vaiappuri, S. (2023). "Adoption of Smart Farming Technology Among Rice Farmers". *Journal of Advanced Research in Applied Sciences and Engineering Technology*, 29(2), 268-275.

CONTENT ANALYSIS OF RESEARCH ON LEADERSHIP AND MANAGEMENT ISSUES IN THE DEPARTMENT OF BUSINESS ADMINISTRATION

İŞLETME ANABİLİM DALINDA LİDERLİK VE YÖNETİM KONULARI ÜZERİNDE YAPILAN ARAŞTIRMALARIN İÇERİK ANALİZİ

Burak Demir
Lecturer

University of Mediterranean Karpasia
Institute of Social Sciences
burak.demir@akun.edu.tr
ORCID: 0000-0001-5666-359X

Çağla Deniz Özçelik
Lecturer

Near East University
Department of Curriculum and Instruction
deniz_cagla07@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-5528-8131

Mert Ömürlü
PhD Student

University of Mediterranean Karpasia
Institute of Social Sciences
mertomurlu144@gmail.com
ORCID: 0009-0008-5458-8096

Gönderim 24 Ocak 2023 – Kabul 3 Mayıs 2024
Received 24 January 2023 – Accepted 3 May 2024

Abstract: *The aim of this research; It was evaluated by the content analysis of the publications on "Leadership and Management" prepared in the master's and doctoral theses prepared in the "Department of Business Administration" between 01.01.2020 and 29.10.2023 and named leadership and management. In this context, the second purpose of the research; The second purpose of the research is to determine the status of the researches on "Leadership and Management" in the literature, to reveal the deficiencies and to contribute to the researchers who want to work in this field. In order to achieve the goal of the research, YÖKTEZ (National Thesis Center) database was used. Some criteria have been determined regarding the selection of publications suitable for the purpose of the research, and as a result of the determined criteria, a total of 261 thesis publications, 180 of which are master's and 81 of which are doctoral theses, consist of theses. As a result of the analyzes made in the research, it was found that the most master's and doctoral thesis publications were made in 2022 with a total of 86 publications in the last five years, the most publications were made in the department of business administration (f=86; 47.8%), the quantitative research method (f= 173; 91.4%) was mostly used in the publications, and the questionnaire/scale (f=153; 91.4%) data collection tool was used depending on the choice of quantitative method. The data obtained in the study were distributed in terms of summary tables, frequency and percentage.*

Keywords: *Leadership, management, relationship between leadership and management, content analysis.*

Öz: Bu araştırmanın amacı; 01.01.2020 - 29.10.2023 tarihleri arasında "İşletme Bölümü"nde hazırlanan ve liderlik ve yönetim isimli yüksek lisans ve doktora tezlerinde "Liderlik ve Yönetim" konulu yayınların içerik analizi ile değerlendirilmiştir. Bu bağlamda araştırmanın ikinci amacı; Araştırmanın ikinci amacı ise "Liderlik ve Yönetim" konulu araştırmaların literatürdeki durumunu belirlemek, eksiklikleri ortaya koymak ve bu alanda çalışmak isteyen araştırmacılara katkı sağlamaktır. Araştırmanın amacına ulaşabilmesi için YÖKTEZ (Ulusal Tez Merkezi) veri tabanından yararlanılmıştır. Araştırmanın amacına uygun yayınların seçimine ilişkin bazı kriterler belirlenmiş ve belirlenen kriterler sonucunda 180'i yüksek lisans, 81'i doktora tezi olmak üzere toplam 261 tez yayını tezlerden oluşmaktadır. . Araştırmada yapılan analizler sonucunda son beş yılda toplam 86 yayında en fazla yüksek lisans ve doktora tezi yayınının 2022 yılında yapıldığı, en fazla yayının işletme bölümünde yapıldığı tespit edilmiştir. f=86; %47,8, yayınlarda çoğunlukla nicel araştırma yöntemi (f= 173; %91,4) kullanılmış olup, yayınlarda anket/ölçek (f=153; %91,4) veri toplama aracı kullanılmıştır. Sayısal metot. Araştırmada elde edilen veriler özet tablolar, frekans ve yüzde olarak dağıtılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Liderlik, yönetim, liderlik ve yönetim ilişkisi, içerik analizi.

1. INTRODUCTION

The concept of leader is a concept that stems from the need to lead groups in society due to the coexistence of people (Ercan and Sığırı, 2015: 96; İbicioğlu et al., 2009). A leader is someone who has the ability to solve various problems within an organization or among people (Zaccaro et al., 2000: 37; Mumford et al., 2000: 15), creates, manages, and sometimes changes organizational culture (Schein, 2004: 224) and brings people together. People collect information for a specific purpose and influence people due to their intrinsic motivations and personal characteristics (Dinçer and Bitirim, 2007: 61). Another definition of a leader is that he guides, enlightens, teaches, and takes individual needs and desires into consideration.(eril) (Yılmaz and Karahan, 2010: 146), and can significantly change and influence people's thoughts with its creative ability (Gedik, 2020). As can be understood from the definitions, the leader plays a very important role in achieving the goals and objectives of the organization. With the development of information and communication technology, the increase in competition and the increase in the human element in companies, the concept of leadership has gained more importance. Leadership is a very important concept in the field of management and behavioral sciences, and it is one of the most researched topics as well as the changes and developments that started in the world, especially in the 21st century (Telli et al., 2012: 135; Akyürek, 2020). Leadership is a process of what the leader does.

When we look at the definitions of leadership, it is seen that priority is given to basic elements such as determining the goals, objectives and achievements of an organization, influencing, motivating and directing individuals in organizational positions. Leaders have a variety of sources of power to guide groups or individuals toward goals. These can be evaluated in two basic categories (Draft, 2010). The first is the position power that the leader gets from the company. Status includes power, legal power, rewarding power, and coercive power. Legal power is the leader's ability to manage a business and is the formal power he derives from his position. The power of reward comes from the rewards that leaders give to their employees. These rewards can also be in the form of rewards such as promotion, recognition, salary increase. Coercive power is the opposite of reward power. The manager can

punish the employee if he or she wants, and if an employee does not perform as expected, they can be punished or fired by the manager. The power of the leader arises from these characteristics. The second is personal power, which derives from the personal characteristics of the leader. It includes personal power, expertise, and charismatic power. Expertise power is the power derived from the knowledge, expertise, and abilities of the leader. Charismatic power, on the other hand, is due to the power that a leader has, his personal characteristics (Öznacar et al., 2020). This authority is not tied to legal status (Daft, 2010: 426-427).

In organizations where changes and developments take place rapidly; Management philosophy, leadership style, authority style, leader's work and personal attitude are important (Töremen and Çankaya, 2008: 40). The success of such organizations can be affected by the behavior of organizational leaders. Leadership aims to mobilize employees to achieve organizational goals and help them achieve common goals and values (Demircioğlu, 2015; 52). Otherwise, it may be difficult to achieve organizational goals and objectives with members of organizations who have nothing in common. Leadership is an important factor that contributes to business success and influences a company's organizational culture (McLaughlin and Porter, 2006: 560; Spisak et al., 2015: 291; Kostovski et al., 2015: 43; Nikčević, 2016: 191). The organizational performance of a company is associated with the effectiveness of managers at various levels within the company (O'Reilly et al., 2010: 105).

Management is an important element of organizational success. A healthy management approach enables organizations to achieve their goals and supports their continued success (Demir et al., 2010). Therefore, management plays an important role. Management is the process of planning, organizing, controlling, and directing the resources of an organization or institution. Management makes strategic decisions to improve employee productivity and performance while effectively using the resources needed to help the organization achieve its goals. Management is a function that is present at all levels of the organization and affects all departments, divisions, employees. Good management enables an organization to maintain its competitive advantage by determining the most appropriate strategies for effectiveness, efficiency and innovation in achieving its goals (Dogan et al., 2021). Management is the process of achieving set goals by using organizational resources effectively and efficiently (O'Connell, 2014). Management includes many functions such as planning, organizing, coordinating, leading, and controlling (Hitt et al., 2015). These functions include tasks such as determining the strategic goals of the company, organizing resources, motivating employees, and monitoring performance. The main goal of management is to encourage the participation of all employees by maintaining a balance between personal goals and company goals. This increases the motivation and performance of the employees and accordingly increases job satisfaction. The management process requires constant re-evaluation and improvement to ensure that the organization is successful and adapts to changing market conditions (Öz, 2020).

Management includes a number of basic functions. One of them is leadership. Leadership is the process of providing vision, motivation, and guidance to lead an organization. A good leader inspires, guides, and enables employees to work as a team to achieve organizational goals (Avilo et al., 2002). Planning is also the main function of management. Planning is the process of setting goals, developing

strategies, and creating action plans. Good planning ensures that the organization uses its resources correctly and achieves the set goals. Organization is the process of achieving goals through the effective use of resources. A good organization defines tasks and responsibilities correctly, ensures cooperation between employees and establishes communication channels. Coordination is also part of management. Coordination is the process of ensuring that various activities and functions that require cooperation are carried out in a harmonious manner. Good coordination ensures that the different departments of the organization and employees work together in harmony. Finally, control is also an important component of management. Control is the process of establishing appropriate performance standards and comparing these standards to actual performance to ensure that the organization achieves its goals. Well-performed controls evaluate corporate performance and, if necessary, take corrective measures.

Management efficiency determines organizational performance. Among these factors affecting performance, factors such as leadership, collaboration, employee motivation and performance, and customer relationship management are important. (Hitt et al., 2015; Tatar and Demir; 2021). Research shows that leadership style has a direct impact on organizational performance (Avolio and Bass, 1989). While participatory and supportive leadership styles increase the motivation of employees, autocratic leadership styles can negatively affect motivation (Kosar and Gürer, 2023; Öznacar et al., 2023). Therefore, the development of management capacity and the development of leadership skills are essential for organizational success (Luthans and Youssef, 2004). Training and development programs develop leadership skills, and mentoring and mentoring services provide support to new managers (Hitt et al., 2015; Danju et al., 2020).

In short, management is the main factor of organizational success. Management theories and approaches provide guidance to managers on how to behave and how to manage the organization. Factors such as leadership, employee motivation, collaboration, and customer relationship management affect management effectiveness and organizational success. Therefore, it is important to develop management skills and strengthen leadership abilities.

Leadership and management; Leadership is the process of influencing others around a specific vision to lead, motivate, and inspire a group or organization. Leadership is often based on personal qualities and skills and is considered an innate talent. Leaders aim to increase organizational success by sharing their vision and encouraging team members to take action towards common goals (Güvener, 2023). In addition, leaders often have characteristics such as risk-taking, innovation, and adaptation to change (Avolio, 2022).

Management is the process of planning, organizing, and effectively controlling an organization's resources to achieve set goals. The manager's role is to organize work, use resources effectively, and evaluate performance to achieve set goals. Managers are more confident in skills such as planning, organizing, decision-making, and controlling, and can develop these skills through learning (Hitt et al., 2015).

The relationship between management and leadership is one of the most important factors influencing success in a business environment. Management is a

subject that includes the processes of planning, organizing and controlling organizational resources, while leadership includes the processes of motivating, inspiring and influencing people. These two concepts interact closely with each other and should be used in concert for organizational success (Mintzberg, 2019; Bass et al., 2006).

The relationship between management and leadership is essential to achieving good performance in an organization. Managers should use their leadership skills when organizing the organization's business processes. A good leader motivates team members, guides them, and guides them to success, using the management skills necessary to achieve organizational goals. Despite the differences between management and leadership, we believe that a good manager should also be a leader. These two skills are important factors for effective action in an organization. Managers should use their leadership skills to guide and motivate team members and set a good example. However, leaders need to use management skills to define the vision, mobilize team members, and manage change (Northouse, 2019).

The relationship between management and leadership is complex in terms of its ability to influence the business processes necessary to achieve organizational goals (Yukl, 2013). Management includes the processes of planning, implementing, and effectively controlling business processes, while leadership includes factors such as motivating people's behavior, innovation, and creativity. In other words, it is not possible to demonstrate good management qualities without leadership qualities (Kotter, 1990).

Managers influence team members by using their leadership qualities and motivating them towards common goals. Leadership promotes teamwork, maximizes opportunities, and unites team members through collaboration and communication skills (Bass, 2008). It is important for the success of the organization that managers have leadership qualities. Managers guide and motivate their teams through leadership, thereby increasing their chances of achieving high levels of performance and excellence (Avolio, 2002).

A good manager must also be a good leader because leadership skills are essential traits for effective team management (Buyrukoğlu and Şahin, 2022). The relationship between management and leadership is important for effective work in an organization. A manager is a good leader who trusts, supports and guides team members while using the necessary management skills to achieve organizational goals. In light of this, being a good leader as well as a good manager is essential for the success of an organization (Yukl, 2002). Leadership and management are considered as two important elements that complement each other. In order for an organization to be successful, it must use a combination of leadership and management skills. Leaders share their visions and mobilize their team members, while managers develop the necessary plans and use resources effectively to achieve this vision (Çilhoroz and Çakmak, 2020).

Therefore, the relationship between management and leadership is an important factor that affects the success of a business. Having leadership skills and motivating team members to use these skills will increase the chances of an organization achieving its goals. The relationship between management and leadership A good manager must also be a good leader because leadership skills are essential to work

effectively in an organization. The combination of management and leadership skills increases an organization's chances of adapting to internal and external factors and achieving success.

The research has two objectives. The first objective of this research is to employ a content analysis on the publications on "Leadership and Management" in the master's and doctoral theses prepared in the "Department of Business Administration" between 01.01.2020 and 29.10.2023 and named as leadership and management. The second objective of the research; is to determine the status of research on leadership and management in the literature, to reveal the deficiencies and to contribute to researchers who want to work in this field.

2. METHOD

2.1. Universe and Sample of the Research

In order to achieve the research objectives, YÖKTEZ (National Thesis Center) database was searched between 01.01.2020 and 29.10.2023. The universe of this research consists of studies on "Leadership and Management" conducted in the Department of Business Administration. Purposive sampling, which is one of the non-probability sampling methods, was used to achieve the goals of the research. Purposive sampling is a non-probability-based sampling approach. Purposive sampling, which allows in-depth research by selecting information-rich situations depending on the purpose of the research, is preferred when it is desired to study one or more special situations that meet certain criteria or have certain characteristics. The researcher tries to understand nature and social events or phenomena in the context of selected situations and to discover and explain the relationships between them (Büyüköztürk et al., 2012). The purpose of purposeful sampling is to select situations that contain rich information that will elucidate the problems studied in the research. In this sense, purposeful sampling methods are useful in many cases in discovering and explaining phenomena and events (Tarhan, 2015).

Some criteria regarding the selection criteria for the selection of publications suitable for the purpose of the research are given in Table-1.

Table 1: Publication Selection Criteria

Selection Categories	Criteria of choice
Database	<ul style="list-style-type: none"> ▪ YÖKTEZ (National Thesis Center)
Screening Criteria	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Written within the scope of the Department of Business Administration, ▪ It includes the subject of Leadership and Management, ▪ Having a doctoral thesis publication, ▪ Having a master's thesis publication, ▪ Published between 01.01.2020-29.10.2023 ▪ The publication language is Turkish, ▪ The full text should be accessible ▪ To be accessible,

As a result of the selection criteria determined in Table-1, it consists of a total of 261 publications, 180 of which are master's and 81 of which are doctoral theses, which are suitable for the purpose of the research.

2.2. Analysis of Research Data

In this study, the publications on the subject of "Leadership and Management" prepared within the scope of the "Department of Business Administration" were evaluated by content analysis method. The main reason why content analysis method is preferred is that content analysis helps to organize and explain similar data in a way that the reader can understand by expressing them with certain concepts (Yıldırım and Şimşek, 2006; 227; Yücesoy et al., 2021).

Researchers publishing within the scope of content analysis;

Variables such as gender distribution, type of publication, distribution of publications by years, field distribution of publications, method distribution of publications, data collection tools of publications were examined. The data obtained during the research process were turned into summary tables. In this context, the distribution of each indicator examined in terms of frequency and percentage is given.

2.3. Limitations of the Study

- Limitations of the research; It is limited to broadcasts made between 01.01.2020 and 29.10.2023.
- It is limited to master's and doctoral thesis publications.
- Department of Business Administration; It is limited to the subject of leadership and management.
- It is limited to the YÖKTEZ (National Thesis Center) database. As a result of the scan, publications whose full text could not be accessed and were closed to access were not included.

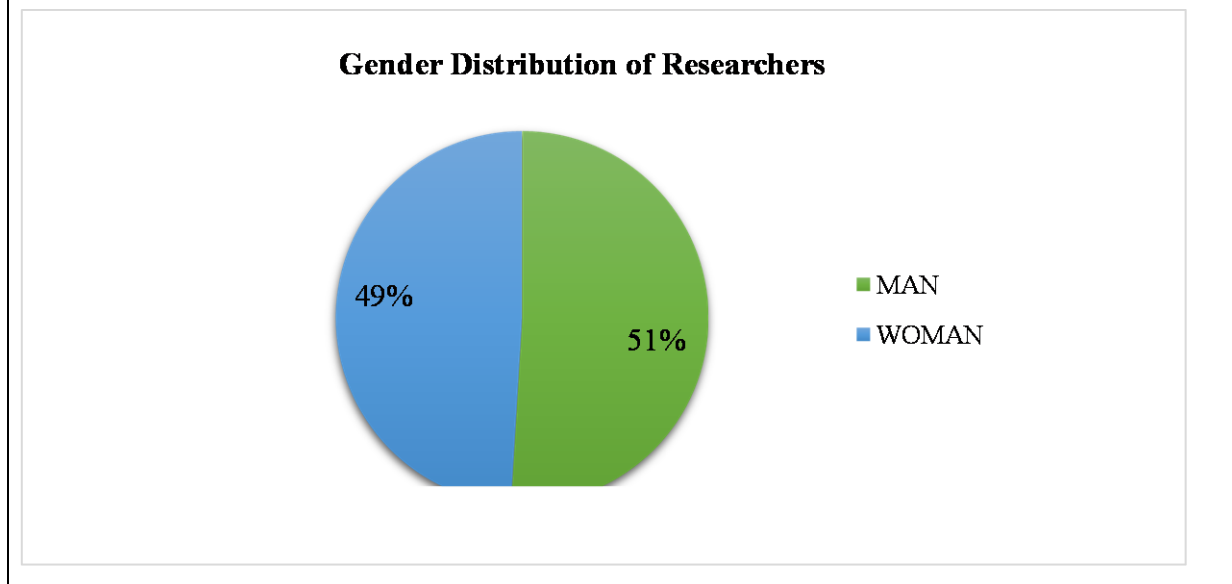
3. FINDINGS

As can be seen in Table-2, the researchers who published master's and doctoral theses on "Leadership and Management" prepared within the scope of the "Department of Business Administration" between 2020-2023 (f=133; 50.9%) were male, and (f=128; 49.1%) were female.

Table 2: Gender Distribution of Researchers

Gender	Frequency (F)	Percentage (%)
Male	133	% 50.9
Woman	128	% 49.1
Sum	261	% 100

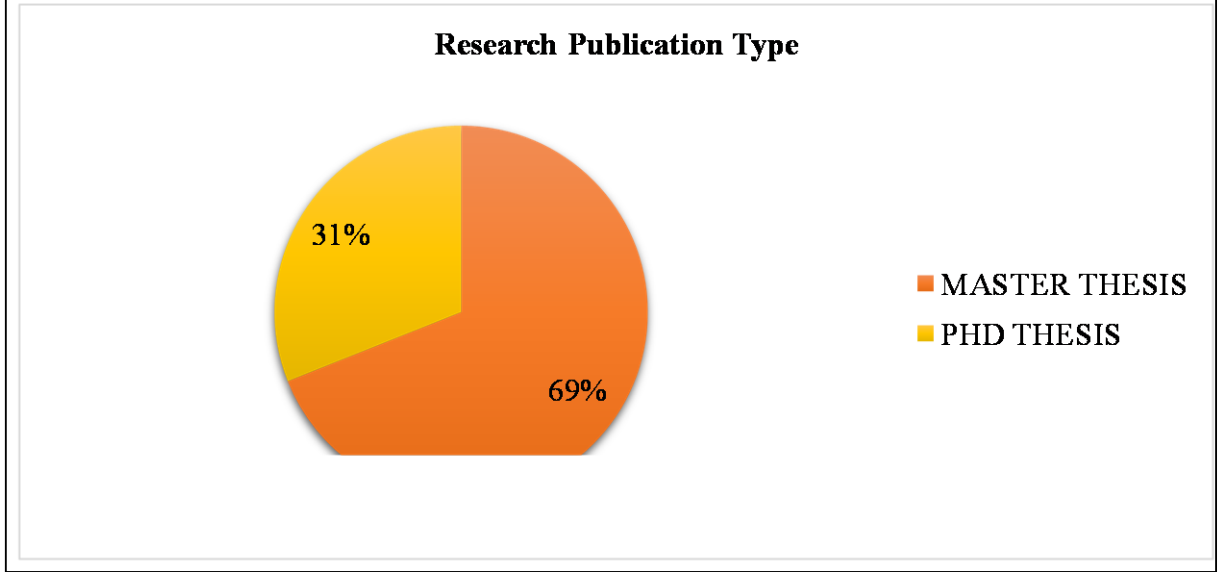
Figure 1: Graph of Gender Distribution of Researchers

As can be seen in Table-3, it consists of a total of 261 master's and doctoral theses obtained, published and included in the study after the literature review on "Leadership and Management" prepared within the scope of the "Department of Business Administration" between 2020-2023. As can be seen in Table-3, it is seen that the majority of the publication types (f=180; 68.9%) consist of master's thesis and (f=81; 31.1%) doctoral thesis.

Table 3: Research Publication Type

Publication Type	Frequency (F)	Percentage (%)
Master's Thesis	180	% 68.9
Ph.D. Thesis	81	% 31.1
Sum	261	% 100

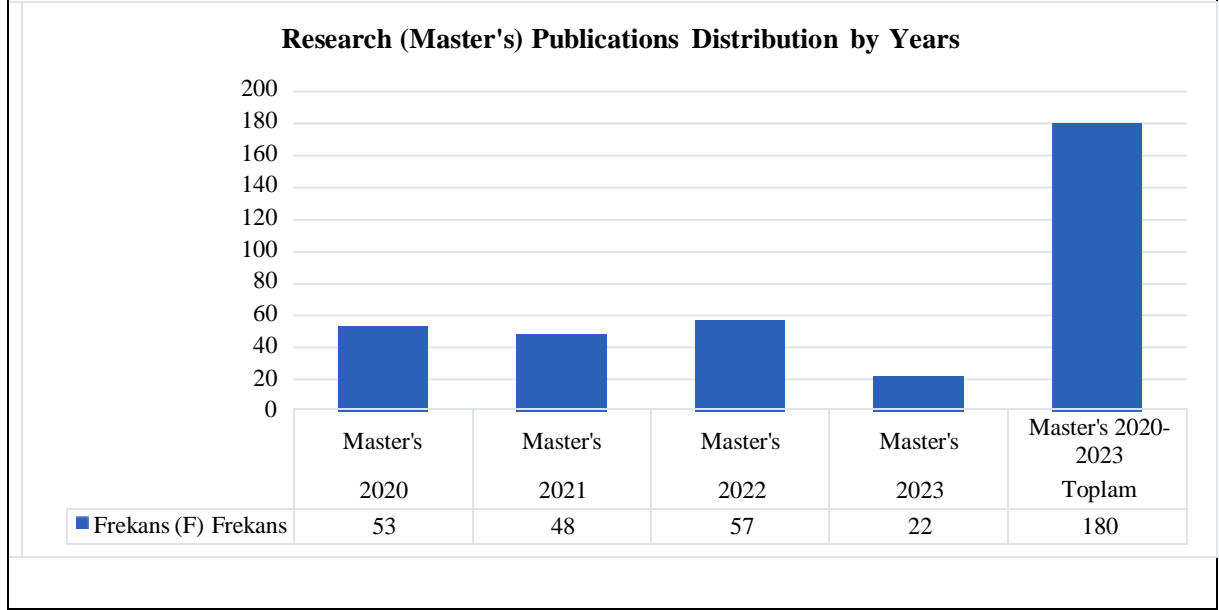
Figure 2: Research Publication Type Scatter Chart

As can be seen in Table-4, the most graduate publications on "Leadership and Management" prepared within the scope of the "Department of Business Administration" between 2020-2023 were made in 2022 (f=53; 31.7%), followed by 2020 (f=53; 29.4) and 2021 (f=48; 26.7), respectively. In 2023 (f=22; 12.3%), publications were made. The reason for this is that it is in the fourth quarter of 2023 and fewer publications were reached due to the fact that these evaluations were made between January and October. Between 2020 and 2023, a total of 180 master's thesis publications were made on "Leadership and Management".

Table 4: Distribution of Research (Master) Publications by Years

Year of Release	Research Publication Type	Frequency (F)	Percentage (%)
2020	Master	53	%29.4
2021	Master	48	%26.7
2022	Master	57	%31.7
2023	Master	22	%12.2
Sum	-	180	%100

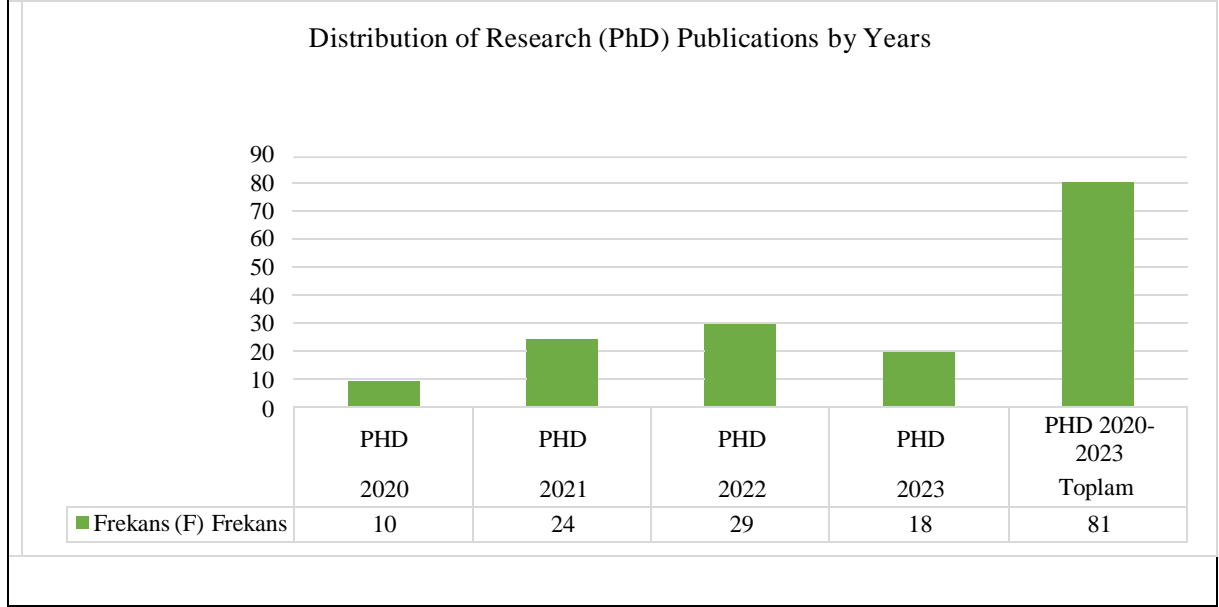
Figure 3: Distribution Graph of Research (Master) Publications by Years

As can be seen in Table-5, between 2020-2023, the most doctoral thesis publications on "Leadership and Management" prepared within the scope of the "Department of Business Administration" were published in 2022 (f=29;35.7%) followed by 2021 (f=24; 29.6) and 2023 (f=18; 22.2%), respectively. Although it is in the fourth quarter of 2023 and these evaluations were made between January and October, more doctoral thesis publications were made than in 2020 (f=10; 12.5%). Between 2020 and 2023, a total of 81 doctoral dissertations were published on "Leadership and Management".

Table 5: Distribution of Research (PhD) Publications by Years

Year of Release	Research Publication Type	Frequency (F)	Percentage (%)
2020	Doctorate	10	%12.5
2021	Doctorate	24	%29.6
2022	Doctorate	29	%35.7
2023	Doctorate	18	%22.2
Sum	--	81	%100

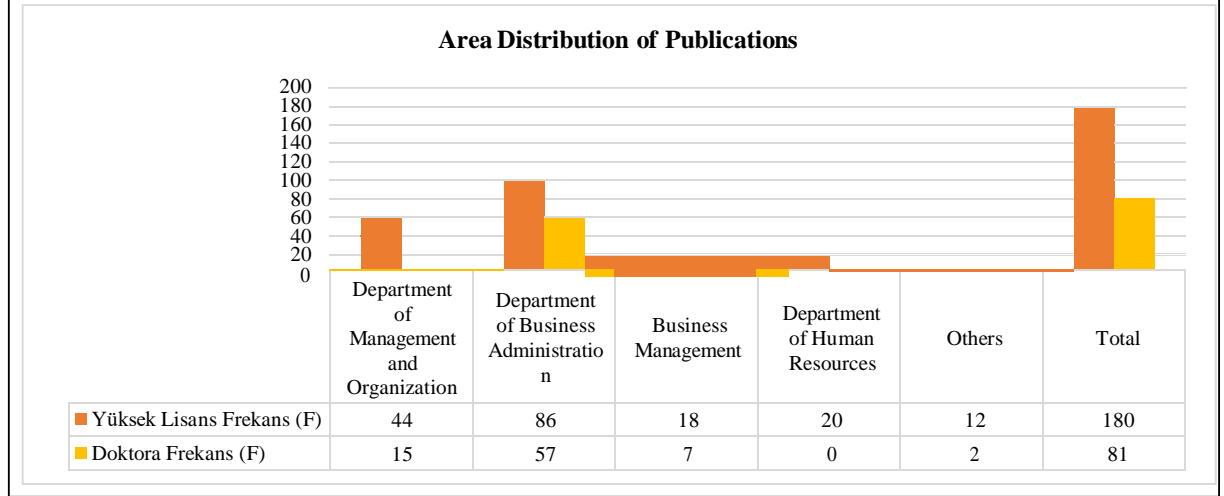
Figure 4: Distribution Graph of Research (PhD) Publications by Years

As can be seen in Table-6, between 2020-2023, the highest number of thesis publications on "Leadership and Management" prepared within the scope of the "Department of Business Administration"; It was followed by management and organization (f=44; 24.4%) and human resources (f=20; 11.1%). In doctoral thesis publications; It was conducted in business administration (f=86; 47.8%), followed by management and organization (f=15; 18.5%) and business administration (f=7; 8.6%).

Table 6: Area Distribution of Publications

Area	Master		Doctorate	
	Frequency (F)	Percentage (%)	Frequency (F)	Percentage (%)
Management and Organization Discipline	44	% 24.4	15	% 18.5
Department of Business Administration	86	% 47.8	57	% 70.4
Business Management	18	% 11	7	% 8.6
Department of Human Resources	20	% 11.1	-	-
Other	12	% 6.7	2	% 2.5
Sum	180	% 100	81	% 100

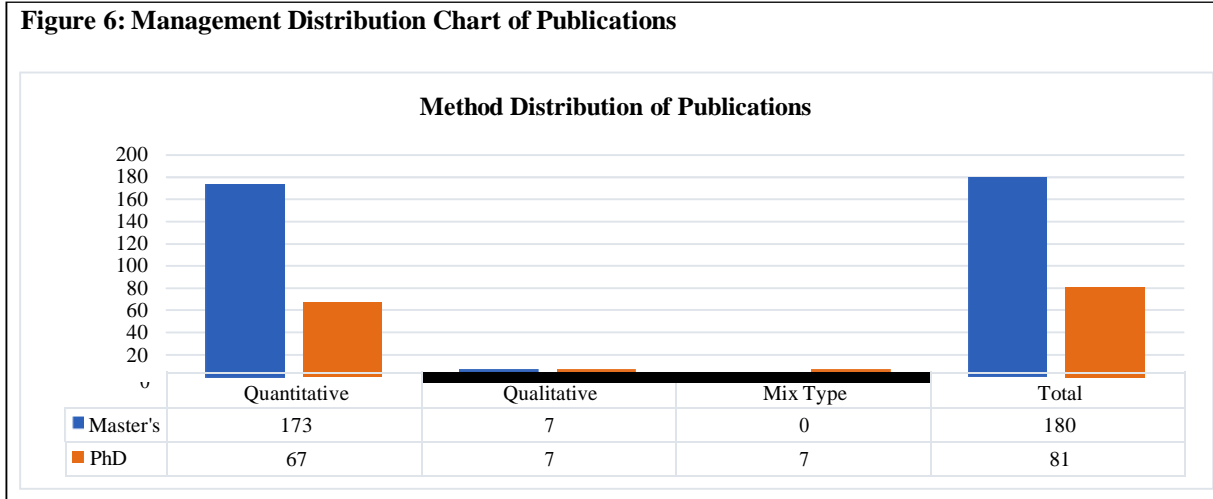
Figure 5: Area Distribution Graph of Publications

As can be seen in Table-7, the majority of the master's thesis publications on "Leadership and Management" prepared within the scope of the "Department of Business Administration" between 2020-2023 are quantitative (f=173; 91.4%) research methods. Qualitative (f=7; 8.6%) research method was used in small amounts and mixed research methods were not used. In doctoral thesis publications; Mostly quantitative (f=67; 82.8%) research method was used. Qualitative (f=7; 8.6%) and mixed (f=7; 8.6%) research methods were less preferred.

Table 7: Method Distribution of Publications

Method	Master		Doctorate	
	Frequency (F)	Percentage (%)	Frequency (F)	Percentage (%)
Quantitative	173	% 91.4	67	% 82.8
Qualitative	7	% 8.6	7	% 8.6
Hash	-	-	7	% 8.6
Sum	180	% 100	81	% 100

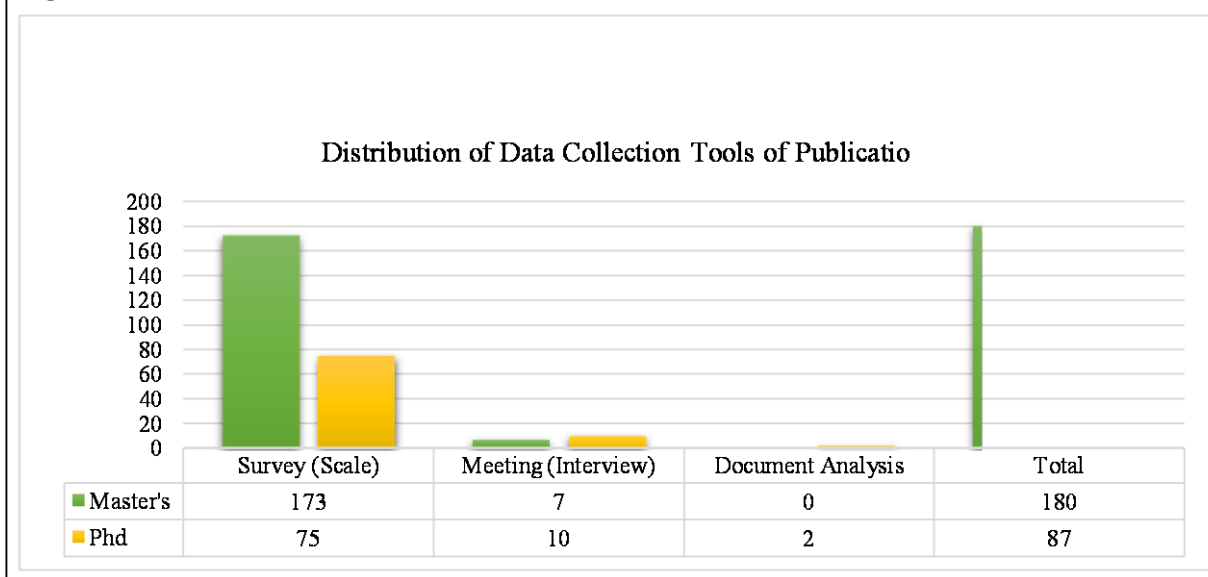
Figure 6: Management Distribution Chart of Publications

As can be seen in Table-8, quantitative (f=173; 91.4%) questionnaire/scale (f=173; 91.4%) data collection tool was used in the majority of the master's thesis publications on "Leadership and Management" prepared within the scope of the "Department of Business Administration" between 2020-2023. Interview/interview (f=7; 8.6%) data collection tool was less preferred. In doctoral thesis publications; Questionnaire/scale (f=75; 86.2%) was mostly used. Data collection tools such as interviews/interviews (f=10; 11.4%) and document analysis (f=2; 2.3%) were less preferred.

Table 8: Distribution of Data Collection Tools of Publications

Data Collection Tools	Master		Doctorate	
	Frequency (F)	Percentage (%)	Frequency (F)	Percentage (%)
Questionnaire (Scale)	173	% 91.4	75	% 86.2
Interview (Interview)	7	% 8.6	10	% 11.4
Document Analysis	-	-	2	% 2.3
Sum	180	% 100	87	% 100

Figure 7: Data Collection Tools Scatter Chart of Publications

4. CONCLUSIONS, EVALUATIONS AND RECOMMENDATIONS

In this research; it was evaluated by the content analysis of the publications on "Leadership and Management" prepared in the master's and doctoral theses prepared in the "Department of Business Administration" between 01.01.2020 and 29.10.2023 and named Leadership and Management. In this context, the second purpose of the research; The second purpose of the research is to determine the status of the research on "Leadership and Management" in the literature, to reveal the deficiencies and to contribute to the researchers who want to work in this field.

Researchers publishing within the scope of content analysis; Variables such as gender distribution, type of publication, distribution of publications by years, field distribution of publications, method distribution of publications, data collection tools of publications were examined. The data obtained in the study were turned into summary tables and the distribution of each indicator examined in terms of frequency and percentage was given.

In this study, as a result of the national (domestic) literature review, there are studies on "Leadership" in the field of "Education", but there is no study in the "Department of Business Administration". For this reason, it is thought that this research will contribute to literature. It is also important in terms of supporting similar studies in the literature. In this context, some criteria have been determined regarding the selection of publications suitable for the purpose of this research, and as a result of the determined criteria, a total of 261 thesis publications, 180 of which are master's theses and 81 of which are doctoral theses, are formed. As a result of the analyzes made in the research, it was found that the researches that published master's and doctoral theses in the last four years (f=133; 50.9%) consisted of men and (f= 128; 49.1%) women, and the most master's and doctoral thesis publications were made in 2022 with a total of 86 publications, the most publications were made in the department of business administration (f=86; 47.8%), the quantitative research method (f= 173; 91.4%) was mostly used in the publications, and the

questionnaire/scale (f=153; 91.4%) depending on the choice of quantitative method A collection tool was used.

This study focuses on studies investigating the relationship and interaction between leadership and management. In the thesis publications examined; It shows that the distinction between leadership and management is important and meaningful for the performance of organizations. The research shows that leadership is a very important factor in organizations. Visionary leaders who take on a motivating role and use collaboration and communication skills have a positive impact on organizational success and performance, and these results confirm that leadership is an indispensable feature in the business world and that leaders have strategic importance in organizations. However, debates continue in the leadership literature. In particular, topics such as leadership style, leadership skills and leadership interaction are still in the focus of research. The publications examined within the scope of the research examined the leadership styles and interaction skills of the leaders, but it should be noted that our inferences about these issues are limited. For this reason, it is important that future research takes a more comprehensive view of topics such as leadership style, leadership and management interactions. On the other hand, the relationship between leadership and management should continue to be the subject of research. Although the publications examined within the scope of our research focus on the interaction between the concepts of leadership and management in organizations, questions such as how this interaction is managed and how its effects are optimized deserve a more detailed analysis. It is believed that these issues will guide future research. Therefore, research on the relationship and interaction between leadership and management shows that the concepts of leadership and management have an effect on organizational success and performance. Leaders who have a vision, have good communication, and use motivational skills can add value to the organization. However, more research is needed to conduct deeper research and to better understand the relationship between leadership and management.

The recommendations developed based on the results of this study are presented below:

1. It is necessary to increase the number and scope of research on leadership and management.
2. Quantitative research methods were used in most of the master's and doctoral publications examined. The most important feature of quantitative research is that it enables generalizations to be made on averages. However, it is recommended to use qualitative data method more in order to provide a more detailed and in-depth analysis of leadership and management.
3. In advanced research (doctoral thesis), it is recommended to use mixed research methods including both quantitative and qualitative methods.
4. It is recommended that the studies in the field of leadership and management, which are planned to be carried out in the future, should be integrated not only in leadership and management, but also in leadership and management (competitors, environmental factors, strategies, education and management, etc.).

REFERENCES

- Akyürek, M. İ. (2020). “İnovasyon ve Liderlik”. *Uluslararası Liderlik Çalışmaları Dergisi: Kuram ve Uygulama*, 3(1), 15-24.
- Avolio, B. J., & Yammarino, F. J. (2002). *Transformational and Charismatic Leadership: The Road Ahead*. Emerald Group Publishing.
- Bass, B. M. (2008). *The Bass Handbook of Leadership: Theory, Research, and Managerial Applications*. Simon and Schuster.
- Bass, B. M., & Riggio, R. E. (2006). *Transformational Leadership*. Hove, East Sussex: Psychology Press.
- Buyrukoğlu, E., & Şahin, H. M. (2022). “Spor Yönetiminde Liderlik ve Yeni Yaklaşımlar”. *İnönü Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 9(3), 66-75.
- Büyüköztürk, Ş. vd. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (11. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Çilhoroz, Y., & Çakmak, C. (2020). “Yalın Yönetim Bakış Açısıyla Yalın Liderlik”. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(4), 1331-1339.
- Daft, Richard L. (2010). *Management*, Ninth Edition, South-Western, Cengage Learning, U.S.A.
- Danju, İ., Demir, B., Çağlar, B. B., Özçelik, C. D., Coruhlu, E. K., & Özturan, S. (2020). “Comparative Content Analysis of Studies on New Approaches in Education”. *Laplace em Revista*, 6, 128-142.
- Demir, C., Yılmaz, M. K., & Çevirgen, A. (2010). “Liderlik Yaklaşımları ve Liderlik Tarzlarına İlişkin Bir Araştırma”. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 2(1), 129-152.
- Demircioğlu, Emre Can (2015). “Karizmatik Liderliğin Yönetimsel Açısından Değerlendirilmesi”. *Uluslararası Akademik Yönetim Bilimleri Dergisi*, 1(1), 52-69
- Diñer, Müjde Ker; Bitirim, Selin (2007). “Kurum Kültürü Çalışmalarında Hizmetkâr Liderlik Anlayışı İle Değer Yaratmak”. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, No. 28, 61-72.
- Doğan, T. G. B., Doğan, S., & Aykan, E. (2021). “Liderlik Tarzlarının Bibliyometrik Analizi”. *Erciyes Akademi*, 35(1), 161-189.
- Ercan, Ümit; Sığrı, Ünsal (2015). “Kültürel Değerlerin Liderlik Özelliklerine Etkisi: Türk ve Amerikalı Yöneticiler Üzerine Bir Araştırma”. *Amme İdaresi Dergisi*, 48(3), 95-126.
- Gedik, Y. (2020). Dönüşümsel ve İşlemsel Liderlik. *Uluslararası Liderlik Çalışmaları Dergisi: Kuram ve Uygulama*, 3(2), 19-34.
- Güvener, H. (2023). “Sağlık Hizmetlerinde İnovatif Liderlik ve Yönetim

Yeteneğinin Hastane Performansına Etkisinde İşe Bağlılığın Aracılık Rolü”. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 19(2), 371-394.

Hitt, M. A., Ireland, R. D., & Hoskisson, R. E. (2015). *Strategic Management Cases: Competitiveness and Globalization*. Cengage Learning.

İbicioğlu, Hasan; Özmen, İbrahim; Taş, Sebahattin (2009). “Liderlik Davranışı ve Toplumsal Norm İlişkisi: Ampirik Bir Çalışma”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(2), 1-23.

Katz, D., & Kahn, R. (1978). *The Social Psychology of Organizations*. Wiley.

Koşar, D., & Güner, G. T. (2023). “Atasözleri Bağlamında Türk Kültüründe Liderlik”. *Milli Folklor*, 18(138), 189-205.

Kostovski, Ninko; Bojadjiev, Marjan; Buldioska, Katerina (2015). “Leadership Styles and Organizational Culture in Macedonian Companies”. *Journal of Sustainable Development*, 5(13), 33-44.

Kotter, J. P. (1990). *A Force for Change: How Leadership Differs from Management*. Free Press.

Luthans, F., & Youssef, C. M. (2004). “Human, Social, and Now Positive Psychological Capital Management: Investing in People for Competitive Advantage”. *Organizational Dynamics*, 33(2), 143–160.

Mintzberg, H. (1973). *The Nature of Managerial Work*. New York, NY: Harper and Row.

Mumford, Micheal D.; Zaccaro, Stephen J.; Harding, Francis D.; Jacobs, T. Owen; Fleishman, Edwin A. (2000). Leadership Skills for A Changing World: Solving Complex Social Problems. *The Leadership Quarterly*, 11(1), 11-35.

Nikčević, Gordana (2016). The Influence of Organizational Culture on Leadership - Case Study Montenegro. *Tehnicki Vjesnik*, 23(1), 191-197.

Northouse, P. G. (2019). *Leadership: Theory and Practice*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

O’reilly, Charles A.; Caldwell, David F.; Chatman, Jennifer A.; Lapid, Margaret; Self, William (2010). How Leadership Matters: The Effects of Leaders’ Aligment on Strategy Implementation”. *The Leadership Quarterly*, 21, 104-113.

O’Connell, J. E. (2014). *Principles of Management*, v. 1.0. BCcampus.

Öz, Ö. (2020). Dijital liderlik: “Dijital Dünyada Okul Lideri Olmak”. *Uluslararası Liderlik Çalışmaları Dergisi: Kuram ve Uygulama*, 3(1), 45-57.

Öznacar, B., Tatar, A., Demir, B., Şişik, E., & Yiğiter, Ş. (2023). The Effect of Perceived Organizational Support on Organizational Identification. *The Online Journal of New Horizons in Education*, 13(2), 154.

Porter, Lyman W.; Mc Laughlin, Grace B. (2006). “Leadership and The Organizational Context: Like The Weather?”. *The Leadership Quarterly*, 17, 559-576

Schein, Edgar H. (2004). *Organizational Culture and Leadership*, Third Edition, Jossey Bass.

Spisak, Brian R.; O'brien, Michael J.; Nicholson, Nigel; Vugt, Mark Van (2015). "Niche Construction and the Evolution of Leadership". *Academy of Management Review*, 40, No. 2, 291-306.

Tarhan, Ö. (2015). "Sosyal Bilgiler Öğretmeni Adaylarının Politik Okuryazarlığa İlişkin Görüşleri". *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9, 649-669.

Tatar, A., & Demir, B. (2021). "Investigation of the Relationship between Organizational Learning and Job Satisfaction". *Logos Universality Mentality Educ. Novelty Sect.: Pol. Sci. & Eur. Stud.*, 7, 101.

Telli, Eda; Ünsar, A. Sinan; Oğuzhan, Adil (2012). "Liderlik Davranış Tarzlarının Çalışanların Örgütsel Tükenmişlik ve İşten Ayrılma Eğilimleri Üzerine Etkisi: Konuyla İlgili Bir Uygulama". *Electronic Journal of Vocational Colleges*, 135-150.

Töremen, Fatih; Çankaya, İbrahim (2008). "Yönetimde Etkili Bir Yaklaşım: Duygu Yönetimi". *Kuramsal Eğitimbilim*, 1(1), 33-47.

Weber, M. (1947). *The Theory of Social and Economic Organization*. Free Press.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2006). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*; 5. Baskı Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yılmaz, Hüseyin; Karahan, Atilla (2009). "Bireylerin Kişisel Özellikleri Yönünden İş Doyum Düzeylerine Göre Tükenmişlikleri: Afyonkarahisar İlinde Bir Araştırma". *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(3), 97-214.

YÖKTEZ (Ulusal Tez Merkezi); Erişim Linki: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> (Accessed 20.10.2023).

Yukl, G. (2002). *Leadership in Organizations* (5th Ed.). Upper Saddle River, NJ: Prentice-Hall.

Yukl, G. (2013). *Leadership in Organizations*. Pearson Education, India.

Yücesoy, Y., Demir, B., Bağlama, B., Baştaş, M., & Öznacar, B. (2020). Secondary education teachers and school administrators' views on positive organizational climate. *Near East University Online Journal of Education*, 3(1), 12-21.

Yücesoy, Y., Ögün, M. N., Yurtsever, S., & Demir, B. (2021). "Investigation of Research on Educational Decision Making: A Content Analysis Study". *International Journal of Educational Research Review*, 6(Special Issue), 486-491.

Zaccaro, Stephen J.; Mumford, Michael D.; Connelly, Mary Shane; Marks, Michelle A.; Gilbert, Janelle A. (2000). "Assessment of Leader Problem-Solving Capabilities". *The Leadership Quarterly*, 11, 37-64.

ÜÇ PARTİ-İKİ FARKLI POLİTİKA: 1961-1971 ARASI DÖNEMDE TÜRK SİYASÎ PARTİLERİNİN KIBRIS SORUNUNA YAKLAŞIMI¹

THREE PARTIES-TWO DIFFERENT POLICIES: THE APPROACH OF TURKISH POLITICAL PARTIES TO THE CYPRUS PROBLEM BETWEEN 1961 AND 1971

Yrd. Doç. Dr. Turan Cavlan
Akdeniz Karpaz Üniversitesi
İşletme Fakültesi
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü
turan.cavlan@akun.edu.tr
ORCID: 0000-0003-2209-6747

Gönderim 29 Mart 2024 – Kabul 16 Mayıs 2024
Received 29 March 2024 – Accepted 16 May 2024

Öz: 1950'lere kadar Kıbrıs, Türkiye Cumhuriyeti'nin politik seçkinleri tarafından bir dış politika sorunu olarak değerlendirilmemiştir. 1950'lerle birlikte ada, Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politika önceliklerinden ve sorunlarından biri hâlini almıştır. 1960'lar boyunca Kıbrıs sorunu, blok içi ve aynı zamanda bloklararası bir soruna dönüşmüştür. Bu çalışma, Kıbrıs sorununun orta ölçekli devletler açısından göreceli özerklik dönemi olarak nitelenen 1960'lı yıllar boyunca izlediği seyir üzerinde duracaktır. Aynı zamanda çalışma, Türk siyasi partilerinin Kıbrıs sorununa yaklaşımlarını ele alacaktır. Çalışma, bir parti dışındaki bütün partilerin konu hakkındaki yaklaşımlarının devlet politikasını aşmadığı sonucuna varmıştır. Bu durumun tek istisnası, sınıfsal bir iddiası ve ideolojisi bulunan Türkiye İşçi Partisi'dir.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs sorunu, Türk dış politikası, Cumhuriyet Halk Partisi, Adalet Partisi, Türkiye İşçi Partisi.

Abstract: Cyprus was not considered a problem for Turkey by the political elites of the country until the 1950s. By the beginning of the 1950s, the island became one of the foreign policy priorities and issues for The Turkish Republic. During the 1960s, the Cyprus issue transformed into a problem, which was an intra and, at the same time, inter-block one. This study stands on the course of the Cyprus issue during the 1960s, which was a period of relative autonomy for the medium powers. The study also considers the approaches of Turkish political parties towards the Cyprus problem. Conclusion of the study reaches that Turkish political parties of the 1960s, except one, stayed between the boundaries of the formal state policy. The only exception was the Workers Party of Turkey, which followed class politics and basis.

Keywords: Cyprus problem, Turkish foreign policy, Republican People's Party, Justice Party, Workers Party of Turkey.

¹ Bu çalışma, yazarın *Türk Siyasi Partilerinin Dış Politika Yaklaşımları (1961-1971) / Foreign Policy Approaches of Turkish Political Parties (1961-1971)*, Marmara Üniversitesi, 2008 isimli doktora tezinden türetilmiştir.

1. GİRİŞ

1960'ların ilk yarısından itibaren dünya politikasında birtakım değişiklikler yaşanmaya başlanmıştır. Türkiye de 1960'lara oldukça değişik bir atmosfer içinde girmiştir. Dünyadaki değişim rüzgârları Türkiye'de de esmiş ve siyasî rejim ile iktisadî ve toplumsal sistemleri yeniden düzenleyen 1961 Anayasası hazırlanmıştır.

Yunanistan ile Türkiye arasındaki sorunlardan biri olan Kıbrıs sorununun uzun yıllara yayılmış olan karmaşık, belirli bir tarihten sonra uluslararasılaşmış, çok taraflı bir sorun olmasının nedeni, sorunun özellikle 1960'larda uluslararası, blok içi ve bloklararası bir nitelik kazanmasıdır. Uluslararasıdır çünkü Türkiye de Yunanistan da adada hak iddia etmiştir; her iki devlet de adada soydaşlarının yaşadığını, tarihî ve kültürel bağları bulunduğunu ve bu bağlardan ötürü adanın kendilerine devredilmesi ya da taksim edilmesi gerektiğini savunagelmıştır. Blok içidir çünkü Türkiye ve Yunanistan, aynı bloğun birer parçasıdır. Bloklararasıdır çünkü S.S.C.B. de olaya kısmen bile olsa müdahil olmuştur. Hattâ A.B.D., S.S.C.B.'nin meseleye dâhil olmasından endişe duymuştur. Dolayısıyla sorunu blok içinde çözmek için çaba göstermiş, hazırladığı planlar ve önerilerle her iki tarafı uzlaştırmaya çalışmıştır fakat bu, Soğuk Savaş döneminde bile mümkün olmamıştır.

Bu çalışmada, 1961-1971 döneminde Kıbrıs sorununun izlediği seyir ve aynı dönemde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde temsil edilen siyasî partilerden üçünün Kıbrıs sorununa yaklaşımı ele alınmıştır. Belirtilen dönemde Türkiye'de iki kamara - T.B.M.M. ve Cumhuriyet Senatosu-, bu iki kamarada temsil edilen yedi parti bulunmaktadır. Parti sayısının bu kadar fazla olduğu, bundan ötürü temsil edilen fikirlerin de çeşitliliği beklenebilir. Öte yandan, üç partinin yaklaşımlarının ele alınması şu şekilde açıklanabilir: Sekiz partiden yalnızca biri, diğerlerinden farklı bir yaklaşıma sahip olmuştur. Diğer partiler ise, Türkiye Cumhuriyeti'nin Kıbrıs politikasını belirleyen çerçevenin dışına çıkmamıştır. Bu nedenle anaakım partilerden en çok milletvekiline sahip olan ve belirleyici role sahip olan iki parti -Adalet Partisi ve Cumhuriyet Halk Partisi- ve Türkiye İşçi Partisi'nin görüşleri dahil edilmiştir. Bunun bir nedeni de çalışmayı sınırlandırabilmektir. Dönemin Türk siyasî partileri fikrî çeşitliliği yakalayabilmiş midir, yoksa temsil, sadece nicel midir? Cevap ne olursa olsun, durumun başlıca nedenleri nelerdir? Çalışma, bu soruları yanıtlama amacındadır.²

Çalışmada Türk siyasî partileri, Türk dış politikasıyla ilgili kitap ve makaleler gibi ikincil kaynaklarla dönemin Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi ve gazeteler kullanılacaktır. Çalışma, üç partinin milletvekillerinin TBMM konuşmaları etemeline kurulacaktır. Türkiye İşçi Partisi (TİP), dış politika alanında parlamentodaki çok partili-tek sesli yapının aşılmasına katkıda bulunmuştur. Bu nedenle çalışma, parlamentoda bulunan sekiz politik partinin üçü ele alınarak yapılmıştır. Politik yelpazenin orta sağ, orta sol ve sol partilerle sınırlandırılmasının amacı, farklı ideolojilere sahip partileri ele alabilmektir.

² 1961-1971 yılları arasında, Türkiye'de 1961, 1965 ve 1969 yıllarında olmak üzere üç genel seçim yapılmıştır. Bu seçimlerin sonucunda da yedi hükümet kurulmuştur. Bunların dördü, CHP ve AP'nin tek parti hükümetleri, üçü ise koalisyon hükümetleridir. Hükümetler için bkz. <http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler.htm>.

1961-1971 döneminin özelliği, Türkiye'nin Cumhuriyet tarihinin değişik ideolojilerle tanışması ve 1980'e kadar etkili olacak bir sol geleneğin bu dönemde tohumunun atılmasıdır. Dönemin bir başka özelliği de 1961 Anayasası'nın bireysel hak ve özgürlüklere o güne kadar görülmemiş derecede yer vermesidir.

1960'lar, dünyanın büyük bir kısmı için birçok açıdan dönüm noktası olmuştur. Bir kere 1960'lar, 1950'lerde başlayan Bağlantısızlar Hareketi'nin olgunlaşma yılları sayılabilir. 1955 Bandung Konferansı ile ortaya çıkan bu hareket, iki bloğun karşısına bir yarışmacı olarak çıkmaya da kendisi için uygun olan ortamı yaratmaya davranmaya çalışmıştır. Çoğunluğunu bağımsızlığını yeni kazanmış ülkelerin oluşturduğu bu grup, iki bloktan birine dâhil olmadan kalkınmayı ilke edinmiştir.

1960'lar Soğuk Savaş'ın belirli ölçüde yumuşadığı yıllardır.³ Nükleer silâhlanmanın ve silâh teknolojisindeki hızlı gelişmesi nedeniyle bloklar arasında bir yumuşama (detant) politikası kabul görmüştür. Hem dehşet dengesi hem de silâhlanmanın maliyet yükü, özellikle blokların önderlerini; Amerika Birleşik Devletleri'ni ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ni son derece gergin olan ortamın havasını değiştirmeye zorlamıştır. Doğal olarak Türkiye'nin hareket yeteneğinde de bir artış gözlenebilmektedir (Hale, 2013: 104). 1967'den sonra Türkiye, Sovyetler Birliği'nden kredi ve yardımlar kabul etmiştir ve Aliğa Petrol Rafinerisi, Seydişehir Alüminyum Fabrikası, Bandırma Sülfürik Asit Fabrikası gibi sınaî tesisler kurulmuştur (Tellal, 2003: 782).

2. SORUNUN TARİHİ GELİŞİMİ

Kıbrıs sorunu, Osmanlı İmparatorluğu'nun adayı İngilizlere devretmesine kadar götürülebilir. Bilindiği gibi Osmanlı İmparatorluğu, Kıbrıs'ı 1571'de, III. Selim'in hükümdarlığı sırasında ele geçirmiş ve ada 1878'e kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliği altında kalmıştır. Bu tarihten itibaren adayı 1960'ta "bağımsız" Kıbrıs Cumhuriyeti kurulana dek Birleşik Krallık'ın toprağı olarak İngilizler yönetmiştir. Osmanlı İmparatorluğu, Doğu Akdeniz'i ve hatta bütün Ortadoğu'yu denetleyebileceği bir araziye Birleşik Krallık'a devretmiştir.⁴

³ Baskın Oran'a göre yumuşama, 1961-1980 döneminde yaşanmıştır. Bkz. Baskın Oran, "Dönemin Bilançosu", Baskın Oran, (ed.) *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980*, 7. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul: 2003, s. 653-680.

Brian White ise 1962 füze bunalımının Soğuk Savaş'ın köşetaşlarından olduğunun kabul edildiğini aktarır. Bkz. Brian White, "The Concept of Detente", *Review of International Studies*, Vol. 7, No. 3 (July 1981), s. 165.

Türk dış politikası açısından değerlendirildiğinde, 1962'de yaşanan füze bunalımı, Türkiye'nin dış ilişkilerini geliştirip çeşitlendirmesi ve ulusal çıkarlarını öne çıkarması yönünde bir etkide bulunmuştur. Bkz. Çağrı Erhan, *Türkiye-ABD İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul: 1994, s. 39.

⁴ Süha Bölükbaşı'na göre:

"Osmanlı Sultanı İkinci Abdülhamit'in Ada'nın yönetimini İngilizlere vermesiyle Türklerin Ada üzerindeki fillî hâkimiyetleri 1878'de sona ermiştir. Sultan Abdülhamit bu karara, Britanya'nın 1878 Berlin Konferansı'nda Rusları 1876-1877 Türk-Rus harbinde ele geçirdikleri toprakların bir bölümünü geri vermeye zorlamasından sonra varıyordu. Abdülhamit, kalan Osmanlı topraklarını elde tutabilmek için, Britanya'nın sürekli desteğine gerek olduğunun farkındaydı. Bu yüzden Rusya'ya karşı savunmasında İngiltere'den alacağı desteğe karşılık, Kıbrıs'ı İngilizlerin yönetimine bırakmaya razı oldu. 1878'de imzalanan "Savunma İttifakı Sözleşmesi'ne" göre Britanya, 1876-77 savaşında Rusya'ya kaybettiği toprakları Türkiye'ye tekrar ele geçirdiğinde Kıbrıs'ı geri verecekti.

Kıbrıs, o dönemde devletin geri kalan toprakları için feda edilebilecek kadar önemli görülmüştür. II. Abdülhamit, devletin varlığını koruyabilmek için adadan vazgeçmek zorunda kalmıştır. Dolayısıyla tek karar mercii olan padişah, egemenliğini korumak için “topraklarının” bir kısmının egemenlik haklarını bir başka hükümdara devretmiştir. O günkü karar, bugünlere kadar gittikçe karmaşıklaşarak süren bir sorunun ilk aşamalarından birini oluşturmuştur. Bölükbaşı'nın satırlarından da anlaşıldığı gibi, Ada Rumlarının bağımsızlık tasarılarını 1800'lerin ilk çeyreğine kadar götürmek mümkündür (Beratlı, 1999: 21; Hill, 2010: 20; Kızılyürek, 2016: 117; Luke, 2014: 28; Mavratsas, 2000: 109); bütün Avrupa uluslara ve ulus-devletlere ayrılmışken, benzer hareketlerin Osmanlı egemenliğindeki coğrafyaya sıçraması doğaldır. Ada, seksen iki yıl Birleşik Krallık yönetiminde kalmıştır. Bu dönemde adanın Rum ahalisinde ulusal bir bilinç oluştuğu ve İngiliz yönetimine karşı direniş başladığı gözlemlenmiştir. İngiliz egemenliği altında ada, Türk-Rum karşıtlığının körüklenmesiyle yönetilmiş, yeni yönetimde Osmanlı dönemi seçkinlerine de yer verilmiştir (Kızılyürek, 1993: 25-26; Hasgüler, 1998: 48-49).

Bölükbaşı'na göre 1950'lere kadar toplumlar arasında çatışmalara ya da İngiltere karşıtı şiddete pek rastlanmamıştır (Bölükbaşı, 2001: 60). II. Büyük Savaş sonrasında ise Enosis adı verilen Yunanistan ile birleşme ülküsü, adada taraftar toplamaya başlamıştır ve Kıbrıslı Türk seçkinler de buna karşı politikalar uygulamıştır. Kızılyürek'e göre İngiliz yönetiminin ve Kıbrıslı Türk seçkinlerin bu dönemde ortak bir amaçları vardır ki bu, Türkiye'nin ilgisini Kıbrıs'a yönlendirmektir (Kızılyürek, 1993: 27). Ancak, 1950'lere kadar Türkiye'nin Kıbrıs meselesinin olmadığı söylenecektir. Türkiye hükümetleri, Kıbrıs'a 1950'lerin ortalarında “ilgi duymaya” başlayacaktır. 1950'lerde Türkiye'nin Kıbrıs politikasında 180 derecelik bir dönüş olduğunu söylemek mümkündür. Hasgüler de buna işaret etmektedir:

“(…) İlk zamanlarda Türk tezi 16 Kasım 1956'da Menderes'in talimatıyla şöyle ifade edilmişti:

- a-İngilizler Ada'da kalsın,
- b-İngiltere Kıbrıs'tan çıkacaksa Ada bize verilsin,
- c-Bu olmazsa Kıbrıs taksim edilsin,
- d-Self-Government (kendi kendini yönetim-özerklik)
- e-Hiç arzu edilmeyen şekil, Ada'nın Yunanistan'a verilmesidir” (Hasgüler, 1998: 56).

Bunda, Enosis'in gerçekleştirilip adanın Yunanistan egemenliğine teslim edileceği kaygısı çok önemli bir yer tutmuştur. Anî ilginin bir başka nedeni olarak da Türkiye içindeki gelişmeler gösterilmiştir. Bu gelişmeleri Cem Eroğul şöyle açıklamaktadır:

“(…) Nitekim bütün bu propaganda [ekonomik sıkıntıları “kalkınmanın geçici bedeli” olarak gösterip sürekli temel atma-kurdela kesme törenleri düzenlemek biçimindeki propaganda] faaliyetine rağmen Demokrat Parti, bir türlü yaklaşan iktisadî bunalımın pençesinden kurtulamıyordu. İktisadî sıkıntı arttıkça şikâyetler de artıyor, muhalefet daha etkili hâle geliyordu. Demokrat Parti yöneticileri içteki bu baskıdan kurtulmak umuduyla sıkıntıya düşen her hükümetin artık klasikleşmiş bir tedbirine başvurmayı

Kıbrıs Rumları bu yönetim değişimine olumlu bakıyor, İngiliz yönetiminin [E]nosis'e doğru atılan bir başka adım olacağına inanıyorlardı.” Süha Bölükbaşı, Barışçı Çözumsuzlük Ankara'nın ABD ve BM ile Kıbrıs Macerası, İmge Kitabevi, Ankara, 2002, s. 58-59.

denediler. Sıkıntısını unutturmak için halkın dikkatini kendi dışındaki bir olaya çekmek gerekiyordu. Bu sırada çetrefilleşmeye başlayan Kıbrıs meselesi iktidara bu imkânı sağladı. Yoğun bir propaganda ile bütün dikkatler Kıbrıs'a çevrildi ve adanın istikbali, başlıca millî dâvamız hâline getirildi. Fakat acı bir tecelli ile Kıbrıs iç politikayı unutturacağına, kısa zamanda ve aniden başlıca iç meselemiz hâline geldi" (Eroğul, 2003: 172-173).

Yunanistan, sorunu BM'ye götürüp uluslararasılaştırınca, Türkiye'de devlet düzeyinde Kıbrıs'taki gelişmelere karşı tepkisiz ve âlâkasız kalınamayacağı yönünde bir kanaat doğmuştur. Kıbrıs Türk toplumuna Türkiye'den çeşitli yardımlar yapılmıştır. Bu arada, toplum içinde Türk Mukavemet Teşkilâtı (TMT) adı verilen ve EOKA'ya karşı koymayı amaçlayan bir örgüt kurulmuştur. 1955, EOKA'nın bağımsızlık amacıyla silâhlı mücadeleyi başlattığı tarihtir. Böylece adada on yıllar sürecek kanlı bir dönemin temelleri atılmıştır. 1950'lerin sonlarına gelindiğinde, Rumlar bağımsızlık amacına ulaşmak üzeredirler:

"1958'de Britanya Hükûmeti, Yunanistan'ın muhalefetine rağmen, Britanya'nın Kıbrıs'a özerk yönetim kurma hakkı veren Macmillan Planı'nı tek taraflı olarak uygulayacağını açıkladı. İngilizler ayrıca, devam eden EOKA savaşının İngiliz hâkimiyetinin devamını çok pahalı kıldığı kararına varıldığını ve İngiltere'nin askerî üsler karşılığında Ada'daki hükümranlığından vazgeçmeye hazır olduğunu açıkladılar" (Bölükbaşı, 2001: 73).

Birleşik Krallık'ın adadan çekilmesinden sonra yeni durumun nasıl biçimleneceği konusu gündeme gelmiş ve Yunanistan ile Türkiye arasında görüşmeler gerçekleştirilmiştir. 1959'un Şubat ayında önce Zürih, sonra Londra Konferanslarının ardından uzlaşmaya varılarak Kıbrıs'ta üç devletin -İngiltere, Türkiye ve Yunanistan- güvenceci (garantör) olduğu bir cumhuriyet kurulmuş ve bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluşu 16 Ağustos 1960'ta ilân edilmiştir (Bölükbaşı, 2001: 74-75).

3. KIBRIS CUMHURİYETİ'NİN KURULUŞU VE SONRASI

Bir iddiaya göre Kıbrıslı Rumlar, Kıbrıslı Türklere iktidar hakkı tanınması nedeniyle yeni kurulan devleti hazmedememiştir; 1960'ta oluşturulan üniter devlet, toplulukların karşılıklı bağımlılığına dayandırılmıştır (Kızılyürek, 1993: 16-17). Bu nedenle de Kıbrıs Cumhuriyeti Rumlar için "hilkat garibesidir".

Kıbrıs Cumhuriyeti'nin "sakin günleri" ancak 1963'e kadar sürmüştür; 1963 sonrası Kıbrıs için tam bir kargaşa dönemidir. 1963 ile başlayan bu dönemin temelinde geçmişin birikimiyle beraber Devlet Başkanı Makarios'un anayasada yapmayı tasarladığı on üç maddelik değişiklik yatmaktadır (Hasgüler, 1998: 126-129). Bu değiştirme girişimi, Kıbrıslı Türkler arasında ve Türkiye'de tepkiye sebep olmuş ve zamanın Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti yaklaşık iki yıllık bir süre zarfında -Şubat 1962 ve Aralık 1963 arasında-, konuyla ilgili Makarios'a on dört, Yunanistan'a on bir nota vermiştir (Bölükbaşı, 2001: 93). Ancak bunlar, 21 Aralık 1963'te toplumlar arası çatışmaların başlamasını önleyememiştir; çatışmalar Türk savaş uçaklarının ada üzerinde uçmasından sonra durulmuştur (Bölükbaşı, 2001: 96-104). 1960'larda Kıbrıs sorunuyla ilgili önemli bir başka gelişme de 1964 başında toplanan Londra Konferansı'dır. Bu konferans, İngiltere Uluslar Topluluğu

(Commonwealth) Bakanı Duncan Sandys'in başkanlığında Kıbrıslı Rumların temsilcisi Glafkos Klerides, Kıbrıslı Türklerin temsilcisi Rauf Denктаş, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin ve Yunanistan Dışişleri Bakanı Palamas'ın katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Konferansta Denктаş ve Erkin iki toplumlu federal devlet (taksim) tezini savunmuş, Klerides ve Palamas ise daha uygulanabilir bir anayasanın yürürlüğe koyulmasını öne sürmüştür. Daha uygulanabilir anayasadan kasıt ise, Kıbrıslı Türklerin sahip olduğu haklarda kısıtlamaya gidilmesidir. Makarios'un yapmak istediği anayasa değişikliği de bu kısıtlama üzerine bina edilmiştir.

Kızılyürek'in de işaret ettiği gibi Kıbrıslı Rumlar, Kıbrıslı Türklerin iktidara ve eşit siyasî haklara sahip olmasından rahatsızlık duymuştur. Dolayısıyla Kıbrıs Cumhuriyeti'nin o şekliyle işlemesine karşı olmuşlar, bunu da nüfusça çoğunluk olmalarına karşın ada Türklerine çok hak tanıdığını savunmuşlardır. Türkler ve Türkiye de Kıbrıs Cumhuriyeti'ne karşıdır zira bu devlet, Rumların saldırgan ve anayasayı değiştirmeye yönelik tutumları sonucunda yıkılmaya mahkûmdur. Kaldı ki "Rum saldırganlığı" sürerken, adada Türkler ve Rumlar içiçe yaşayamaz. Görüldüğü gibi her iki taraf da mevcut durumdan hoşnut değildir. Ancak, bunun yerine getirilecek yeni durum için ikisi de birbirinden tamamen farklı iki seçenek sunmuştur: Yunanistan ve daha ziyade Rumlar, Türklerin azınlık konumuna indirgenip adada Rum egemenliği kurulmasını ve iktidarın paylaşılmamasını talep ederken, Türkiye ve Kıbrıslı Türkler adanın ikiye bölünüp federal bir devlet kurulmasını öngörmüştür. Özetle her iki taraf da adada eşit haklara sahip iki halkın Kıbrıs Cumhuriyeti yurttaşları olarak yaşamalarına yanaşmamıştır. Sonuçta yeni kurulan devlet, daha üçüncü senesinde sallanmaya başlamıştır. Yıkılması içinse çok beklemek gerekemeyecektir. Konferansa dönmek gerekirse, bu koşullar altında doğal olarak konferans hiçbir sorunu çözememiştir. Konferansın sonunda Türkiye, Yunanistan ve Kıbrıs Türk temsilcileri, adaya İngiliz subay komutasında on bin askerden oluşan NATO gücü yollanması konusunda mutabakata varmıştır ancak, bunu Makarios'a kabul ettirmek mümkün olmamıştır (Fırat [b], 2003: 724-725). Olayların sürmesi üzerine 1964'ün Şubatı'nda İngiltere, BM Güvenlik Konseyi'ne başvurarak ada için bir barış gücü kurulmasını sağlamıştır. Olaylar yine de sona erdirilememiştir. Bunun üzerine TBMM, 16 Mart 1964'te hükûmete askerî müdahale yetkisi vermiştir (Fırat [b], 2003: 725).

Burada Cenevre görüşmeleri (1964) ve Acheson Planlarından da söz etmek gereklidir. Bu görüşmelerde Acheson, taraflarla ayrı-ayrı biraraya gelip önerileri sunmuştur. Fırat'a göre Acheson'un planı, taksime en çok yaklaşan tasarı olmuştur. Plana göre Kıbrıs'ın Karpaz bölgesinde egemenlik hakları kendisine ait olacak ve istediği kadar asker bulundurabileceği bir arazi ile Meis adası Türkiye'ye verilecektir (Fırat [a], 1997: 136-137).⁵

4. SORUNUN ULUSLARARASI İLİŞKİLER AÇISINDAN ÖNEMİ

Bu dönemde Türkiye ile Yunanistan arasındaki tek sorun, Kıbrıs değildir. Öte yandan, çalışmanın konusu yalnızca Kıbrıs sorunuyla sınırlı olduğu için diğer

⁵ İlksoy Aslım, *ABD Dış Politikasında Kıbrıs Açmazı* isimli eserinde, Acheson Plan(lar)ına uzunca yer vermiştir. Taraflar planın versiyonlarını reddedince, bu plan rafa kalkmıştır. Bkz. İlksoy Aslım, *ABD Dış Politikasında Kıbrıs Açmazı*, Khora Kitaplığı, Lefkoşa:2022, s. 115-141

sorunlara yer verilmemiştir.

Uluslararası sistem açısından bakıldığında Kıbrıs, o günün çift kutuplu dünyasında her iki blok için de önemlidir. A.B.D. ve İngiltere, Kıbrıs'ı Türkiye ve Yunanistan aracılığıyla elinde tutarak Akdeniz'deki üslerini korumayı ve bölgenin denetimini Kıbrıs üzerinden sürdürmeyi amaçlamıştır. Dean Acheson'un planı, bu açıdan önemlidir. Fırat'ın da işaret ettiği gibi bu plan, her iki tarafa da ada üzerinde birtakım haklar tanımıştır (Fırat [a], 1998: 136-137). Taraflardan birini küstürmek Batı Bloğu önderlerinin işine gelmemektedir çünkü Türkiye de Yunanistan da Sovyetler Birliği'ne karşı önemli birer bağlaşıktır. Adanın tek tarafı olarak bu devletlerden birine devri ya da Kıbrıslı Türklerin hiç söz hakkı olmadığı bir devlet kurulması, taraflardan birinin çıkarlarına ters düşecektir ve bu da blok içinde derin bir uzlaşmazlık ve memnuniyetsizlik yaratacaktır. Öte yandan, yukarıda da belirtildiği gibi Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte Makarios, kendisine sağlam bir zemin oluşturmuş ve Acheson Planı'na karşı çıkabilmiştir. Bu açıdan bakıldığında, sorunun uluslararasılaşması en çok Kıbrıs Cumhuriyeti'nin devlet başkanı Makarios'a yaramıştır. Yunanistan ise, ilerleyen zamanlarda adayı kontrolü altına alabileceğini düşünüp adanın paylaşılmasına ya da adada Rum egemenliğinin kurulmasına en azından bu dönemde sıcak bakmış görünmektedir. Oysa yine yukarıda belirtildiği gibi Makarios, uluslararası konjonktürün farkındadır ve adanın bağımsızlığını nasıl koruyacağını da bilincindedir. Şunu söylemek yanlış olmayacaktır: Makarios, Rumların egemenliği altında bağımsız ve bağlantısız bir Kıbrıs oluşturma yolunda ilerlemiştir. Soğuk Savaş'ın 1960'larda yumuşaması ve blok üyelerinin daha rahat hareket edebilmeleri de Makarios'un bu ülküsünü gerçekleştirmesini kolaylaştırmıştır. 1974'e kadar ada, bir şekilde bağımsızlığını koruyabilmiştir.

1967'de yine ateşi körükleyen bir olay yaşanmıştır: Kasım'da Kıbrıs'ın güneyinde iki Türk köyüne saldırılmıştır. Kıbrıs Rum Ulusal Muhafızları ile Rum polislerinin de saldırıya katıldığı ve Grivas'ın saldırıyı yönettiği iddia edilmiştir (Bölükbaşı, 2001: 177). Bu yıllarda Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) birçok Kıbrıs görüşmesi yapılmış, bunların ağırlık merkezini de adaya gizlice gönderilen Yunan birlikleriyle Çekoslovakya'nın Makarios'a sattığı silâhlar ve Türkiye hükûmetlerinin bunlara nasıl izin verdiği, konu hakkında neden önlem almadığı gibi eleştiriler oluşturmuştur. 1967'deki saldırı, Çekoslovak silâhları ve Yunan birlikleri konularını daha da öne çıkarmıştır. 1967'nin bir başka önemli olayı da Vance Planı'dır. Ulus gazetesi, Vance Planı'nı haberleştirerek planın anahatlarını çizmiştir. Plana göre; (i) Yunanistan Kıbrıs'taki taburunu hemen çekecek, (ii) Türkiye, Kıbrıs Cumhuriyeti'ni işgal etmeyeceğine dair fiilî deliller ortaya koyacak, (iii) adadaki Yunan kuvvetlerinin kalanı üç ay içinde geri çekilecek, (iv) A.B.D., planın uygulanacağına dair taraflara güvence verecek, (v) adadaki Barış Gücü'ne takviye yapılacaktır (Ulus, 28 Kasım 1967). Türkiye Hükûmeti bu koşulları kabul etmiştir. Ancak, Makarios 30 Aralık'a gelindiğinde bir cevap vermemiştir ve Türk Alayı'nın da Kıbrıs'tan çekilmesini talep etmiştir (Ulus, 30 Kasım 1967). Vance Planı'nda hem kurulu devletin devamı hem de her iki tarafı kısmen bile olsa tatmin edebilecek öneriler ileri sürülmüştür. Bu yeni planda, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bekası ve toprak bütünlüğünün korunması öngörülmektedir. Dolayısıyla 1967 tarihli plana bakıldığında, Türkiye'nin taksimden vazgeçebileceği anlaşılmaktadır. Bunun nedenlerinden biri, Soğuk Savaş'ın yumuşaması ise, bir diğeri de A.B.D.'nin verdiği

güvencenin Türkiye için yeterli olmasıdır, denilebilir.

1967 sonrasının Kıbrıs'ı, önceki döneme göre daha yatışmış fakat fiilî olarak bölünmüş bir coğrafyanın fotoğrafı olarak karşımıza çıkmıştır. Şurası ortadadır ki Makarios bütün becerisini kullanarak sorunu -her ne kadar Kıbrıs Cumhuriyeti Batı Bloğu'nda yer almasa, hattâ Bağlantısızlar Hareketiyle flört etse de- blok içi, bloklar arası ve bloklar dışı bir mesele durumuna getirmeyi başarmıştır. Sorun, iki müttefik olan Türkiye ile Yunanistan'ı karşı karşıya getirdiği için Batı Bloğunun iç meselesi, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Sovyetler Birliği'ne yakınlığı ve adanın stratejik konumu nedeniyle S.S.C.B.'nin yakın ilgi gösterdiği bir çatışma, Makarios'un Bağlantısızlar Hareketinde yer alması dolayısıyla Bağlantısızlar Hareketinin de dâhil olduğu bir konu hâlini almıştır. Başka türlü söylemek gerekirse Kıbrıs sorunu, hiç değilse 1974'te Türkiye'nin müdahalesine kadar çok boyutlu ve giderek karmaşıklaşan bir uluslararası denkleme dönüşmüştür; günümüzde bile çözüme kavuşamamış olmasının sebebi, bu yapısıdır. Sorun Türkiye'nin dış ilişkilerini yeniden tanımlanmasında, ilişkilerde birtakım değişikliklere gidilmesinde başrollerden birini oynamıştır.

Londra ve Zürih Antlaşmaları ile 1960'ta kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti de kısa ömürlü olunca, zaman içinde Türkiye ile Yunanistan arasındaki çelişkiler sayıca artmış, daha da uzlaşmaz bir yoğunluğa erişmiştir. 1960'larda kıta sahanlığı, hava sahası, karasuları gibi sorunlar henüz ortaya çıkmamıştır. Bunların birer sorun olarak doğmaları 1970'lere denk gelmektedir. Dolayısıyla çalışma için seçilen dönemde Türkiye-Yunanistan ilişkilerine Kıbrıs damgasını vurmuştur. İki ülkedeki değişiklikler sonucunda tarafların birbirine karşı takındıkları farklı tavırları Melek Fırat şöyle kaleme almaktadır:

“Soğuk Savaş'ın egemen olduğu 1950'ler boyunca, Türkiye'de Menderes, Yunanistan'da Papagos ve Karamanlis hükûmetleri ulusal çıkarlarını Batı çıkarlarıyla özdeşleştirmişlerdi. Başta Kıbrıs olmak üzere iki ülke arasında yaşanan sorunlar, NATO'nun güneydoğu kanadında oluşacak bir boşluktan Moskova'nın yararlanacağı kaygısını duyan Washington'un araya girmesi ve baskı uygulaması üzerine çatışmaya varmadan çözümlenebiliyordu. 1960'larda gerek uluslararası sistemde gerek Türkiye ve Yunanistan'da yaşanan gelişmeler bu süreci sona erdirdi, Türk-Yunan ilişkilerinin bugüne dek sürecek çatışma ve uzlaşmazlık temelinde yolaçtı. 1960'larda Kıbrıs, 1970'lerde ise buna ek olarak Ege sorunları iki ülke arasında temel anlaşmazlık konuları olarak ortaya çıktı ve zaman zaman silâhlı çatışmaya neden olacak biçimde Ankara-Atina ilişkilerinin odağına yerleşti” (Fırat [b], 2003: 716).

Dünya siyasetinin değişen koşulları iki ülkenin beklentilerinin karşılanmamasıyla birleşip bununla birlikte seçenekler çoğalınca, bloğa olan bağlılığın sorgulanması artmıştır. Bu, özellikle Türkiye açısından söylenebilir. 1961-1971 döneminin en çok konuşulan konuları, A.B.D. ile askerî ve siyasî ittifaktır. Örneğin, Türkiye ile A.B.D. arasında 1940'larda imzalanan ikili anlaşmalar, parlamentoda epeyce dile getirilmiştir. O dönemde yükselişe geçen sol ve parlamentoda temsil hakkı elde edebilmiş olan TİP, bu anlaşmaları mercak altına almış ve konuyu sürekli gündemde tutmaya çalışarak anlaşmalarla ilgili sorularını ilgililere yöneltmiştir. Öte yandan, bunlar gizli anlaşmalardır ve bunlarla ilgili tatmin edici açıklamalara hiçbir zaman ulaşılamamıştır. A.B.D.'nin Türkiye'ye karşı tutumu, A.B.D. üslerindeki askerlerin tavır ve davranışları, işledikleri suçlar gibi hususlardan

ötürü, kamuoyunda Amerikan karşıtı bir tutum oluşmaya başlamıştır. Bununla birlikte Türkiye'deki sağ siyasetçiler, "Komünizm tehdidi" kartını kullanarak bu karşıtlığı kırmaya çalışmıştır. Fakat o yıllarda güçlenen solun da etkisiyle kamuoyunda Batı-Türkiye ilişkilerinin daha yüksek sesle sorgulanmaya başladığını söylemek mümkündür. Yanı sıra, bu dönemde Türk siyasetçiler de ulusal çıkarları daha farklı algılamaya başlamış görünmektedir. Bunun bir nedeni; uğradıkları düş kırıklığı, Kıbrıs'ı bir ulusal güvenlik meselesi saymalarına ek olarak iç kamuoyunda yükselen tepkilere daha fazla kulak tıkayamamaları da olabilir. Gençliğin ve aydınların çıkışları toplumda da yankı bulunca, siyasetçiler bu tepkilere ve çıkışlara kulaklarını tıkayamamışlardır. Kıbrıs meselesini komünizmle ilişkilendirmeye çalışanlar olmuştur; bunlara göre Makarios, Kıbrıs'ı Sovyetler Birliği'nin çıkarlarına hizmet edecek bir adaya dönüştürecektir. Fakat bu iddianın pek tutarlı olmadığı da ortadadır çünkü iddia sahipleri kendileriyle çalışmaktadır. Makarios'u aynı zamanda hem Enosisçi hem de komünist ilan etmek çelişkilerin en büyüğüdür. Enosis, Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanması anlamına gelmekteyse ve Yunanistan da Batı Bloğu'nun bir üyesiyse, Kıbrıs nasıl "Uluslararası komünizmin" bir üssü olacaktır? Kaldı ki ilerleyen zamanlarda Türkiye, S.S.C.B.'nin desteğini almak için çaba sarfedecektir. Buradan anlaşılan odur ki Türk siyasetçileri, sadece A.B.D. desteğiyle ulusal mesele olarak gördüğü konularda başarıya ulaşamayacaklarını farketmişlerdir.

Yunanistan'ın iddiasına göre uluslararası yükümlülüklerini ihlâl eden Türkiye, Yunan egemenliği ve güvenliği için gerçek bir tehdit olagelmıştır (Moustakis ve Sheehan, 2002: 78). İki ülke arasında 1960'larda yaşanan bir sorun da Ege'deki Yunan adalarının silahlandırılmasıdır. Yunanistan 1960'larda Doğu Ege Adalarının antlaşmalarla belirlenen askerden arındırılmış statüsünü değiştirmek için sistemli çalışmalara başlamıştır. Türkiye 1964 Haziranı'nda Yunanistan'a nota vererek Rodos ve İstanköy'e yapılan tahkimatın sona erdirilmesini istemiştir (Gürel, 1993: 69). İki müttefik, birbirini gerçek birer tehdit olarak görmüştür. Aynı blok içinde yeralıp da birbirini tehdit olarak gören bu iki devlet, Kıbrıs sorununu da ulusal güvenlik ve çıkar sorunu olarak almış, sanki iki farklı bloğun üyeleriymişçesine davranmıştır. Türkiye, Kıbrıs dolayısıyla Yunanistan'dan bir tehdit beklerken, Yunanistan da Türkiye'den gelebilecek olan tehdiye adaları silâhlandırarak yanıt vermek istemiştir.

5. KIBRIS SORUNU VE TÜRK SİYASÎ PARTİLERİ

Yukarıda da belirtildiği gibi, 1950'lerin ortalarına kadar Türkiye'yi yönetenler için "Türkiye'nin Kıbrıs sorunu yoktur". Ancak 1950'lerin ortalarında Türkiye böyle bir soruna sahip olmuş, hattâ yüksek katılımlı mitinglerle çözümün adanın iki toplum-bundan ötürü iki devlet- arasında taksimden ya da ölümden geçtiği dünyaya duyurulmuştur. Mitinglere karşın DP Hükûmeti adada üniter bir devletin kurulmasına razı olmuş ve 1960'ta Kıbrıs Cumhuriyeti oluşturulmuştur. Bunda A.B.D.'nin rolünün yadsınamayacağı açıktır; meseleye Batı Bloğu'nun güvenliği ve Akdeniz'de Sovyet etkisinin artmaması açısından bakan A.B.D., yukarıda alıntılanan Fırat'ın görüşlerinde de belirtildiği gibi, blok üyelerine baskı yaparak sorunun fazla öne çıkmaması için politika üretmeye çalışmıştır.

Kıbrıs sorununa Türk siyasî partileri nasıl yaklaşmıştır? Çalışmanın bundan sonraki bölümü, daha çok Türkiye'deki siyasî partilerin yaklaşımı üzerinde duracaktır. Bunu yaparken esas olarak alınacak partiler, parlamentoda temsil hakkını

elde etmiş olan sekiz siyasî partiden üçüdür (Adalet Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi ve Türkiye İşçi Partisi). Yukarıda da belirtildiği gibi milletvekili sayısı az olan partilerden yalnızca biri, Türk dış politikasının genel çerçevesinin dışına taşarak görüş belirtmiş, soruna diğerlerinden farklı bir biçimde yaklaşmıştır. Bu parti de Türkiye İşçi Partisi(T.İ.P.)'dir. Adalet Partisi ve Cumhuriyet Halk Partisi, politik yelpazenin ortasını ve bunun solunu temsil ettiği halde, bu partilerin dış politika yaklaşımları, birbirine koşut sayılabilecek kadar yakındır. Türkiye İşçi Partisi ise gerek ideolojik gerek taban açısından bu iki partiden farklıdır. 1960'ların TBMM'si, çeşitlilik arzeden bir yapıdadır. Temel konularda birbirinden çok farklı düşünmeyen ve politika üretmeyen partilerin başatlığı sözkonusu olsa da çizgiyi bozan Türkiye İşçi Partisi (TİP), dış politikaya ilişkin konularda diğerlerinden farklı düşünceler öne sürmüştür. Genellikle sağ eğilimli olan dönemin parlamentosunda, sol olarak sayılabilecek tek parti TİP'dir. "Ortanın solu" söylemine karşın, CHP'nin sol fikirlere yakın durduğunu söylemek zor olacaktır. CHP'nin sosyal demokrasiyle flörtü için 1960'ların ortaları başlangıç kabul edilebilir⁶ ama örneğin Kıbrıs sorunu konusunda, CHP ile sağ partilerin tam çakışmasa bile yakın çizgiler izledikleri görülebilir. Bir başka önemli husus, Türkiye'de dış politika yaklaşımlarının "ortanın solundan" sağın en ucuna kadar tabu olarak görülmesi ve bir anlamda devlet ideolojisi denilebilecek düşüncelerin ötesine geçmeye teşebbüs etmemesidir. Ayrıca, Türk siyasî partilerinin iktidara gelme fırsatı yakalayabilmiş olanları, genellikle muhalefet dönemlerinde dillendirdikleri görüşlerden geri adım atmıştır. Çalışmada örnek teşkil etmesi açısından Adalet Partisi (AP), Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve Türkiye İşçi Partisi(TİP)'nin görüşlerini paylaşmak, dönemin Türkiye'sinde sorunun nasıl algılandığını, çözüme yönelik önerilerin neler olduğunu ve siyasî partilerin hangi konularda ayrıldıklarını görebilmek açısından yeterli olacaktır.

5.1. Cumhuriyet Halk Partisi

1960'ların ilk üç yılı CHP'nin kurduğu koalisyonlarla geçilmiş, 1965'teki seçimlere kadar parlamentoda bir parti tek başına hükûmet kuramamıştır. CHP, 1960'larda Kıbrıs sorununa nasıl yaklaşmıştır? İktidarda bulunduğu dönemde CHP'nin tutumuna yönelik ilk ipucunu, 1962 Dışişleri Bakanlığı bütçe görüşmelerinde CHP Grubu adına konuşan Coşkun Kırca vermiştir. Kırca bu konuşmasında o gün için CHP'nin, dolayısıyla hükûmetin mevcut durumdan şikâyetçi olmadığını belirtmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 21.2.1962: 157-158).

Başlangıçta CHP, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin temellerini atan Londra, Zürih ve Lefkoşa Antlaşmalarını kabul etmiştir. Yani 1960'ların başlarında CHP, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin işlemeden yanadır. Öte yandan parti, Kıbrıs'ta yeni devletin kurulmasına karşı durmuş değildir. Bir ay içinde Lefkoşa'da iki camiye bomba koyulmuş, Dışişleri Bakan vekili ve Devlet Bakanı Turhan Feyzioğlu da olay üzerine hükûmet adına bir açıklama yapmıştır. Bu açıklama ile parlamento, Kıbrıs Türk topluluğu önderlerinin olaya yaklaşımı konusunda bilgilendirilmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 26.3.1962: 120). Bu arada, Türkiye'nin iç siyaseti de parçalı yapının bir sonucu olarak son derece hareketli günler geçirmektedir. 1961 genel

⁶ Bülent Ecevit, *Ortanın Solu* kitapçığını 1968'de kaleme almıştır. 1965'te yapılan bir röportajdaki soruyu İsmet İnönü, partisini "ortanın solunda" konumlandırarak yanıtlamıştır (*Kim* Dergisi, 13 Ağustos 1965).

seçimlerinden sonra kurulan CHP-AP koalisyonu Haziran 1962’de dağılmış, birkaç gün sonra Türk siyasî tarihinin ikinci koalisyonu CHP önderliğinde CKMP, YTP ve Bağımsız milletvekillerinin katılımıyla oluşturulmuştur. Başbakan İsmet İnönü, hükûmet programını 2 Temmuz 1962’de TBMM’de okurken, Kıbrıs’a ilişkin şunları söylemiştir:

“Kendisi ile özel bağlarımız malûm olan Kıbrıs Cumhuriyeti’nde devamlı huzurun, gerek Kıbrıs Cumhuriyeti’nin iç gelişmesi gerek kendisi ile özel bağları olan Türkiye, Yunanistan ve İngiltere ile münasebetleri bakımından önemi açıktır. Biz, Kıbrıs’ın, bir bütün teşkil eden mevcut anlaşmalar dairesinde bütün vatandaşlarını refah ve saadete ulaştırmasını ve bölgemizin barış ve istikrarına yararlı olmasını samimiyetle temenni etmekteyiz (Alkışlar)” (TBMM Tutanak Dergisi, 2.7.1962: 160).

CHP’nin Kıbrıs Cumhuriyeti’ne ilişkin çekinceleri olduğu ortadadır. İnönü’ye göre Türkiye’ye verilen güvenceler yetersizdir ancak, iki bağlaşığının imzası ve dönemin koşulları Türkiye’yi razı olmaya itmiştir. CHP’nin memnun olmadığı konulardan biri, Kıbrıs Cumhuriyeti’nin kuruluşundan beri bu devletin anayasası iyi işlemiş olsa da üç hükmün uygulanmamasıdır. Uygulanmayan hükümler; (i) kamu hizmetlerinin Türklerle Rumlar arasında %30’a %70 oranlarında paylaşılması, (ii) yeni devletin kendi ordusunun oluşturulması ve (iii) adanın beş büyük kentinde ayrı ayrı Türk ve Rum belediyelerinin kurulmasıdır (TBMM Tutanak Dergisi, 9.1.1963: 637). Bu üç esasın yerine getirilmemesi, Türkiye’de hoş karşılanmamıştır çünkü anlaşmalar ihlâl edilmiştir. Türkiye Hükûmeti böyle bir durumu kabul etmeyecektir. TBMM 12. Dönem Urfa milletvekili Esat Mahmut Karakurt, Türkiye’nin de Yunanistan’ın da Kıbrıs’ı son damla kanını vermeden bırakmayacağını öne sürmüştür. Bu durumda yapılacak olan şey bellidir: Ya Kıbrıs’ı ortadan ikiye ayırmak ya da mevcut durumu kabul etmektir (Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, 2.2.1963: 66).

Kıbrıs Cumhuriyeti Devlet Başkanı Mihail Hristodulu Muskos (Michael Christodoulou Mouskos) da aslında Rumların yapılan anlaşmalardan memnun olmadığı yönündeki vurgusunu artırmıştır. Yukarıda Rumların iktidarı Türklerle paylaşmak istemediklerini, bu nedenle kurulu devleti dönüştürmenin yollarını aradıkları ele alınmıştır. Dönüşümden kasıt, Kıbrıslı Türklere azınlık hakları tanınarak anayasada bu yönde değişikliklere gidilmesidir. Makarios, adanın beş büyük kentinde ayrı Rum ve Türk belediyeleri kurulmasının uygulanabilecek bir karar olmadığını belirttikten sonra, Kıbrıs Cumhuriyeti’nin içişlerine müdahaleye kalkılırsa, Birleşmiş Milletlere başvuracaklarını söylemiştir. Makarios’un değişiklik önerisine Türkiye’nin yanıtı ise olumsuzdur (Toker, 1992: 189).

Makarios’a bir yanıt da Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin’den gelmiştir: İmzalanan anlaşmalara riayet edilmediği takdirde Türkiye; “(...) Türk haklarını mahfuz tutmak hususunda sarsılmaz bir surette kararlı ve azimlidir” (TBMM Tutanak Dergisi, 3.4.1963: 134). Erkin’e göre anlaşmalar her iki tarafın da tezinden feragat ettiği uzlaşmanın bir sonucudur; Türkiye ve Kıbrıslı Türkler taksimden, Yunanistan ve Kıbrıslı Rumlar ise Enosis’ten vazgeçmiştir. Türkiye ihtilâfların uluslararası anlaşmalara uygun olarak çözülmesinden yanadır (TBMM Tutanak Dergisi, 2.10.1963: 134). Bunun üzerine Makarios da Türkiye’nin tek taraflı müdahale hakkını tanımadığını duyurmuştur. A.B.D. ise aynı dönemde tek taraflı müdahalenin geciktirilmesini telkin etmiştir (Toker, 1992: 194-195).

Anlaşılabileceği üzere CHP, iktidarda bulunduğu dönemde mevcut durumu koruma taraftarı olmuştur. Bu durum epeyi eleştirilmiştir. Ancak bilindiği üzere, 1974'e kadar hiçbir hükümet adaya müdahale kararı alamamıştır. 1960'larda Kıbrıs'a müdahale edilememesinin nedenleri olarak Türkiye'nin müdahaleyi gerçekleştirebilecek güce sahip olmaması, blok politikalarının tersine hareket edip Yunanistan ile savaşa girmenin göze alınmaması ve A.B.D. ile karşı karşıya gelmenin arzulanmaması olarak sıralanabilir. Salt CHP değil, sonraları iktidara gelen AP de müdahale etme hakkının saklı tutulduğunu tekrarlarsa bile müdahale yönünde herhangi bir adım atmamıştır.

CHP adına Meclis'e seslenen Cihad Baban, Birleşik Arap Cumhuriyeti Devlet Başkanı Cemal Abdül Nâsır'ın Doğu Akdeniz'de üs sahibi olma amacıyla Makarios'a gizlice silâh gönderdiğini iddia etmiştir. Baban, Kıbrıs sorununun gelişimini de şöyle açıklamıştır ki bu özet, genelde Türk siyasal partilerinin bakış açısını da ortaya koymaktadır:

“Türkiye'nin Kıbrıs meseleleri karşısındaki tutumunu da bir göz atmakta fayda vardır. 12 Haziran 1956 tarihinde Demokrat Parti Grubu, Kıbrıs'ın Türk toprağı olduğuna ve Türk vatanının ayrılmaz bir parçası olduğuna karar vermişti. (...) Gerçekten Kıbrıs hiçbir zaman Yunanistan'ın olmamıştır. Bu nokta-i nazar, olayların seyri içinde maalesef fazla uzun ömürlü olmadı. Kıbrıs meselesi, Meclis'in huzuruna bir türlü getirilemeyerek yalnız bir Hükümet Başkanı tasarrufu hâlinde taksim şekline bugünkü andlaşmalar şekline süratle inkılâbeti. (...) Andlaşmalar bir emrivâki hâlinde Büyük Millet Meclisi'ne intikal ettiği zaman, bugünkü durumu tahmin edenler ve görenler de bu andlaşmaları tenkid ettiler ve Türkiye'nin taksim fikrinden vazgeçmesi [maddesi, fıkrası-Baban “clause kullanmıştır, T.C.] ile Yunanistan'ın Enosis'den vazgeçmesi ve [maddeyi, fikrayı] arasında teminat bakımından musavat olmadığını ileri sürdüler” (TBMM Tutanak Dergisi, 23.2.1964: 561).⁷

Baban önce Kıbrıs'ta kurulan yeni devletin iki topluluğu barışa götürmesi yönünde iyi niyetlerini belirtmiş, sonraki konuşmasında ise adanın aslında Türkiye'ye ait olduğunu, hiçbir zaman Yunan egemenliğine girmediğini, mevcut durumun Türkiye kamuoyunu tatmin etmediğini söylemiştir. İkisi arasında derin çelişki vardır çünkü önceki konuşması Kıbrıs'ta bağımsız devletin varlığından şikâyet etmezken, sonraki demeci Kıbrıs'ın Türkiye'ye ilhakının gerekliliği üzerine bina edilmiştir.

Olayların sürmesi nedeniyle adada Birleşmiş Milletler Barış Gücü konuşlandırılması kararı alınsa da bu güç yetersiz kalmıştır. Bundan ötürü gücün takviyesi gündeme gelmiştir. Makarios ise beklendiği gibi takviyeyi reddetmiştir. Erkin'e göre Makarios, komünist bloğun müdahalesini sağlayarak amacına ulaşmak istemiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 23.2.1964: 561).

Makarios, Kıbrıslı Türklerin Kıbrıslı Rumlarla eşit haklara sahip olarak yaşamasına bir engel teşkil etmişse de NATO'nun Kıbrıs'a doğrudan yerleşmesine

⁷ Baban'a göre Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası ihlâl edilmiştir ve herhangi bir ihlâl durumunda bile hukuken feragat edildiği için, taksim tezinden fiilen de sonsuza dek vazgeçilmiştir. Cihad Baban, Ulus gazetesindeki başyazılarında Makarios'u eleştirmiş, ayrıca Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahale etme hakkını savunarak benzer durumlarda ABD'nin tereddütsüz harekete geçtiğini örnekleriyle anlatmıştır (Ulus, 5 Haziran 1964: 1 ve 7; Ulus, 7 Haziran 1964: 1 ve 7). Ona göre Kıbrıslı Rumlar anlaşmaları bozmuş ve hattâ Kıbrıslı Türkleri katletmiştir; hata Rumlardadır.

izin vermemiştir. Makarios'un ikinci politikası Kıbrıs'ın bağımsız bir devlet olarak dünya siyaset sahnesinde yerini almasını sağladıysa da ilk politikası, yani Kıbrıslı Türkleri eşit yurttaşlar olarak görmekten kaçınması adayı içinden çıkılmaz bir soruna itmiş, Kıbrıslı Türklerin uluslararası antlaşmalarla elde ettiği egemenlik hakkını gasbetmiş ve iki topluluk arasında barışın sağlanamamasına neden olmuştur. 1964'te İngiltere'nin Güvenlik Konseyi'ne başvurusu karmaşanın artmasında rol oynamıştır. Erkin'in konuşmasından anlaşıldığına göre o dönemde Türkiye, Adalı Türklerin korunmasını sağlamak üzere Kıbrıs'a NATO gücü yollanmasından yana olmuştur. 2 Şubat 1964 tarihli Hürriyet'te, Türkiye'nin Kıbrıs'ta İngiliz-Amerikan planını kabul ettiği manşetten verilmiştir. Habere göre Erkin, Makarios'un kabul etmediği Anglo-Amerikan planının, Türkiye için bir zafer olarak kabul edilmesi gerektiğini belirtmiştir (Hürriyet, 2 Şubat 1964: 7). Bu plan, Türkiye'nin ve Yunanistan'ın adaya müdahale hakkını kullanmamalarını salık verirken, aynı zamanda Kıbrıs'a bir NATO kuvveti gönderilmesini öngörmüştür (Hürriyet, 2 Şubat 1964). Hürriyet'in haberine göre de NATO Bakanlar Konseyi'nde konuşan Erkin, Kıbrıs'ın ittifakın güneydoğu kanadını tehlikeye düşürdüğünü iddia etmiştir. Ayrıca, Türkiye'nin NATO aracılığını kabul ettiğini de bildirmiştir (Hürriyet, 14 Mayıs 1964).

NATO'nun Kıbrıs'ta bulunması ise Türklerin korunmasından ziyade, adada üsse sahip olmak anlamına gelecektir ki bu durum hem Sovyetlerin hem de Makarios'un çıkarlarına ters düşecektir çünkü Kıbrıs Cumhuriyeti dolaylı da olsa NATO'nun bir parçası hâline gelecektir. Bundan ötürü S.S.C.B. de Makarios da böyle bir güce karşı çıkmıştır. Uluslararası antlaşmalarla kurulmuş da olsa, Kıbrıs Cumhuriyeti bağımsız bir devlettir ve topraklarına asker kabul ya da dâvet etmek tamamıyla kendi işlerini ilgilendirir. Makarios'un düşüncesi de bu yöndedir; Sovyetlere ve Bağlantısızlara yaklaşmasının altında yatan sebeplerden biri de bağımsız devleti korumaktır. Konu BM Güvenlik Konseyi'nde görüşüldüğünde, Erkin'e göre Kıbrıslı Rumlar istediklerini alamamışlardır; A.B.D., İngiltere ve Fransa Türkiye'ye destek vermiş, Güvenlik Konseyi de adaya barış gücü gönderilmesinin zorunluluğuna dikkat çekmiştir. Erkin, kendi yurttaşlarının bir kısmının güvenliğini sağlayamayan hükûmetin "Kıbrıs Hükûmeti" olarak kabul edilemeyeceğini de vurgulamıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 10.3.1964: 481-483). Bununla beraber, Kıbrıs'ta yaşananlar ve uluslararası yansımaları, Türkiye'de hükûmeti sarsmaya başlamıştır. A.B.D. Başkanı Lyndon Johnson'un İnönü'ye yazmış olduğu mektup büyük yankı uyandırmıştır. Johnson, tarafları Vaşington'da sorunu tartışmaya dâvet etmiştir. Vaşington buluşması çıkmaza girmiştir. İnönü'nün A.B.D.'ye gitme sebebi, Johnson'a Türkiye'nin müdahale hakkını açıklaması olarak gösterilmiştir (Hürriyet, 9 Haziran 1964). Hürriyet gazetesinde yayımlanan bir habere göre İnönü, Johnson'a verdiği cevapta Türkiye'nin niyetinin istilâ değil, Kıbrıs'ta anayasal düzenin yeniden sağlanması olduğunu vurgulamıştır (Hürriyet, 10 Haziran 1964). Erkin de "Kıbrıs'a biz gitmediğimiz müddetçe, yapılması gereken işler vardır, bunun yapılmasını Amerika'dan istedik" diyerek 1964'te Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetinin, en önemli meselesi kabul ettiği Kıbrıs sorununda bile A.B.D.'den bağımsız hareket edemediğini ortaya koymuştur (Hürriyet, 12 Haziran 1964). Bu buluşmada Londra ve Zürih Andlaşmalarının yürürlükte olduğu konusunda fikir birliği sağlanmıştır. Aynı görüşmelerde Acheson Planı da ortaya atılmıştır.⁸

⁸ İnönü planı parlamentoya şu cümlelerle açıklamıştır: "Kıbrıs adasının Karpaz yarımadası kısmında, Türkiye'ye hükûmeti kendisine aidolacak ve Türkiye'ye Anavatanın ayrılmaz bir cüz'ü sayılacak

Plan, dar alana dayalı bir taksime atıfta bulunmaktadır. Makarios ve Yunan Hükûmeti planı kabul etmemiştir ve iki değişik öneri getirmiştir. Bunlardan birincisi, El Greco Burnu'nda 32 km²'lik bir alanın yalnızca hava ve deniz üssü olarak yirmi beş-otuz yıllığına Türkiye'ye kiralanmasıdır (Nicolet, 2002: 107). İkincisi de Karpaz'da elli yıllığına kiralanacak 50 km²'lik bir alanın verilmesidir. Bunları da Türkiye reddetmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 3.9.1964: 275). Andreas Papandreu, anılarında planın Yunanistan için neden kabul edilemez olduğunu “gerçeklikten uzaklaşmış” olmasına bağlamıştır. Papandreu'ya göre bu planla adanın ikiye bölünmesi ve Türkiye ile Yunanistan arasında “sımsıkı bir askerî ittifak” kurulması gerçeklerle bağdaşmamıştır (Papandreu, 1977:177). Öte yandan, Yunanistan ve Makarios da sınırlı bile olsa, Türkiye'ye adada bir üs vermeye râzı olmuştur.

İnönü böyle bir taksime karşı değildir çünkü ona göre; “Türk cemaatinin hayat ve emniyetini kurtarmak ve muahedelerin yürümekte olduğu esasını saklı tutarak daimî bir hâl şeklini bulmaya çalışmak,” Türkiye için de Kıbrıslı Türkler için de uygun bir çözüm olacaktır. Türkiye'de kabul gören Kıbrıs tezleri şöyle tanımlanabilir: Adanın Türkiye'ye terkedilmesi, taksim ve adada bağımsız devlet. Hükûmetler bazında bakıldığında bu tezler, şöyle sıralanmıştır: Kıbrıs'ın Türkiye'ye terkedilmesi-taksimi bağımsız devlet olması-taksimi. İngiltere'nin adadan çekilmesi olasılığı belirdikçe, Türkiye'de Kıbrıs'ın asıl sahibinin Türkler olduğu konusu işlenmeye başlanmıştır; Kıbrıs hiçbir zaman Yunanistan'ın egemenliğinde bulunmamış, buna karşın beş yüz sene Türk hâkimiyetinde kalmıştır. Türkiye penceresinden bakıldığında, 1960'lar için en geçerli olabilecek seçenekler; uluslararası antlaşmaların varlığından ötürü bağımsız devletin sürmesi, karşı taraf bunu istemiyorsa adanın iki topluluk arasında bölünmesi ya da Türkiye ile Yunanistan arasında paylaşılması olarak ortaya koyulmuştur. Planda “üs” sözcüğü kullanılmıştır. Toker bunu “taksim” kavramını kullanmamanın bir yolu olmasıyla açıklamıştır (Toker, 1992: 212). Buradan da A.B.D.'nin taksime sıcak baktığı ya da en azından taksimi bir çözüm olarak kabul edebileceği anlamı çıkmaktadır. Anlaşılan odur ki A.B.D., iki bağlaşığandan birini yitirmemek için seçeneklerden herhangi birine sırtını dönmemiştir. Ancak, çözümsüzlük de bir çözümdür; Doğu Akdeniz'de Amerikan çıkarlarını tehlikeye atan bir durum ortaya çıkmadıkça A.B.D., adanın karmaşa içinde olmasından rahatsızlık duymayacaktır. Burada asıl sorun; iki bağlaşığının savaşmasını önlemektir, yol önemli değildir. 1960'larda yumuşayan Soğuk Savaş koşulları da düşünüldüğünde, Türkiye de Yunanistan da artık yalnızca A.B.D.'yle yetinmek zorunda değildir ve tatmin olmamaları durumunda rotalarını diğer bloğa çevirme ihtimalleri bulunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında A.B.D.'nin her iki tarafı da en azından bir dereceye kadar memnun edebilecek bir çözüm arayışında olduğu Acheson Planı'ndan da anlaşılabilir. Öte yandan, sorun çok derindir ve iki tarafı aynı anda tatmin etmek oldukça zor görünmektedir.

Anlaşılan odur ki Türkiye cephesi, “âdil bir taksime” razıdır. Aşağıda görüleceği

bir arazi verilecek, bu sahanın tam olarak sınırı hükûmranlık esası üzerine yapılacak müzakerelerde tesbit edilecek. Türkiye bu sahada dilediği kadar askerî kuvvet bulundurabilecek ve bu yoldan kendi emniyetini ve Kıbrıs Türklerinin emniyetini sağlayacak tedbirleri alabilmek imkânını elde edecek. Bu saha, Kıbrıs'ın diğer yerlerinde yaşamaya devam etmek isteyen Türklerin ileride yeni tecavüzlere mâruz kalmaları hâlinde iltica edebilecekler: Bir melce olacak” (TBMM Tutanak Dergisi, 3.9.1964: 274-275).

gibi, Yunanların ve Kıbrıslı Rumların önerdiği ikinci plan ise âdil değildir. 15 Ocak 1964 tarihli Hürriyet gazetesinin haberine göre, Londra’da gerçekleştirilen beşli konferansta Türkiye, Kıbrıs’ın taksimini istemiştir (Hürriyet, 15 Ocak 1964). Bunun için iki formül ortaya koyulmuştur. Birinci formüle göre ada ikiye bölünecek, parçalar Türkiye ve Yunanistan’a ilhak edilecektir. İkinci formülde ise yine aynı şekilde bölünecek fakat parçalar Türkiye’ye ve Yunanistan’a ilhak edilmeyecek, parçalar özerk olarak yönetilecek ve dış politikada ve savunmada Bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti çatısı altında birleşilecektir. Türk Hükûmeti, İngiltere’nin önerdiği federal sisteme ise karşı çıkmıştır (Hürriyet, 15 Ocak 1964).

Oysa Kıbrıs çoktan İngiltere-Türkiye-Yunanistan üçgeninin dışına taşmış, hattâ bloklar arasında bir soruna dönüşmüştür. Dolayısıyla Türkiye’de hükûmet kurma ya da koalisyona dâhil olma yoluyla siyasî sorumluluk alan her parti, taksim tezine yakın durmuştur. İnönü de -A.B.D.’nin ve NATO üyelerinin tepki ve isteklerini gözönünde bulundurarak- taksimi reddetmemiş fakat zaman zaman Türkiye’nin askerî müdahale hakkının olduğunu hatırlatmaktan geri durmamıştır. Yukarıda alıntı yapılan konuşmasında da İnönü, Kıbrıs yönetimi BM yoluyla çözüm çabalarını iptal ettikçe, Türkiye’nin askerî müdahale hakkını saklı tutacağını altını çizmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 3.9.1964: 279). Örneğin, Hürriyet gazetesinin haberine göre 20 Nisan 1964’te Başbakan İsmet İnönü, Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin ve askerlerin Pembe Köşk’te yaptıkları bir toplantıda, Erkin’in müdahale istediğini yazmıştır (Hürriyet, 20 Nisan 1964). Yunan, İngiliz ve Amerikan büyükelçileri, Türk hükûmeti tarafından çağrılarak üçlü müdahale isteği kendilerine iletilmiştir fakat Yunan ve İngiliz büyükelçileri müdahaleye gerek olmadığını öne sürmüştür (Hürriyet, 20 Nisan 1964). Bu gelişmeler üzerine İngiltere, Anglo-Amerikan planını ortaya atmıştır (Hürriyet, 21 Nisan 1964).

1964’te olayların şiddetlenmesi üzerine Türk jetleri Kıbrıslı Rumlara ait askerî hedefleri vurmuş, bombalama dünyada ve Türkiye’de ses getirmiştir. Hürriyet gazetesi, Türk jetlerinin Kıbrıs’ı bombaladığını duyurmuştur (Hürriyet, 8 Ağustos 1964). Ulus gazetesine göre, bombalamaya 64 jet katılmıştır (Ulus, 10 Ağustos 1964). 10 Ağustos’u takip eden iki günde de A.B.D.’nin, suçun çoğunun Kıbrıslı Rumlarda olduğuna ilişkin görüşü ve Makarios’un S.S.C.B.’den müdahale istediğini bildirmiştir (Hürriyet, 9 Ağustos 1964; 10 Ağustos 1964). Böylece Türkiye, CHP yönetimi altında kısıtlı ve kısa süreli bir müdahale gerçekleştirmiştir.

1965 yılı bütçesi reddedilince İnönü ve CHP, hükûmetten çekilmiş ve ülkeyi seçime kadar yönetecek olan Senatör Suat Hayri Ürgüplü idaresinde dörtlü koalisyon hükûmeti kurulmuştur. Dolayısıyla CHP’nin muhalefet yılları başlamıştır. Yeni hükûmetin bütçe görüşmelerinde CHP adına söz alan Nihat Erim, Acheson Planı reddedilince A.B.D. Dışişleri Bakanlığı’nın ikinci plan hazırladığını anlatmıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 25.5.1965: 547).

İlk Acheson Planı Türkiye’yi tatmin etmiş görünse de ikincisi Yunanistan’ın ve Rumların taleplerine daha yakındır. Erim’e göre Yunanistan’ın iki savı bulunmaktadır: (i) Zürih ve Londra Antlaşmaları ölmüştür; (ii) Kıbrıs’ta Rumlar çoğunluktur, Türklere azınlık hakları tanınmalıdır. Türkiye ise antlaşmaların yürürlükte olduğunu, bunlarla ilgili değişiklik tekliflerinin görüşülebileceğini, ancak “ortak devlet” anlayışından vazgeçilemeyeceğini savunmuştur. Bu ilke bozulmaksızın yapılabilecek tek değişiklik, Kıbrıs Cumhuriyeti’ni federasyon olarak

örgütlemektir. Bunun da bir tür taksim olduğu söylenebilir. Ayrıca, Erim'e göre A.B.D. sorunda tarafsız kalarak önderlik görevini yapmaktadır ancak bu duruş, Türkiye'ye haksızlıktır. Erim, artık ulusal bir meseleye dönüşmüş olan Kıbrıs sorununda CHP'nin hükûmetlere hep yardımcı olduğunu ve daima olacağını, ancak koalisyon dönemlerinde muhalefetten aynı davranışı göremediğini söyleyerek sitem etmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 25.5.1965: 548-550). Bununla beraber A.B.D.'ye de eleştirilerin ve tepkilerin arttığı görülmektedir. İnönü'ye göre, A.B.D. de Enosis'e taraftardır (Hürriyet, 10 Aralık 1967). 1965'te BM'nin Kıbrıs üzerine aldığı karardan sonra Nihat Erim, Demirel Hükûmetine şunları sormuştur:

“(...) Acaba Hükûmet bağımsız Kıbrıs fikri üzerinde mi durmaktadır? Taksim, yani ikili Enosis peşinde midir? Zürih ve Londra'yı fiilen de aynen ihya fikrinde midir? Federasyon taraftarı mıdır? Birinci Acheson planını mı ihya etmeyi düşünebilir? İkinci Acheson planı mı ortaya çıkacaktır. Yoksa bizim hiç hatrımıza gelmeyen başka bir formül üzerinde midir? Ve Hükûmet bu neticeye varmak için hangi yoldan yürüyecektir?” (TBMM Tutanak Dergisi: 41).

Erim'e göre, muhalefetin Kıbrıs sorunu hakkında bilgisi yoktur. Bundan dolayı 1965 sonunda Kıbrıs ve genel olarak dış politika üzerine Meclis araştırması açılmasına ilişkin verilen önerge kabul edilmiştir. Bu görüşmelerde söz alan Erim, Hükûmete formülünü ortaya koymasını telkin etmiştir. Buna karşılık CHP de Hükûmetin formülünü ulusal çıkarlara aykırı bulursa, kendi formülünü alternatif olarak açıklayacaktır. Erim CHP'ye yönelik “A.B.D.'yi niye sorunun bir parçası hâline getirdiniz?” türünden eleştirilere de A.B.D. ve S.S.C.B.'nin karışmadığı sorun olup olmadığını sorarak yanıt vermiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 29.12.1965: 162-166).

1969'daki Kıbrıs genel görüşmesinde İnönü, Hükûmetin federasyon taraftarı olmakla birlikte kendisini bağlamamak için bir formül oluşturmadığını ileri sürmüştür. İnönü ayrıca Yunanların ve Kıbrıslı Rumların federasyon fikrini taksimle eşdeğer gördüklerini de söylemiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 22.1.1969: 412-413). Yunanlar ve Rumlar, federasyonun adanın bir kısmını Türkiye'ye bağlayacağını düşünmüştür. Acheson Planı da onlar için bu nedenle kabul edilemez bir plandır. CHP, kabul ettiği çözümün federasyon olduğunu sürekli dile getirmiştir. CHP, Türkiye'nin Kıbrıs'ın bir bölümünde ya da tümünde fiilî egemenlik kuramayacağını anlamıştır ve bu nedenle başka seçeneklere yönelmiştir. Adada iki topluluğun ayrı-ayrı yaşayabileceği bir federasyon, CHP için mümkün ve çıkarlara uygun görülmüştür. Çünkü bu durumda adanın bir kısmı Kıbrıslı Türklerin elinde bulunacak ve buradan Türkiye'ye bir saldırı gelmesi önlenmiş olacaktır. CHP, federasyonun Kıbrıslı Türklerin can güvenliği için de iyi bir seçenek olduğunu düşünmüştür.

Görüldüğü gibi, Türkiye'nin kendisine karşı Kıbrıs'tan gelecek bir saldırıdan kaynaklanan kaygıları mevcuttur. Bundan ötürü Kıbrıs konusunu aynı zamanda kendi ulusal güvenliği kapsamında değerlendirerek adanın en azından bir kısmını denetimi altında tutmayı istemektedir. Türkiye'deki siyasî çevrelerin birçoğunda aynı kanının hâkim olduğunu gözlemlemek mümkündür. Örneğin, Kıbrıs sorunu hakkında Adalet Partisi ne gibi düşünceler öne sürmüş, hangi politikaları savunmuş ve iktidara geldiğinde hangi politikaları uygulamıştır? Yukarıda görüldüğü üzere CHP, Kıbrıs'ın bir zamanlar Osmanlı İmparatorluğu egemenliğinde oluşuna değinerek kesin çözümün adanın “esas sahibine,” yani Türklere verilmesine bağlı olduğunu dile

getirmiştir. Ancak CHP, taksim gibi “arada kalan” çözümleri de dönemin koşulları dolayısıyla “ehven-i şer” görerek kabul etme durumunda olmuştur.

5.2. Adalet Partisi

AP de konjonktürel nedenlerle uzlaşmaya yakındır ve Kıbrıs Cumhuriyeti’ni onaylamıştır. Bunu AP’lilerin TBMM’de yaptıkları konuşmalardan çıkarmak mümkündür. Bu durumda, Rumların antlaşmaları ihlâl etmesi aslında zoraki kabul edilmiş adadaki üniter devletin varlığının son bulması Türkiye’yi yönetenlerin yararına olmuştur. Kaldı ki sorunun diğer tarafları da Kıbrıs Cumhuriyeti’nden memnun değildir. Makarios da uygulamak için çaba sarfetmediği anayasanın uygulanamazlığını kanıtlama uğraşındadır. AP’li Erol Yılmaz Akçal, 1963 bütçe görüşmelerinde buna işaret etmiştir. Makarios anayasanın uygulanamayacağını BM Genel Kurulu’nda dile getirerek Asya-Afrika ülkelerinin ve Doğu Bloğu’nun desteğini almaya çalışmıştır. AP buna engel olup antlaşmaların uygulanması sağlamada Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti’ne yardım edecektir (TBMM Tutanak Dergisi: 253). Aynı konuya Özarda da temas etmiştir ve Makarios’un Bağlantısızlar Hareketinden destek bulma arayışına dikkat çekmiştir. Adalet Partili Mehmet Reşat Özarda demecinde Kıbrıs’a dair alınması gereken önlemleri de sıralamıştır: (i) Hükûmet, Kıbrıs Türklerine verilen desteği kısmamalı hattâ artırmalıdır; (ii) A.B.D.’nin Kıbrıs’a yaptığı yardımın Kıbrıslı Türklerin ihtiyaçları yerine Makarios’un tasarrufunda Kıbrıslı Türkler için kullanılmadığı A.B.D.’ye anlatılmalı ve yardımın iki cemaat arasında pay edilmesi sağlanmalıdır; (iii) BM’de Kıbrıslı Türklerin haklarını savunacak bir temsilci bulunmamaktadır ve bu nedenle Kıbrıs Delegasyonu Başkanı Rosidis’in önlemlerine karşılık vermek üzere BM nezdinde Türk Hükûmeti delegasyonu görevlendirilmelidir; (iv) antlaşmalar ve anayasa ile Kıbrıs Türklerine tanınan hakların alınması için daha aktif çalışılmalıdır; (v) Kıbrıs için iktisadî kalkınma planı hazırlanıp hemen yürürlüğe koyulmalıdır; (vi) “Vatansever basın”, Kıbrıs’ın Rum Cumhuriyeti hâline getirilmesine karşılık halkı ve Hükûmeti sürekli uyarmalıdır ve (vii) Rumlarla Türklerin birarada yaşaması boş bir düştür. Bu nedenle:

“(…) Elimizden gidenler yeter, artık bir karış toprakta fedakârlık yapacak hâlimiz yoktur. Bunun için de yapılacak tek iş, Anayasa ve andlaşmalara dayanan statünün tadili istendiğine göre tarihî, siyasi, askerî ve ananevî bağlarla bağlı bulunduğumuz Ada’nın iki cemaat arasında taksimi projesini ele almak ve bunu enerjik bir şekilde savunarak gerçekleşmesini temin etmektedir”(TBMM Tutanak Dergisi, 10.1.1963: 94-97).

Akçal’ın konuşması Türkiye’nin Cumhuriyet tarihinin o güne kadarki döneminde toprak yitirdiği izlenimini vermektedir ancak, fedakârlığı mevzubahis olan toprak parçası, yukarıda da anlatıldığı gibi II. Abdülhamit döneminde, Sultan’ın tasarrufuyla ve devletin bekasını koruma amacıyla Birleşik Krallık’a verilmiş olan Kıbrıs adasıdır. Bundan ötürü, Türkiye Cumhuriyeti’nin egemenliği altında bulunan herhangi bir araziden vazgeçmesi ya da herhangi bir araziye ilişkin fedakârlığa gitmesi gibi bir durum yaşanmamıştır. Ada zaten Türkiye Cumhuriyeti’nin egemenliğinde değildir ve bu nedenle kaybedilmesi de sözkonusu olamaz. 1960’ta adada Kıbrıs Cumhuriyeti adı altında bağımsız bir devlet kurulmuştur.

Türkiye’nin sürekli iddialarından biri Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası’nın ihlâl

edildiğidir ve Türkiye bu iddiasında haklıdır. Makarios anayasayı uygulamaktan sürekli kaçınmış, hattâ değiştirmenin yollarını aramıştır. Bu durum ve toplumlar arasındaki çatışmalar, uluslararası antlaşmaların ihlâli anlamına da gelmiştir. AP sözcülerinden Konya Milletvekili Faruk Sükan da buna işaret etmiştir. Sükan'a göre antlaşmalar, ihlâl yaşanması hâlinde güvenceci devletlere hep birlikte ya da münferiden müdahale hakkı vermiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 24.12.1963: 514-515). Diğer taraflara göreyse taraflardan biri, öbürlerine danışmaksızın tek başına müdahale edemez. Türkiye müdahale hakkını her zaman gündemde tutmuştur fakat 1974'e kadar müdahaleye kalkışmamıştır. Tek müdahale girişimi jetlerin Ada üzerinde uçuşması ve bazı hedefleri vurmasıdır. AP müdahale taraftarı olsa da iktidara geldiğinde bu yönde bir adım atmamıştır.

İktidara gelişinden itibaren AP, taksim tezindeki görüşünü korumuştur. Fakat yukarıda "toprak kaybedilmesine tahammül olmadığı" yönündeki sözler, Kıbrıs'ın zaten cumhuriyet kurulmadan yitirilmiş olduğu görüşüyle yer değiştirmiştir. Örneğin, AP Zonguldak Milletvekili Talât Asal, Türkiye'nin Kıbrıs'taki haklarının Lozan Antlaşması ile terkedildiğini söylemiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 27.12.1965: 49). İlk Demirel Hükûmetinin Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil ise Rumların "Kıbrıs'tan Lozan'da vazgeçtiniz, şimdi niye ulusal mesele addediyorsunuz Kıbrıs'ı?" Yönündeki sorusunu Lozan'da vazgeçilenin Londra ve Zürih'te geri alındığı şeklinde yanıtlamıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 29.12.1965: 176). Çağlayangil, Hükûmetin Kıbrıs konusundaki dört ilkesini de şöyle sıralamıştır: Kıbrıs antlaşmaları tek taraflı değildir, iki topluluktan biri diğerini tahakküm altına almamalıdır, Kıbrıs asla tek bir devlete ilhak olunmamalıdır ve çözüm Lozan'da oluşan dengeyi bozmamalıdır (TBMM Tutanak Dergisi, 4.1.1967: 9). Bu dört ilkeden anlaşılan, AP'nin de CHP gibi taksimden yana olduğudur. Kıbrıs'ın bütünüyle Türkiye'ye bırakılamayacağını bilincine varmış olan AP, en azından adanın bir kısmında özerk bir Türk yönetimi kurmayı kazanç olarak görmüştür. Taksim, Türkiye ile Yunanistan arasında yapılmasa bile Türklerle Rumlar arasında yapılmalıdır ki bu da ifadesini federasyonda bulmaktadır. Kıbrıslı Türklerin azınlık statüsü tanınmış bir topluluğa indirgenmesi ise kabul edilemez. Adada mutlak Rum egemenliği Türkiye için Enosis kadar tehlikeli ve önüne geçilmesi gereken bir durumdur.

Kıbrıs yalnızca üzerinde yaşayan Türklerden ötürü değer kazanmış bir toprak parçası değildir; bunun çok ötesinde öneme sahip olduğunu çeşitli siyasetçiler defalarca dile getirmiştir. Sözü geçen önem, adanın coğrafi konumuyla Türkiye'nin güvenliği arasındaki bağıdır: Kıbrıs, Türk denetiminden çıkarsa, ülkenin güvenliği tehdit altına girecektir (Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, 7.2.1966: 168). 1969'da Güven Partili (GP) Turhan Feyzioğlu'nun verdiği Kıbrıs önergesi görüşülürken AP adına konuşan İzmir milletvekili Settar İksel de Türkiye'nin en güvensiz yönünün güneyi olduğunu ve anakaraya yakınlığına ek olarak nüfusu nedeniyle Kıbrıs'ın Küba'dan daha tehlikeli bir konumda bulunduğunu söylemiştir. Ada Sovyet denetimine geçerse bu, Türkiye için felâket olacaktır (TBMM Tutanak Dergisi, 15.1.1969: 32-33). İksel daha sonraki bir konuşmasında adanın önemini yinelemiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 23.1.1969: 418).

Dışişleri Bakanı Çağlayangil'in Kıbrıs'a ilişkin iddiası, Yunanistan'a da bir uyarı niteliği de taşımaktadır:

"Jeopolitik durumları itibarıyla tarihin seyri göstermiştir ki Türkiye ile Yunanistan'ın karşılıklı menfaatlerini koruyan bir denge ve iyi münasebetler içinde yaşamaları, her iki

milletin de yüksek menfaatlerinin icabıdır. Biz müzmin tecrübeleri ve ibret dersi teşkil eden olayları dâima gözönünde tutarak bu dengeyi kurmaya itina gösteriyoruz. Eğer bu münasebetlere gölge düşerse bu, hiç şüphesiz sebebolduğu olaylardan neşet etmeyecektir” (TBMM Tutanak Dergisi, 23.1.1969: 418).

Çağlayangil’in işaret ettiği tehdit, Sovyetler Birliği’dir. İki müttefikin aralarındaki sorunları bir ân önce çözüp bu tehdide karşı birlikte hareket etmeleri gerekir. Bu nedenle Kıbrıs üzerine kavga etmektense soruna “dengeli” bir çözüm bularak ilişkileri daha fazla zedelememek en iyisidir. İktidara gelebilen Türk siyasî partileri Kıbrıs konusunda diğerlerinden daha ılımlı bir tavır takınmışlardır. Adaya ilişkin talepleri genellikle adada iki topluluğun coğrafi temele dayalı federasyonlarda yaşamasıdır. CHP de AP de benzer görüşleri ileri sürmüştür. İki parti de Kıbrıs’ın Türkiye’ye bırakılmayacağına farkındadır. İki parti de adada taksime izin verilmeyeceğini anlamıştır. Sorun uluslararasılaştığı ve Kıbrıs kendinden başka bütün Doğu Akdeniz’i, hattâ Ortadoğu’yu ilgilendirdiği için, adanın Türkiye ve Yunanistan arasında paylaşılması durumu sözkonusu olamayacaktır. Sorun BM’ye taşındıktan sonra İngiltere-Türkiye-Yunanistan üçgeninin sınırlarını çoktan aşmıştır ve yeni aktörler de soruna dâhil olmuşlardır. Bunlardan biri olan Sovyetler Birliği, adanın iki devlet arasında paylaşımına karşı çıkacaktır. Dahası Mısır, Suriye, Irak gibi bölge devletleri de durumu bu kadar kolay kabullenmeyecektir. Abdül Nâsır’ın Makarios’a desteğinin sebebi de budur. Kıbrıs’a doğrudan ya da dolaylı olarak NATO’nun yerleşmesi, bu devletler için tehdit anlamına gelecektir. Bundan ötürü Sovyetler, Ortadoğu’nun milliyetçi rejimleri ve Bağlantısızlar Hareketi Kıbrıs’taki bağımsız devletin bekası yönünde davranmıştır ki olayın bir de ilkesel boyutu bulunmaktadır: Bilindiği gibi Bağlantısızlar Hareketi, geçmişte kolonyal deneyim yaşamış olan ve bu nedenle bağımsızlık konusunda duyarlılıkları üst düzeyde olan devletlerden meydana gelmiştir. Türkiye’de hükûmet kuran siyasetçiler de durumun farkındadır. CHP ve AP’nin federasyon tezindeki ısrarı işte bu hususların bir sonucudur. Müdahale edilmesi yönünde zaman zaman sesler yükselse de bu yola gitme teşebbüsü dahi yaşanmamıştır.

Dışişleri Bakanı Çağlayangil, 1971 bütçe görüşmelerinde senatoda yaptığı konuşmada, Kıbrıs toplulukları arasında süregelen toplantılarda, Ağustos 1970 itibarıyla yeni bir aşamaya geldiğini söylemiştir. Türkiye ve Kıbrıslı Türkler sorununun barışçı yollarla çözülmesinden yanadır. Topluluklar arasındaki görüşmeler barışçı yollardan biridir (Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi: 383). Süleyman Demirel 1965’te iktidara geldikten sonra Kıbrıs sorununa yeni bir soluk getirecek gibi görünmüştür. Ocak 1968’deki konuşmasında sorunu Türkiye ve Yunanistan arasındaki bir mesele olarak yorumlamış, AP hükûmeti de iki devlet arasında müzakerelerin başlamasından yana olmuştur (Göktepe, 2005: 434). AP sözcüleri partilerinin iktidarı elde etmesiyle birlikte iki gelişmenin yaşandığını öne sürmüşlerdir. Birincisi, adada azınlık değil, cemaat fikri yerleşmiştir. İkincisi, Enosis ve taksim fikirleri ortadan kalkmıştır (Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, 12.5.1970: 355).

Muhalefetteyken AP, Kıbrıs’ın Türkiye’ye verilmesi gerektiğini daha fazla savunmuş ve Rumlarla anlaşmanın zorluğunu öne sürmüştür. Ancak yıllar içinde, özellikle tek başına iktidar olduktan sonra taksim, bu olmazsa Kıbrıs Cumhuriyeti’nin devamı, hattâ sağlanabilirse iki topluluğa ayrı ayrı bölgeler tanıyan bir federe devlete dönüştürülmesini uygun bulan bir siyasî çizgiye kaymıştır. Bir

başka deyişle CHP'nin rotasına oturmuştur. Merkez sağın ve merkez solun Kıbrıs politikaları da çakışmıştır: İkisinin amacı da en kötü olasılıkla adanın iki topluluk arasında paylaşılmasını temin etmektir.

1950'lerin sonunda, konjonktürün zorlaması ve A.B.D.'nin baskılarıyla kabul edilen Kıbrıs Cumhuriyeti, artık Türkiye Cumhuriyeti için bir külfet, uğruna yapılan fedakârlık karşılıksız kalmış bir olgudur. Çünkü dönem ve koşullar değişmektedir. Değişen koşullara uygun olarak yepyeni bir Kıbrıs yaratılabilir. Bundan ötürü söylemler sertleşmekte, Kıbrıs'a ilişkin eski talepler yavaş-yavaş su yüzüne çıkmaktadır. 1961-1971 döneminde TİP dışında parlamentoda bulunan bütün partiler, herhangi bir tartışmaya gerek duymaksızın Türkiye'nin "ulusal politika" sayılan tezlerini desteklemiştir. Bu tezin temeli, Türkiye'nin soruna ilişkin mutlak haklılığıdır; Kıbrıslı Rumlar hem Türkiye'nin güvenliğini hem de Kıbrıslı Türklerin adadaki varlığını tehdit etmektedir. Kıbrıs'taki Türk varlığı da Türkiye'nin güvenliğiyle ilgilidir. Orada Türklerin bulunması, Türkiye'nin güney kıyılarının güvence altında olması anlamına gelmektedir. Bu teze fazla bir itiraz yöneltilmemiştir. İşte çoğunluk içinde tekillik de buradan kaynaklanmaktadır. Tekillik ise farklı partilerin aynı fikirleri aynı üslupla savunmasının başlıca nedenidir. Ancak, ne zaman ki bir parti iktidara gelmiş ya da koalisyonun bir parçası olmuştur, o dönemde söylem ister-istemez yumuşamaya yönelmiştir.

5.3. Türkiye İşçi Partisi

Türkiye İşçi Partisi (TİP), Kıbrıs sorununa diğer partilerden daha farklı yaklaşmıştır. TİP, "Yabancı üslerden temizlenmiş, silâhsızlandırılmış ve milletlerarası garanti altında her iki topluluğun haklarına eşit saygı gösterilen bağımsız, federatif bir Kıbrıs" tezini savunmuştur. TİP'liler sorunun Türkiye, Yunanistan, Kıbrıs Rum ve Kıbrıs Türk temsilcileri ile BM temsilcisinin katılacağı yuvarlak masa toplantılarıyla çözülmesi gerektiğini ortaya atmıştır (Güvenç, 2006: 47). TİP'nin politikasındaki farklılıklar şunlardır: (i) Londra ve Zürih Antlaşmalarının desteklenmesi, (ii) müzakerelerde Makarios'un değil, Yunanistan'ın muhatap alınması, (iii) Kıbrıs'a askerî müdahalenin savunulmaya başlanması, (iv) Kıbrıs Türklerine yapılacak saldırının savaş nedeni sayılacağına Yunanistan'a bildirilmesinin istenmesidir. TİP'nin görüşlerindeki değişimin nedenleri ise TİP'nin meşruiyet arayışları ve dönemin sosyalizm anlayışının az gelişmiş ülkelerde milliyetçi öğelerle içiçe geçmiş yapısıdır (Güvenç, 2006: 48-49). TİP bağımsız, federatif, silâhlardan ve üslerden arındırılmış bir Kıbrıs'ın Türkiye için tehdit veya güvenlik zaafı olmaktan çıkacağına üzerinde durmuştur:

"(...) Toprak bütünlüğü, bağımsızlığı, tarafsızlığı, silâhsızlandırılmış olması, milletlerarası garanti altına alınmış bir Kıbrıs, nasıl bir tehlike hâline gelebilir? Bilâkis, 'Milletlerarası garanti altına almak' demek, Birleşmiş Milletlerin garantisi olur, ayrıca ilgili ve büyük devletlerin arasında yapılan bir anlaşma olur. Böyle bir milletlerarası garanti altında, bu statüdeki bir Kıbrıs Devleti tehlike olmaktan çıkar, büyük devletler arasındaki bir çekişme konusu, bir rekabet konusu olmaktan çıkar. Binaenaleyh, bütün Kıbrıs'ın Türk Cemaati bakımından, gerek Türkiye'nin güvenliği bakımından gerek Akdeniz bölgesindeki barışın devamı bakımından bir emniyet unsuru olur, bir tehlike unsuru olmaz" (TBMM Tutanak Dergisi, 15.1.1969: 30).

Kıbrıs sorununa yaklaşımında dikkat çekici husus, bu partinin diğerlerinden

farkı kurulmuş bulunan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin devamından yana görüş bildirmesidir. 1965'te kurulan ilk AP Hükûmetinin program görüşmelerinde TİP adına Mehmet Ali Aybar, Kıbrıs sorununun çözümünün müttefiklerle görüşülerek değil, bunalımı doğuran nedenlerin belirlenerek bu nedenler doğrultusunda taraflarla yeni bir görüşme ortamı hazırlanılarak aranması gerektiğini savunmuştur. Aybar'a göre Kıbrıslı Türklerin o gün yaşadıkları emperyalizmin sonucudur (TBMM Tutanak Dergisi, 7.11.1965: 178).

TİP'e göre sorun öncelikle emperyalistlerin elinden alınmalıdır ve emperyalizme karşı olan devletlerin desteği sağlanmalıdır. Bundan sonra da Kıbrıs yabancı üslerden temizlenmeli, silâhsızlandırılmalı ve uluslararası güvence altında, eşit haklara sahip iki topluluğa bağımsız, federatif bir devlet kurması önerilmelidir. Aybar 1965'te BM'nin aldığı Kıbrıs kararı üzerine yapılan Meclis görüşmelerinde, sorunun nedenlerine değinmiştir. Aybar'a göre adanın üç yüz altmış yıllık Türk egemenliğinden ötürü Türkiye'ye bağlı olması gerektiği tartışılmaz. Ada, Türkiye'nin savunması ve Ortadoğu'nun denetimi açısından da önemlidir. Ancak Türkiye, 1955'e kadar Kıbrıs'ı sorun olarak görmediğini beyan etmiştir. 1954'te EOKA'nın tedhiş hareketleri başlayınca İngiltere, Türkiye'yi soruna dâhil etmeye çabalamıştır. İngiltere aynı zamanda Türk-Rum çatışması yarattıktan sonra hakem rolü üstlenmek yoluyla Kıbrıs'taki üslerini koruma politikası izlemiştir. Aybar, Türkiye'nin Londra'da adanın kendisine bırakılması tezini sürdürmesinin imkânsız olduğunu savunmuştur. Çünkü Türkiye 1950-1960 arasında biri de İngiltere olan emperyalist devletlerle ilişkilerinde tavizkâr davranmıştır. Bundan sonrası için yapılabilecek olan şeyin, Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti'nin muhataplarına son ve kesin bir uyarıda bulunarak ne istediğini açıkça ortaya koymasındır.

Kıbrıs, ikili anlaşmalar ve A.B.D. üslerine ilişkin 1968'de verilen gensoruda, TİP adına söz alan Urfa milletvekili Behice Hatko Boran; Kıbrıs'ın tek bir devlete ilhak edilemeyeceği ifadesinden çıkan anlamın, iki devletin adayı ilhak edebileceği olduğunu söylemiştir. Boran'a göre ise Kıbrıs bağımsız kalmalıdır ama bu bağımsızlık koşulsuz olmamalıdır; Kıbrıs'ta uluslararası güvence altında, üstün ve silâhtan arındırılmış federal bir devlet kurulmalıdır. Kıbrıs Cumhuriyeti bağımsız bir devlet olmasına rağmen İngiliz üslerinden arındırılmamıştır. Boran ayrıca o dönemde adaya gizlice sokulan Çekoslovak silâhlarının, Türkiye'nin Kıbrıs'ta etkin olmadığını gösterdiğini iddia etmiştir. Andreas Papandreu Hükûmeti Enosis'i tek çözüm olarak ilân edip müzakerelere yanaşmamıştır. Bu hükûmet düşünce, yerine gelen sağcı hükûmet ise Makarios'un kabul etmediği küçük ödünler veren Enosis'i önermiştir. Bütün bu gelişmelere karşın Türkiye hâlâ A.B.D.'den yardım beklemektedir. Boran'a göre bu tek taraflılıktan kurtulmadıkça, A.B.D.'nin Kıbrıs konusundaki tutumunu ve bu tutumun temel nedenini anlamadıkça, Kıbrıs sorunu kaybedilmiş bir dâva olacaktır (TBMM Tutanak Dergisi, 5.1.1967: 78-81).

TİP, Kıbrıs sorununda üç seçenek olduğunu söyleyerek Hükûmetin hangisinden yana olduğunu da sormuştur. Bu seçenekler; bağımsız Kıbrıs, Enosis ve taksimdir (TBMM Tutanak Dergisi, 17.2.1967: 348). Dışişleri Bakanı Çağlayangil ise net bir yanıt vermemiş, müzakerelere kesin formüllerle gidilemeyeceğini çünkü müzakerelerin pazarlık anlamına geldiğini söylemekle yetinmiştir. TİP ayrıca Johnson mektubunun, 6. Filo'nun Kıbrıs önlerine gelmesinin anlamını sormuştur:

“(...) Ama böyle meselelerde daha önce de belirttiğim gibi, Sayın Çağlayangil meseleleri başka bir, birtakım usullerle esprilerle Doğu Bloğu'na atıflar yapmakla

geçıştirmek yolunu tercih ediyor. Fakat meseleler bu şekilde geçıştirilemez. Belki o an için esprilerle ve kendi grubunun alkışları ile geçıştirilmiş gibi görülür ama çözüm bekleyen meseleler ortadadır, onlara çözüm gelmez ve millet karşısında, tarih karşısında sorumluluğumuzu hatırlamamız lâzım. Bu gibi ciddi meseleleri böyle esprilerle Doğu Bloğu, Varşova Paktı, Makarios'u tutmak gibi yersiz suçlamalarla geçıştirmek bu meselelerin ciddiyetiyle ne derecede kabili teliftir? Bunlar zabıtlara geçiyor. Elbette ki bir gün bu Türkiye'nin siyasî tarihini yazacak olan bilginler bu ifadelerimizi okuyacaklardır. Böyle mühim meselelerde bu çeşit hafifliklere sapan, bu çeşit, o an için geçıştirici cevaplar veren bir Hükümet yetkilisi hakkında acaba o tarihçiler ve siyasal bilginler ne düşüneceklerdir?" (TBMM Tutanak Dergisi, 5.1.1967: 350).

Boran aynı konuyu 1968 Dışışleri Bakanlığı bütçe görüşmelerinde de dile getirmiştir. Türkiye, A.B.D. nüfuzundan ve NATO üyeliğinden çıkmadıkça Kıbrıs'ta Türkiye ve Kıbrıslı Türkler için olumlu bir sonuca ulaşamayacaktır. Ama tarih tekerrür etmiş ve Türkiye, Cyrus Vance'm çözüm arabuluculuğunda aramıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 20.2.1968: 467).

Behice Hatko Boran, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin Makarios Hükümeti karşısında çelişkili davrandığını da kaydetmiştir: TİP'nin 1965'teki önerisi, Makarios'un bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'ni hukuken temsil edemeyeceği ve bu nedenle muhatap alınmaması gerektiği yönündedir ama Hükümet bu öneriyi dinlememiştir. TİP senatörü Fatma Hikmet İşmen, sorunun bir türlü çözülememesinden sorumlu olarak dönemin AP hükümetini göstermiştir. İşmen Mart 1970'te oluşturulan Demirel hükümeti program görüşmelerinde söz alarak partisinin görüşlerini dile getirmiştir: "Kıbrıs sorunun âdil ve ada halklarının gerçek ihtiyaç ve çıkarları yönünde bir çözüme bağlanabilmesi ümitleri, iktidarın âciz ve sorumsuz tutumu yüzünden yerini haklı bir karamsarlığa [bırakmaktadır]" (Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, 13.3.1970: 327).

Görüldüğü gibi TİP'nin Kıbrıs konusuna yaklaşımı ve soruna çözüm önerileri diğer partilerden oldukça farklıdır. TİP, adada Kıbrıs yurttaşlığına dayalı, yalnız Türkiye'ye değil hiçbir bölge devletinin güvenliğine tehdit olmayacak bir Akdeniz adası yaratma amacına yönelik politika izlenmesini önermiştir. Diğer partilerin görüşleri ise varolan gerginliği artırmaktan başka bir sonuca yolaçmayacak önerilerden oluşmuştur.

6. SONUÇ

1961-1971 döneminde A.B.D.'nin "ikna" gücünün hem Makarios'un hem de Türkiye ve Yunanistan'ın üstünde geçmişe oranla daha az olduğu söylenebilir. Buradan çıkarılabilecek sonuç ise şudur: 1960'ların başındaki füze bunalımından sonra etkisini hissettirecek olan yumuşamaya kadar, tarafların A.B.D.'nin taleplerine kökten itiraz edememiş ama uluslararası koşullar değıştikçe, daha talepkâr davranabilmiş olmalarıdır. Denilebilir ki Soğuk Savaş'ın yumuşaması Kıbrıs sorunu için bir köşetaşı olmuş, sorunun kök salıp derinleşmesine yolaçmış ve böylece sorun, günümüze kadar gelmiştir. Öyleyse günümüzden geçmişe bakıldığında, yumuşama döneminin sorun üzerindeki olumsuz etkisi göze batmaktadır. Çözumsuzlüğün bu raddeye gelmesinin temelleri, 1960'larda yaşanan uluslararası gelişmelerde aranabilir.

Türk dış politikası açısından bakıldığında, Türkiye için Kıbrıs'ın bir sorun hâline

gelmesi 1950'lere rastlamaktadır. Öncesinde Türkiye'nin Kıbrıs sorunu olmadığı dillendirilmiştir. 1950'lerin iktisadî ve siyasî gelişmeleriyle Demokrat Parti iktidarının içine düştüğü birtakım açmazlar, Türkiye'ye yeni bir sorun yaratmıştır. Bu sorun Ankara'yı çok zorlayacak ve ona dış ilişkilerde kayıtsız-koşulsuz bağlılığın sonuçlarını gösterecektir. Daha önce, 1960'ların başlarında Küba ve Jüpiter füze krizleri sonucunda bağlı olduğu Batı Bloğu'nun, bilhassa blok lideri A.B.D.'nin, Türkiye'nin çıkarlarını ve güvenliğini "daha büyük ve önemli" küresel çıkarlardan ötürü bir kenara itebileceğini tecrübe ederek öğrenen Ankara, Kıbrıs konusunda da benzer bir tavırla karşılaşmıştır. Bu da Ankara'ya dış politika alanında daha çeşitli ilişkiler kurması gerektiğini hatırlatmıştır. Türk dış politikası açısından 1960-1980 dönemi, tek taraflı dış politikadan az da olsa uzaklaşma dönemi olarak düşünülebilir. Öte yandan, Türkiye'nin aday fiilen iki parçaya bölmesi, uluslararası kamuoyunda tepkiye neden olmuştur ve bu konuda tamamen yalnız kalmasına yolaçmıştır.

O tarihlerde Kıbrıs; Yunanistan ve Türkiye arasındaki blok içi çekişmenin öznesi olduğu kadar, A.B.D.-Sovyetler Birliği arasındaki küresel çekişmenin de kesişme noktasıdır. Türkiye'nin adada yarattığı fiilî durumun uluslararası sistem açısından önemi ne olabilir? Kıbrıs, kamplar arasında geçiş yapmamıştır. Bilindiği gibi Makarios, Sovyetler Birliği ile ilişkileri geliştirme çabasında olmuştur. Bunun sebebinin Kıbrıs Cumhuriyeti'ni Doğu Bloğu'na angaje etme isteği değil, kurulu devletin bağımsızlığını koruma amacı olduğu söylenebilir. Aynı zamanda, Makarios'un Bağlantısızlar Hareketiyle yakın ilişkileri, bu argümanı destekler niteliktedir. Öncelikli amaç, bağımsız devletin devamlılığını sağlamaktır. Bunun için de hem Bağlantısızlar Hareketinin hem de Sovyetler Birliği'nin desteğine ihtiyaç duyulmuştur. Bu iki grupla yakınlaşmak, onların desteğini almak Kıbrıs Cumhuriyeti gibi Soğuk Savaş döneminin önemli kara parçalarından biri üzerine kurulmuş bir siyasî yapının varlığını sürdürmesi açısından elzem görülmüştür. Bağımsız bir devlet kurulmasıyla adada uluslararası sistem bağlamında bir mevcut durum oluşturulduğu söylenebilir. Soğuk Savaş döneminde Kıbrıs, her ne kadar blok liderleri için yaşamsal öneme sahip olsa da kamplardan birine tam anlamıyla dâhil olmaması, bir denge unsuru olarak görülebilir. Sonuçta iki bloktan birine tam olarak angaje olmamış bir Kıbrıs, A.B.D.'nin ya da Sovyetler Birliği'nin çıkarlarına aykırı görünmemektedir. Hangisi açısından bakılırsa bakılsın, şöyle bir sonuç ortaya çıkacaktır: Bölgeyi kontrol etmede önemli bir konumda bulunan Kıbrıs, böylece taraflardan hiçbirine yâr olmayacaktır. Dolayısıyla ne A.B.D. ne de Sovyetler Birliği, Kıbrıs üzerinden bölgeyi kontrol edebilecektir. Kazançtan uzak olan bu durum, kayıptan da uzaktır ve bundan ötürü, arzulanan bir durumdur. Fakat adanın fiilen ikiye bölünmesi ve Türkiye'nin Kıbrıs'ın kuzeyinde asker bulundurmasının, Sovyet çıkarlarıyla uyduğunu söylemek mümkün değildir çünkü Türkiye bir NATO üyesidir ve her hâlükârda, karşı kampın bir üyesidir. Dolayısıyla Sovyetler Birliği-Türkiye ilişkileri yakınlaşmaya sahne olsa da adanın 1974 sonrası durumu, Sovyetler için eski duruma göre dezavantajlı olarak nitelenebilir.

Darbeden sonra ilk kez hükûmet kurma fırsatını bulan CHP, Kıbrıs'taki mevcut durumdan şikâyetçi görünmemektedir. Bunun bir nedeni, Türkiye'nin Kıbrıs sorununa dahil olmama isteği olsa da ikincisi, o tarihlerde Kıbrıslı Rumlar ve Kıbrıslı Türkler arasında şiddetli çatışmaların henüz başlamamasıdır. CHP'nin bu dönemdeki temel amacı, mevcut durumun korunması yönündedir. Fakat yukarıda da değinildiği gibi CHP'nin sorunla ilgili rahatsızlıkları da bulunmaktadır. 1965 seçimlerinin

sonrasında muhalefet konumuna geçen CHP ise, Türkiye Cumhuriyeti'nin resmî dış politikasından sapmadan hükûmeti eleştirmeye başlamıştır. o dönemde CHP, “adanın esas sahibine, yani Türklere” verilmesi gerektiği görüşünü hiçbir zaman değiştirmemiştir.

AP, darbe sonrasında kurulan ilk koalisyon hükûmetinin ortağıdır (CHP-AP). Bu koalisyon yalnızca yedi ay sürmüştür. Bu dönemde AP'nin soruna yönelik tutumu sessiz kalmak şeklinde özetlenebilir, milletvekillerinin konuşmalarından çıkarılacak sonuç budur. AP sorunu “partilerüstü ve bütün Türklerin ortak davası olarak değerlendirmektedir. AP hem iktidarı hem de muhalefet partisi olan TİP'nin tutumunu eleştirmiştir. İktidara geldikten sonra da taksim tezinde ısrarcı olmuş, çizgisinden sapma olmamıştır.

Görüldüğü gibi hükûmet kurma fırsatı yakalayan her iki parti de resmî politikanın dışına taşmamıştır. Kıbrıs sorunuyla ilgili eleştirileri de iktidarda olan parti ya da partilerin, Kıbrıs'ta taviz verdiği ve resmî politikadan saptığı yönünde olagelmıştır. İdeolojik olarak farklı görünen bu partiler, aynı politikayı izlemiştir.

Kıbrıs sorunu genel bir çerçevede değerlendirildiği zaman, Türkiye'deki siyasî partilerin soruna ilişkin üç eğiliminden sözedilebilir: Adanın taksimi, Türkiye'ye ilhakı veya bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'nin korunması... Son eğilimin tek savunucusu TİP'dir. Fakat TİP'nin bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti tezi de silâhtan ve üstün arındırılmış olmasına dayalıdır. Bu farkın nedeni, TİP'nin sınıf politikası çerçevesinde hareket ederek anaakım Türk siyasî partilerinden farklı bir ideoloji ve siyaset tarzına sahip olmasıdır. TİP, kuruluşundan itibaren sosyalist sendikacı ve aydınlarla işçi-emekçilerin inisiyatifindeki bir siyasî örgüttür. Diğer partilerden farklı budur. TİP dışındaki siyasî partiler her dönemde genel eğilim hangi eğilimdeyse, o eğilimi destekleyip o yönde politikaların uygulanmasını önermişlerdir. TİP, genelgeçer dış politika anlayışını sorgulamıştır. Diğer partiler genellikle dünyada yaşanan değişimlere göre pozisyon alma davranışı sergilemişlerdir. 1960'ların ortalarından itibaren Soğuk Savaş'ta görülen yumuşama, bu partilerin Kıbrıs politikalarına da yansımış ve daha sert tavırlar rahatlıkla dile getirilebilmiştir. Dünya değişirken, Türk siyasetçilerin Kıbrıs sorununu algılayışı değişmemiştir. İktidara gelen siyasî partilerdeki yumuşama, görece küçük ve muhalefette kalan partilerde gözlenmemektedir. Partilerin üzerinde anlaştıkları konu; aslında Kıbrıs'ın Türkiye'ye ait olması gerektiği, ancak bu sağlanamayacaksa en azından iki toplumun ayrı-ayrı bölgelerde yaşadığı ve egemenlik sürdürdüğü ikili bir federasyon kurulmasının kabul edilebilir bir çözüm olduğudur. Taksim ve ilhak aslında aynı partilerin savunduğu iki tezdir fakat ilhakın gerçekleştirilemeyeceği görüldüğünde, bunu savunan partiler taksim tezine yönelmişlerdir. Dolayısıyla taksim ve bağımsız Kıbrıs tezleri Meclis'te taraftar bulmuştur. Yedi partinin bulunduğu bir Meclis'te yalnızca iki tezin savunulması, iki tezden birinin de hiç tartışılmaksızın ulusal politika olarak kabul edilmesi partilerin sayıca fazla, fikirce neredeyse tekil olduğuna işaret etmektedir. Denilebilir ki dönemin Türk siyasî partilerinin neredeyse hepsi ideolojik çeşitlilikten yoksun, Kıbrıs sorununa konjonktürel yaklaşan ve blok politikaları, dolayısıyla A.B.D.'nin güdümünden bağımsız düşünemeyen yapılarıdır. Soğuk Savaş'ın yumuşamakta olan koşullarına karşın, ulusal çıkarları öne çıkaran politikalar üretememişlerdir.

KAYNAKÇA

- Aslım, İlksoy (2022), *ABD Dış Politikasında Kıbrıs Açmazı*, Khora Kitaplığı, Lefkoşa.
- Bölükbaşı, Süha (2001), *Barışçı Çözumsuzlük Ankara'nın ABD ve BM ile Kıbrıs Macerası*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Erhan, Çağrı (1994), *Türkiye-ABD İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul.
- Eroğul, Cem (2003), *Demokrat Parti-Tarihi ve İdeolojisi*, 4. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.
- Fırat [a], Melek, M. (1997), *1960-71 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Fırat [b], Melek M. (2003), "Yunanistan'la İlişkiler", Oran, Baskın (ed.), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I: 1919-1980*, 7. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Göktepe, Cihat (2005), 'The Cyprus Crisis of 1967 and its Effects on Turkey's Foreign Relations', *Middle Eastern Studies*, 4(3) 21-52
- Gürel, Şükrü Sina (1993), *Tarihsel Boyutları İçinde Türk-Yunan İlişkileri (1821-1993)*, Ümit Yayıncılık, Ankara.
- Güvenç, Serpil (2006), "1965-1969 Döneminde TİP'nin Dış Politika Anlayışı", Güvenç, Serpil (der.), *Türkiye İşçi Partisi: Parlamentoda 40. Yıl*, TÜSTAV Yayınları, İstanbul.
- Hale, William (2013), *Turkish Foreign Policy since 1774*, 3rd ed., Routledge.
- Hasgüler, Mehmet (1998), *Kıbrıs'ta Enosis ve Taksim'in İflâsı*, Öteki Yayınevi, Ankara.
- İşyar, Ömer Göksel (2005), 'An Analysis of Turkish-American Relations from 1945 to 2004: Initiatives and Reactions in Turkish Foreign Policy', *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, Vol. 4, Number 3, Fall 2005, 21-52.
- Kızılyürek, Niyazi (1993), *Ulus Ötesi Kıbrıs*, Kassulidis Ltd., Lefkoşa.
- Moustakis, F. and Sheehan (2002), M. 'Democratic Peace and the European Security Community: The Paradox of Greece and Turkey', *Mediterranean Quarterly*, 13(1), 69-85.
- Nicolet, Claude (2002), "The Development of US Plans for the Resolution of the Cyprus Conflict in 1964: 'The Limits of American Power'", *Cold War History*, 3(1), 95-126.
- Oran, Baskın (2003), ("Dönemin Bilançosu"), Oran Baskın (ed.), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar; Cilt I: 1919-1980*, 7. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul: 2003, 655-680.
- Papandreu, Andreas (1977), *Namlunun Ucundaki Demokrasi*, Üçüncü Dünya Yayınları, İstanbul.

Tellal, Erel (2003), (“SSCB’yle İlişkiler”), Oran, Baskın (ed.), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980*, 7. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul: 2003, 155-178.

Toker, Metin (1992), *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973 İnönü’nün SonBaşbakanlığı 1961-1965*, İkinci Basım, Bilgi Yayınevi, İstanbul.

White, Brian (1981), “The Concept of Detente”, *Review of International Studies*, Jul., 1981, 7(3), (July 1981), 165-171.

Kim Dergisi, 13 Ağustos 1965.

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi (1963-1971), Ankara.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (1961-1971), Ankara.

Hürriyet (1964-1961), İstanbul.

Ulus (1964-1967), İstanbul.

<http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler.htm>

Journal of Faculty Of Economics & Administrative Sciences, 20(3).

ROBERT GILPIN IN REALIST PARADIGM OF INTERNATIONAL RELATIONS DISCIPLINE: RESEARCH PROGRAM, STATE AND INTERNATIONAL SYSTEM

ULUSLARARASI İLİŞKİLER DİSİPLİNİNİN REALİST PARADİGMASI ÇERÇEVESİNDE ROBERT GİLPİN: ARAŞTIRMA PROGRAMI, DEVLET VE ULUSLARARASI SİSTEM

Dr. Ali Ercan Su
Ministry of Labour and Social Security
Directorate General of International Labour Force
aliercan.su@csgb.gov.tr
ORCID: 0009-0006-7053-3728

Gönderim 25 Nisan 2024 – Kabul 14 Mayıs 2024
Received 25 April 2024 – Accepted 14 May 2024

Abstract: *The international relations discipline has been continuously progressing especially since the beginning of 1980s. On the basis of these developments in the discipline, concepts such as state and international system continue to be the major issues of research and debates. After 1980s, research programme also play the major role in debates of the discipline. The aim of the article is to discuss the views of realist academicians particularly views of Gilpin on research programme, state and international system and is to assert that real purpose of the realist scholars in international relations discipline is to produce policies for the USA. In this regard, the views of Robert Gilpin, on research programme, state and international system are discussed in this article. It is seen that Gilpin is well aware in their writings that there are divergent approaches in social sciences in terms of research programmes. Although he accepts the existence of different research programmes on social sciences, he only applies the positivist research program when it comes to scholarship. “The state” is on the other hand has never been elucidated by realist scholars and acknowledged a priori as an entity. Gilpin makes an effort to clarify the state and in some parts, he admits society’s influence over the state. However, then, Gilpin approaches state as a solid structure in Waltzian meaning. International system in Gilpin’s works, is analysed through “change” concept. He explains that there is a room for change in international system in early 1980s. On the other hand, after the disintegration of the Soviet Bloc, he just indicates that liberal and capitalist bloc triumph over socialism, international system is just capitalist world, with some divisions within it such as the USA, Japan, Germany. The article aims to postulate that even though Gilpin knows the deficiencies of the positivist research programme, he, in the international relations discipline deliberately remains in the realm of the realist paradigm by explicating their views on state and system. Gilpin’s basic aim is to find out to the paths for the continuation of American dominance in the sense of realist paradigm. It demonstrates that Robert Cox’s argument “theory is always for someone and for some purpose” is valid.*

Keywords: *Robert Gilpin, international relations, research programme, realist theory, state, international system.*

Öz: Uluslararası ilişkiler disiplini özellikle 1980'lerin başından itibaren sürekli bir biçimde ilerleme göstermektedir. Disiplindeki bu gelişmelere temelinde, devlet ve uluslararası sistem gibi kavramlar, başlıca araştırma ve tartışma konusu olmaya devam etmektedir. 1980'lerden sonra, araştırma programı da disiplinindeki tartışmalar içerisinde önemli bir rol oynamaktadır. Makalenin amacı realist paradigma kapsamındaki akademisyenlerin özellikle Gilpin'in araştırma programı, devlet ve uluslararası sistem konusundaki görüşlerini tartışmak ve realist akademisyenlerin uluslararası ilişkiler disiplininde temel amaçlarının ABD'nin geleceğine yönelik politika üretme olduğunu ileri sürmektir. Bu kapsamda, bu makalede, Robert Gilpin'in araştırma programı, devlet ve uluslararası sisteme ilişkin görüşleri tartışılmaktadır. Gilpin'in yazılarından anlaşıldığı üzere, araştırma programları bağlamında sosyal bilimlerdeki farklı yaklaşımları bildiği görülmektedir. Her ne kadar sosyal bilimlerdeki farklı araştırma programlarını bilse de, akademik çalışmaların da Gilpin'in sadece pozitivist araştırma programını uyguladığı görülmektedir. Diğer yandan, "devlet" realist akademisyenler tarafından asla detaylı bir şekilde açıklanmamış ve a priori bir varlık olarak kabul edilmiştir. Gilpin, bu noktada devleti açıklamak için bir çabanın içinde bulunmakta ve bazı yazılarında toplumun devlet üzerindeki etkisini kabul etmektedir. Bununla birlikte, sonrasında, Gilpin, Waltz'un bakış açısına yakın bir şekilde devlet katı bir yapı olarak yaklaştığı görülmektedir. Gilpin'in çalışmalarında uluslararası sistem ise "değişim" kavramı çerçevesinde analiz edilmektedir.. 1980'lerin başında uluslararası sistemde değişim için imkân bulunduğu açıklanmaktadır. Diğer yandan, Sovyet Birliği'nin dağılmasının ardından, Gilpin, sosyalizme karşı liberal ve kapitalizmin zaferini anlatmakta ve uluslararası sistemin sadece kapitalist dünyayı işaret ettiğini göstermektedir. Bu kapitalist dünyada ise ABD, Japonya ve Almanya gibi sistem içi farklı uygulamaların olduğunu söylemektedir. Bu makale, Gilpin'in uluslararası ilişkiler disiplininde pozitivist araştırma programının eksikliklerinin farkında olmasına karşın, özellikle devlet ve sistem konularındaki görüşleri ile realist paradigmanın içerisinde bilerek kaldığını göstermeyi amaçlamaktadır. Gilpin'in temel amacı, realist paradigma bağlamında Amerikan üstünlüğünü koruma yollarını araştırmaktır. Robert Cox'un "kuram her zaman birileri ve bir amaç içindir" argümanının geçerliliğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Robert Gilpin, uluslararası ilişkiler, araştırma programı, realist kuram, devlet, uluslararası sistem.

INTRODUCTION

The International Relations (IR) discipline has been diversifying its theoretical discussions in the last four decades. Particularly since 1980's, IR has demonstrated change and improvement in interpreting the international politics by applying different theoretical and methodological approaches as well as research programmes. Leading IR scholars such as Scott Burchill and Andrew Linklater welcome the diversifying efforts within the discipline (Burchill and Linklater, 2005: 24). It is possible to say that the approach towards the knowledge in IR discipline through the cooperation with a wide range of disciplines has contributed to this progress in IR discipline. Thus, IR discipline is not confined within its state-centric limits and not suffocated in its strict rules based on these limits. On the contrary, it has taken its step forward by acknowledging the importance of other disciplines such as sociology, psychology, political science, economics, history, and philosophy as well as critical and interpretivist research programmes.

This paper in this context aims to demonstrate the views of prominent theoretician of the realist paradigm of the IR,⁹ namely, Robert Gilpin, on state and international system as well as scientific approaches that he applies in IR. It should also be stated that the interest of the researcher on the theories of state as well as theories of international relations helps in writing this article.

⁹ IR will be used as an abbreviation of International Relations discipline.

Research methodology of the article is based on mainly the works of Gilpin especially *War and Change in World Politics*, *The Political Economy of International Relations* and *Global Political Economy* as well as Gilpin's own articles. In addition, the article uses Kenneth Waltz's seminal work of *Theory of International Politics*. Apart from the books, the articles written on international relations theory or on Gilpin are applied.

Research programme is decisive for the scholars as to how they consider and define the world in general and in specific, the knowledge. The research programme that the scholars adhere themselves reflects their values, beliefs, ideologies and the main reason of the research. In this article, it should be stated that the views of the Gilpin, will be analysed through the perspectives of the critical research programme with neo-Gramscian credentials.

For some scholars, the dominant research programme in IR discipline has been positivism since beginning of 1950s and more heavily in 1960s (Smith, 2008: 11). This latter endeavour for the period reflects scientific efforts for the IR discipline. In fact, early scholars of the discipline were more normative and searched more how to sustain peace at world in general. Steve Smith considers that this positivist dominance has been questioned by the Critical Theories¹⁰ and has led to diversification in international relations theory in the 1980s.

General characteristics of positivism are in general well applied to the IR discipline. Encapsulating the time and space as well as adapting general characteristics methods of natural sciences into the social sciences are two important features of the IR discipline.

Another important feature, closely linked with ahistoricist view, is the search for regularities in attitudes of the states and making predictions on the basis of regularities in international politics (Yalvaç, 2010: 170-175, 178). Martin Wight, in his article "Why there is no international theory?" (Wight, 1960: 43) asserts that "international politics is a realm of recurrence and repetition". Through finding out regularities, theory and even laws of international politics may be well-established for the realist scholars. It is apparent that those adhere realist paradigm in IR heavily follow positivist research programme.

Critical theory not only in IR but also in social sciences has made important contributions to the debates in academia. In this regard, critical theory has enormously impacted in IR discipline against the positivism's programme in the last 3-4 decades (Yalvaç, 2010: 177). Then, it is also seen that the progress in IR has been widely used in different disciplines of social sciences ranging from economics and sociology to political science.

First of all, critical theory objects to ahistorical approach of positivist IR. Ahistorical view clearly dismisses people's power to change. Secondly, for critical theory, there is a reciprocal relation between idea and material world even though material world is given priority. In fact, this issue is an area of contention. In general it can be ascertained that ideas and institutions produce each other. Therefore people

¹⁰ For Smith, there are basically three theories under Critical Theory namely Frankfurt School, feminist theory and post structuralism. Steve Smith, "Positivism and Beyond".

change the society-complex in a continuous and reciprocal way on the basis of the critical theory.

It also does challenge positivism's concept of "neutrality" in social sciences. Being "objective" in social sciences as well as in IR for critical theorists is scientifically impossible. Robert Cox, the leading scholar applying critical theory in IR believes that "theory is always for someone and for some purpose". Thus, the critical theory advocates rightly assert that research itself is value-laden as it is totally dependent on the values, ideology of the researcher. In other words, it is possible to claim that if the values are extracted from the researcher, the research would be meaningless, or in a metaphorical way "cake without sugar".

Third issue is that critical research programme aims to emancipation not only in social sciences but also the world. It also ponders and challenges the "social purpose" of the research (Linklater, 1990: 9-10). Intertwined with emancipation, scientist also envisages "action". Therefore, the purpose of the scientist is to understand and to change the world.

Furthermore, the author believes that critical theory covers two other research programmes namely, positivism and hermeneutics as explaining, understanding and criticising of international relations. Critical theory as a research programme on the other hand broadens the international relations perspective by arguing the nature of social relations and its impacts on state-society. Linklater also mentions in an indirect way the importance of positivism since "critical theory regards the analysis of social regularities as useful for understanding the constraints upon the political change" (Linklater, 2008: 283).

For the author it is also important that positivism provides the explanation of the framework for the periods of the "stability". In this regard, stability here corresponds to the periods that most of the conditions in domestic or international conjuncture remains almost the same. For example, the period between the years of 1945-1970 are seen as "Golden Age of Capitalism" while the period of 1970-1980 can be classified as capitalism crisis period. Therefore, applying positivist methods in analysing of these periods with a different research programme can provide a suitable framework. It should be noted that any of three research programmes can be applied in any work using the specific methods since they facilitate the production of the knowledge. However, positivism's contribution is exceeded by critical theory since it also provides the analysis for the change of the "social systems". Linklater, therefore considers that critical theory has superior characteristics over positivism (Linklater, 1990: 4, 10).

In the last decades, it has also been seen that eclecticism has also taken the ground on the social sciences. Applying multiple theories to "criticise" as well as to "explain" or to "understand" the international politics is used within the academia.¹¹ Economic theories, sociological theories as well as IR's own theories are reflected among the leading scholars such as Cox, Gilpin and Waltz. The use of these theories is clearly demonstrating the impress of the critical theory as well as eclectic approach in IR.

¹¹ Gilpin's "War and Change" and Waltz's "Theory of International Politics" are very good examples of eclectic approach in international relations.

The competing research programmes thus in IR are in conflict on the concepts “state” and “international system”. It is clear that in IR discipline, the state is the fundamental actor as well as the fundamental question. Not only in the realist paradigm but also in the other theories of IR such as critical theory of international relations (CTIR), the state is the basic entity that there requires to understand. However, it is also explicit that in CTIR, the society and system are derived from the production process which is also considered as one of the fundamental tenets of the international relations too. In addition, it also underpins that there is a continuous relationship among society, the state, and international system in which these relations shape reciprocally each other (Cox, 1981: 137-139).

Having said that there is a major difference between theories of realist paradigm and CTIR. Realist theories never deeply focus on the state itself. As said earlier, even some of the theories in this paradigm do not define the state. It acknowledges the state as *a priori* entity in international relations. On the other hand critical theory simply considers that the state is the result of the social system which is mainly constituted by the production system along the lines of ideas, institutions and material capabilities (Cox, 1981: 136-137). Secondly, for the realist theories, the state is discussed as ahistorical while critical theory posits that the state is a historical entity and totally dependent on the change of society and state as well as in world orders defined by social relations of production. It is possible to assert for CTIR that the state can take any other form or even can be eliminated from the world politics on the basis of developments within the social-state complex. Thus, there is a huge discrepancy in handling “the state question” between these theories.

The issue of international system in international relations of realist paradigm is considered as mainly the result of the interaction of actors. It is simply states’ behaviours and relations among themselves that constitute the international system. It has fallen into the agenda of the discipline by Kenneth Waltz’s book, *Theory of International Politics* (1979). Waltz’s main purpose was to make international relations more scientific discipline through establishing a theory missing in the discipline (Waltz, 1979: 1). He posits that behaviouralists’ efforts in applying merely statistics do not produce the theory that international relations require as a discipline (Waltz, 1979: 3). International system for Waltz is not just the interaction of the states. The international system on the other hand defines the behaviour of the states (Waltz, 1979: 73-74).

Waltz’s importance is not limited to his views on theory in the discipline. Waltz’s approach not only has opened the way for the structural approaches but also thinking for new research programmes other than positivism in international relations. Even though it is clear that Waltz applies positivism in his studies, he interestingly acknowledges the importance of other research programmes in the discipline (Waltz, 1979: 19-37).

The realist theories discuss the state as a “sine qua non” entity in the discipline. For example, Hans Morgenthau’s *Politics among Nations* mainly focuses on the state as defining on the basis of “nations”. In his view, “nations” are equated with the states and those entities are just looking for the means to increase their powers (Morgenthau, 1948: 9). Additionally, the state by Waltz is considered as the entities

having identical features and function similarly in the international system (Waltz, 1979: 78).

As there is no a deeper analysis of the state in international relations discipline in the realist paradigm, it also means that there is no or not in-depth analysis of society and social relations of production.

It is also necessary to emphasise that liberal or idealist theories of the realist paradigm differentiate themselves from classical realism on the state. They are eager to see the establishment of world peace through focusing on domestic politics. Simply, they think that liberal democracies will not wage war at the international level (Brown, 2005: 20-21). However, comprehensive analysis of state by including social complex is not reflected in those studies.

Interestingly, realist theoreticians write about the international system without any special detailed study on the international system. However, by Waltz's introduction of international system, it becomes notably important for the realist scholars during the 1980s especially in the works of Gilpin.

1. GILPIN AND THE RESEARCH PROGRAM

Robert Gilpin is one of the prominent scholars of the international relations discipline. Some scholars argue that he makes the study of international relations more comprehensive than Waltz's famous work by referring the relation between economics and politics (Wohlforth, 2011: 502).

It is generally acknowledged that Gilpin is classified as a realist scholar. He, on the other hand, does not consider himself as a realist scholar in his article written for *Neorealism and Its Critics* and admits that he is greatly influenced by the classical realist scholars (Gilpin, 1986: 304) He also admits that he is also impressed by the liberal and Marxist views by identifying himself as "a liberal in a realist world and frequently even in a world of Marxist class struggle" in the 1980s (Gilpin, 1986: 304).

Regarding the research programme, Gilpin is well aware of the competing approaches of knowledge in the social sciences. In his *War and Change in World Politics*, he explains succinctly what issues are at stake in international relations discipline. Gilpin conceives the difficulty in the social sciences with the concepts such as establishing theories or laws, non-repetition of history in the discipline. He also acknowledges value laden scientist that hinders "objectivity". Gilpin however gives contradictory views on how he considers the research programme of the international relations for himself.

First of all, Gilpin asserts that he does not intend to develop "a general theory of international relations". Secondly, he also says that he did not find out "the laws" in the discipline. Thirdly, he claims that he does not look for being "predictive" as he continues by saying prediction is impossible for all social sciences (Gilpin, 1981: 3).

Gilpin also uses history in explaining the international relations as a major source. His position on history is clear by admitting "uniqueness and complexity of the historical events". It is seen that he also implicitly adopts non-positivist attitude in his research by agreeing to non-repetition of the history.

According to Gilpin, “ideology and emotion” also make search of laws impossible in social sciences (Gilpin, 1981: 5-6). This view is clearly opposed to positivist approach. Gilpin also admits that theories in IR are “descriptive” and aiming “to explain a type of phenomenon”. This opinion of descriptive IR theories endorses what Cox considers as problem-solving theory since these theories only “takes the world as it finds it” (Cox, 1981: 136-137).

In addition, Gilpin focuses on the “change” in international system. Since the main criticism against positivism is that it does not have explanatory power for change, he aims at positivist research programme has also capability to explain the change in international politics in his book of *War and Change in World Politics*.

Gilpin gives the impression that his position in scientific study is prone to interpretive research program since what he openly expresses for social sciences in particular for international politics excluding the positivism’s basic tenets. However, in the same study of *War and Change in World Politics*, Gilpin then starts interestingly to use positivism as his main scientific inquiry (Gilpin, 1981: 7):

“...(T)he fundamental nature of international relations has not changed over the millennia. International relations continue to be recurring struggle for wealth and power among independent actors in a state of anarchy. The classic history of Thucydides is a meaningful a guide to the behaviour of states today as when it was written in the fifth century B.C....Nevertheless, we contend that the fundamentals have not altered.”

It is seen that Gilpin is in a position to support positivist view of repetition of history as basics of international relations. However, Gilpin contradicts himself since previously acknowledging uniqueness of the history. After this paradoxical view, he accepts that there have been changes in relations between states through economic, political and technological developments (Gilpin, 1981: 7). By this statement, Gilpin gets somehow closer to accepting the importance of social relations of production.

After his book on *War and Change in World Politics* in 1981, he specifically developed “Theory of Hegemonic War” since in his early years he focused on war and change through the basic concepts of realist paradigm such as the state and international system. However, his usage of international system is also a clear sign of Waltz’s impact (Gilpin, 1981: xii). His theory of hegemonic war accepts the very basic principles of Waltzian system in international politics although it is clear that there are also strong differences. He asserts that the changes in international system are the “basic determinants of such wars” (Gilpin, 1988: 592). This will be discussed in Gilpin’s view on state and international system part in detail.

Gilpin after Waltz’s efforts for making the discipline more scientific wants to broaden the scope of IR too. He borrows concepts and theories from disciplines of sociology and economics in *War and Change in World Politics*. It is clear there is Waltz’s impact in his application of the disciplines of sociology and economics into explaining the IR theory. In this book, Gilpin, apart from the war, he questions the change using mainly these two disciplines’ theories. For Gilpin, “rational choice theory” provides solution for all the theoretical questions of the international politics. This theory provides a good basis for Gilpin, in explaining the social change as well as political change as individual’s behaviour is basically determining the outcome, or

change in another word (Gilpin, 1981: xiii). Afterwards, Gilpin constitutes a framework for change in international system.

Gilpin's deal with the change is important since realist paradigm is in essence a positivist research programme which cannot properly explain the change since the theories developed within this paradigm always claim that they find the regularities in the international politics. His quest for explaining change gives room for the human action. Gilpin indeed accepts the human dimension in "change" and says that change is restrained by "ideology and emotion".

On the other hand, he also claims that academia looks for the stability by saying "most academic social scientists have a preference for stability or at least preference for orderly change. The idea of radical changes that threaten accepted values and interests is not an appealing one" (Gilpin, 1981: 6). It is also clear that Gilpin's view on academia's preference for stability by the social scientists is worrisome since the academia dismisses the arguments of the competing research programmes such as emancipation and understanding. Therefore academia explicitly or implicitly burdens social scientist a duty; to look for stability. This view also reflects main credentials of positivist research programme as it purports no change of the system as well as repetitive historical cycles within the system. It is also in conflict with "change" concept which he also searches in his *War and Change in World Politics*.

Regarding the social scientist's duty, the change for Gilpin is a change within the established system. It implies that the system is to be preserved. For that aim, social scientist has to find out alternative paths for the preservation of the system. Indeed, "stability" or "orderly change" is in fact, directly related to the debates of 1980s regarding the decline of the "hegemon" within the realist perspective. In fact, in his book of *US Power and Multinational Corporations* (1975) Gilpin expounds his views on the USA's shift in world politics (Gilpin, 1975:). Then, he confesses his position in his *Political Economy of the International Relations* (1987) by saying that "... I expressed a deep concern with the problem of American decline" (Gilpin, 1987: xiii).

What Gilpin addresses is apparently the USA's decline and searches alternative choices within the international system. For Gilpin, the USA will have a new role corresponding to the needs of the international system. However, in his writings, it is also clear that the USA will continue to play important role in world politics accepting the erosion of its power for lead. It will continue to be an important actor within the international system especially after the end of the Cold War even though the impact of the Cold War has lessened the military-political ties in the capitalist world.

Regarding the international relations theory, Gilpin accepts basic tenets of realism, such as search for power, security, and "conflictual nature of international affairs". Apart from politics, he thinks that the economy related issues are missing in the writings of classical realists. However, Gilpin's view for inclusion of economy into the world politics do not change his support of the realist paradigm as he considers world politics is driven by power whether it is political, military or economic. However, it is seen that he refers to Marxism and liberalism for the importance of economy in international relations.

The impact of the Marxism is visible in Gilpin's *The Political Economy of the International Relations* (1987). He states that that work "also takes seriously the Marxist critique of a world market or capitalist economy". In particular, Gilpin acknowledges the dependence theory's impulse for explaining "the diffusion of sources of power, the undermining of the hegemonic state, and eventual creation of a new hegemonic system" (Gilpin, 1987: xiii).

His views on the influence of Marxism on international relations seem to have changed after the end of the Cold War in his *Global Political Economy*:

"My discussion of economic development in the 1987 book has become totally outdated; scholarship at that time gave serious attention to quasi-Marxist dependency theory and the deep division between the less developed and the developed world. Today, the debate over economic development centers on the appropriate role for state and market in the development process" (Gilpin, 2001: 4).

As seen, Gilpin, after the end of the Cold War, explicitly considers that the leftist argument and its intellectual influence over the international relations and political economy have simply ceased. It has been replaced by the views on triumph of the liberalism. Furthermore, he also refers to some scholars that "a profound shift is taking place from a state-dominated to a market-dominated international economy" (Gilpin, 2001: 8).

2. GILPIN'S VIEWS ON THE STATE

First of all, it should be stated that the division between state and international system in Gilpin's works is not an easy task. Gilpin explains state and international system in an interlinked manner since for him both are interlinked.

Gilpin clearly advocates state-centric approach in international relations even though he acknowledges the importance of political groups, political movements or multinational corporations (Gilpin, 1987: vi; Gilpin, 2001: 4). Separating himself from other realist scholars, however, in his *War and Change in World Politics*, he attempts to define the state. He refers to Douglass North and Robert P. Thomas 1973's work (*The Rise of the Western World: A New Economic History*) and defines the state in a liberal context as "an organization that provides protection and [welfare] . . . in return for revenue" (Gilpin, 1981: 40-41). He then gives more importance on the property rights in relation to state function. Secondly, he also asserts that state and society are "distinguishable" but "mutually influence each other". Moreover, he considers that state is a "coalition of coalitions" of "larger society and political elite". Thereby society's importance in an indirect way is emphasised within the framework of state which is not a general character of a realist scholar in IR.

As said previously, the state is considered as *a priori* entity in realist paradigm. However, it is possible to induce factors of a state. The state for him, as an entity is the prerequisite of international relations. Gilpin, even within years of his intellectual development, believes that the state remains as the most important actor. The objectives of states contribute to the changes in international politics.

On the objectives of the state, he applies economic theory's assumptions especially "indifference curve" since it can easily reflect different objectives of states and societies in an international context. In this regard, states and ruling elites' objectives differ in terms of the aspirations whether it is ideological, political or economic. Secondly, internal and external changes have an impact on the state as well as international system. Thirdly, indifference curve is also related to "wealth and power of society". Therefore, it is seen that Gilpin uses two important issues here. First, in an eclectic framework, economic theory is used in IR discipline. Secondly, state-society complex is referenced in realist paradigm. Gilpin's this explanation on the state in 1981 totally diverges from rest of the period's realist scholars. From this perspective, Gilpin identifies three objectives for states; "to control of territory"; "to increase influence of the state over other states"; "to control or at least exercise control over world economy" (Gilpin, 1981: 22-24).

In this framework, the order in the world politics as well as the progress in the international economy requires a strong state, a hegemon, namely the USA (Pax Americana) (Gilpin, 1987: xii). This hegemon provides "the leadership over the other states" (Gilpin, 1981: 6). This dominant power provide hierarchical structure in international politics even though he accepts Waltz's self-help and anarchy because he believes no state has the absolute power to gain what it aims to over any other states. Nonetheless his formulation of anarchy in international politics differs through the idea of control of the system. This control mechanism is provided by the dominant state implying the hierarchical characteristics of the international system. Through this hierarchical structure, Gilpin means the prestige that the dominant power or powers have the capacity to influence the decisions over the other states (Gilpin, 1981: 186). This hierarchy of world politics is in stable unless there are changes in the objectives of states or growth in power of a state (Gilpin, 1981: 14). Gilpin on the other hand stresses after 1970s and 1980s, American power is declining as power has diffused. For this reason, there are many states emerging as dominant powers in international politics. Since the hierarchy in the international system has been scattered, Gilpin tends to search for new order after the USA supremacy or hegemony in international politics declines. However, it is also clear that Gilpin makes efforts for the international order to be in line with the USA's objectives implying the continuation of well-functioning of the capitalist system.

It is also seen in Gilpin's later works that other than the state, there are also entities that are important to understand the international relations. Even though Gilpin refers in this point the importance of economy particularly markets' role in international politics, he believes that there is a need to a state for proper function of the economy and markets. According to him, "the nation-state remains the dominant actor in both domestic and international economic affairs" (Gilpin, 2001: 4). He repeats continuously this opinion in his books of 1987 and 2001 with different emphasis.

On the other hand he can be regarded as the most successful scholar in the realist paradigm in accepting the influence of different factors and groups within the state. In fact, this view on admitting different factors and groups within state is directly the result of the 1970s and 1980s intellectual environment of Marxism since he accepts in his writings during that period. In 2000, however, he simply disregards the impact

of Marxist discussions over him since the liberalism and capitalism triumphed over communism after the dissolution of the Soviet Union.

Nevertheless his focus shifts to the business activities rather than the international relations. For Gilpin, Keohane and Nye's *Transnational Relations and World Politics* work (1971) requires new thinking since the state is no longer only actor. "Multinational corporations" and "political movements" had become new important actors in international politics. He also emphasises increasing markets' role even though the economy has always had a very effective and determining place in international politics (Gilpin, 2001: 3). Thus, Gilpin claims that markets and states combine international politics and international economics into international political economy (Gilpin, 2001: 3-4, 8).

3. GILPIN'S VIEW ON INTERNATIONAL SYSTEM

In fact, Gilpin's in his early works on international system are very similar to Waltz's ideas. He asserts that states simply reflect "international social, political, and economic arrangements". Therefore these arrangements lead to at the end the creation of international system. In fact, he refers to interaction among the states in the creation of international system. However, he further points out that there is reciprocal relationship between states and international system. Both influence and shape each other. In this conjuncture, international system brings opportunities and threats for states in which states aim to ensure best of its interests (Gilpin, 2001: 3).

He further deliberates his opinion on international system by adapting definition of Robert Mundell and Alexander Swoboda, as an "aggregation of diverse entities united by regular interaction according to a form of control". From this definition, Gilpin asserts that international system has 3 factors: Firstly, there are diverse processes, structures, and actors in international system. In this situation, he asserts that distribution of power establishes dominant states the possibility "to establish and to enforce the basic rules" in international context. Secondly, there is "regular interaction" between actors. The governance of the system is ensured through regular interaction and governance demonstrates the hierarchy of prestige. Prestige, here is simply reflection of authority in domestic politics. Gilpin here explains that this prestige concept differentiated from the power since prestige has a moral basis while power signs coercion. However, at the end of the day, it is economic power and military power provides the basis for hierarchy of prestige in international system. Thirdly, there is a "form of control" which ensures a general compromise on the attitudes of the actors. Nonetheless, he admits that the control over the international system is not an easy task. Rights and rules of the states that have to obey are determined among the states themselves. For any interaction, there is a need for mutually agreed rules. He calls it "relative control" since no state has ever controlled the international system (Gilpin, 1981: 25-28). In fact, this is an overt acceptance of anarchic structure of the international system taken from Waltz. He further explains the control over the system is ensured through the distribution of power among the states. However, by this, he differentiates himself from Waltz since this distribution of power gives some states the possibility to organize international system. In this hierarchal structure of international politics, prestige plays "the role of authority in domestic politics". For Gilpin, prestige is more important than the power. The reason

is that prestige in international politics ensures what the dominant states aims to achieve without using force and also maintains the stability. Prestige or prestige perceived by the other states allows the establishment of hierarchy among the states (Gilpin, 1981: 31-33).

Apart from this view, Gilpin mainly defines international system by the concept of change in international politics and focuses on three concepts, “interaction”, “system change” and “systemic change” (Gilpin, 1981: 10-11-42). Interaction clearly means the relations among the states. This interaction of states provides the establishment of the international system through agreed set of rules as said. The set of rules on the other hand for Gilpin is mostly reflection of the values and interests of dominant states. International law and multilateral treaty are good examples of the rules agreed among the states (Gilpin: 1981, 36-37). System change refers to the actors in the international politics. Its examples are empires, city-states and nation-states. Particularly since 1970s, there are various and new actors emerged in the international politics such as transnational corporations and international organizations. In fact, he demonstrates that new types of social, political or economic organizations will emerge and affect the international politics. Third concept is the systemic change which is for Gilpin, “a change in the hierarchy or control of international political system” (Gilpin, 1988: 596). For Gilpin, hierarchical power among the states ensures the order of the international system. Any systemic change is seen a change “within the system rather than the system itself” (Gilpin, 1980: 42). He just considers that this systemic change is the replacement of a dominant state by a new dominant state in the same international conjuncture. In doing so, Gilpin tries to establish a framework for change in international system. However, again, he focuses on the states since the states have the necessary attributes to change the international settings:

1. An international system is stable (in a state of equilibrium) if no state believes it profitable to change the system.
2. A state will attempt to change the international system if the expected benefits exceed the expected costs.
3. A state will seek to change the international system through territorial, political and economic expansion until the marginal costs of further change are equal to or greater than the expected benefits.
4. Once equilibrium between the costs and benefits of further change and expansion is reached, the tendency is for the economic costs of maintaining the status quo to rise faster than the economic capacity to sustain the status quo.
5. If the disequilibrium in the international system is not resolved, then the system will be changed, and a new equilibrium reflecting the redistribution of power will be established.

In this classification of international system of change, it is apparent that there is a visible impact of Waltz's views on international system. The difference of what Gilpin brings is that the states are more important in the change of international system rather than the structure itself. In other words, state is more decisive rather than the system. The changes in domestic politics through technological, economic, political or other means has the capacity to change state objectives and then the stability in the international system.

On the other hand, Gilpin, after the end of 1980s, he focuses on international economic system. Especially in his *Global Political Economy* in 2001 he admits not working on the details of international economic system, especially giving little importance to “domestic economic developments” (Gilpin, 2001: 3). In 2001, Gilpin nevertheless retains his opinion that state is “the dominant actor in both domestic and international economic affairs” (Gilpin, 2001: 4). In this book, he first defines global political economy as “interaction of the markets and powerful actors as states, multinational firms and international organizations” (Gilpin, 2001: 17-18). Later on, Gilpin calls himself as “state-centric realist” and explains the divergent points from Waltzian international system. By state centric realism, firstly he is clearly adamant in his position to stick to realist credentials that states are in self-help position in international politics but cooperation is still possible in the current politics. Secondly he is aware of the role of the international organizations, non-governmental organizations, and multinational firms. Thirdly, for him, state policies are determined by the “powerful social groups”. Lastly but more importantly, values and morals are important in the external actions of the state as well as identity of the society. This last two points makes Gilpin separates from Waltz. It is apparent that Waltz never goes in any analysis of the society since even though societies are different, the function of the state remains the same in international politics (Gilpin, 2001: 17-19).

After 1990s, Gilpin declares that there is a clear change in his intellectual orientation even in his 1987 work, this is very visible while the Soviet Union was on the verge of collapse. For him, from 1990s, the capitalism triumphed over socialism. This new international conjuncture makes in his writings, that international system has been in an undefined position rather than bipolar or multipolar. However, it is clear that international system is now mainly liberal capitalist world. In this point, Gilpin intensified his works on international political economy within the divisions of liberal capitalist world, namely the USA, Germany and Japan. For Gilpin, there are three kinds of capitalist world: While the USA represents liberal market capitalism, Germany is equated with social market capitalism and Japan is named as developmental capitalism. After all, for Gilpin, current international system simply reflects interactions of the states of the capitalist world.

CONCLUSION

Gilpin is clearly an outstanding scholar not only in the realist paradigm but also in a wider IR scholarship. His notable academic credentials make IR discipline more eclectic as well as more interdisciplinary. He combines politics and economics discipline into IR and contributes to development of international political economy even within the realist paradigm. His knowledge on research programmes, trying to understand “change” in IR and inclusion of society into IR discipline are also other salient features of Gilpin for the contribution to IR.

Apart from his considerable contributions to IR discipline, Gilpin cannot leave the realist paradigm, prefers to stay within the limits of realism. Even though he knows the deficiencies of positivist research programme, he believes that IR has an ahistorical character. Regarding his ideas on state demonstrates some divergent approaches in realist paradigm especially the society’s impact on the state. It should be also added that especially the change in state through economic, technological and

political means are important for a realist scholar. However, Gilpin then continues to assert state is the only actor in international relations with a differentiated Waltzian view of state.

International system on the basis of Gilpin's intellectual development is to be divided into two periods; first period mostly inspired by Waltz's thoughts but introduces new insights such as hierarchy, prestige and state's importance in the international system. In his late years, for him, there is only one international system remained which is capitalist world system. He admits that there are different approaches to capitalism within this international system. However, he does foresee big challenge from these divergent approaches in capitalist world since different types of capitalism represents the different interests of dominant states. By contrast, it is important to recall that Gilpin acknowledges the possibility of change in international system through the developments not only at the external level but also developments within the internal affairs of a state implying society's power to lead a change even though change in the international system is related to dominant states.

REFERENCES

- Brown, Chris, (2005), *Understanding International Relations* (Third Edition), Palgrave: Houndmills.
- Burchill, Scott and Linklater, Andrew (2005), "Introduction" Scott Burchill and Andrew Linklater (eds.), *Theories of International Relations* (Third Edition), Palgrave Macmillan, Basingstoke.
- Cox, Robert W., (1981), "Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory", *Millennium: Journal of International Studies*, 10(2), 126-155.
- Gilpin, Robert, (1986), "The Richness of Tradition of Political Realism", Robert O. Keohane (ed.), *Neo-realism and its Critics*, Columbia University Press, New York, 301-320.
- Gilpin, Robert, (1988), "The Theory of Hegemonic Wars", *Journal of Interdisciplinary History*, 18(4), 591-613.
- Gilpin, Robert, (1975), *US Power and Multinational Corporations*, Basic Books, New York, 1975.
- Gilpin, Robert, (1987), *The Political Economy of the International Relations*, Princeton University Press, Princeton.
- Gilpin, Robert, (2001), *Global Political Economy: Understanding the International Economic Order*, Princeton University Press, Princeton and Oxford.
- Linklater, Andrew, (1990), *Beyond Realism and Marxism: Critical Theory and International Relations*, St. Martin's Press, New York.
- Linklater, Andrew, (2008), "The Achievements of Critical Theory", (in) *International Theory: Positivism and Beyond* (eds., S Smith, K. Booth and M. Zalewski) (Tenth Edition), Cambridge University Press, Cambridge, 279-298.
- Morgenthau, Hans, (1948), *Politics among Nations*, Alfred A. Knopf: New York.
- Smith, Steve, Booth, Ken, Zalewski, Marysia, (eds.), (2008), *International Theory: Positivism and Beyond* (Tenth Edition), Cambridge University Press, Cambridge.
- Waltz, Kenneth N., (1979), *Theory of International Politics*, Addison-Wesley Publishing Company, Reading, Massachusetts.
- Wight, Martin, (1960), "Why There is No International Theory?", *International Relations*, 2(1), 35-48.
- Wohlforth, William C. (2011), "Gilpinian Realism and International Relations", *International Relations*, 25(4), 499-511.

KAPİTALİST DÖNÜŞÜM İLE SİYASİ SİSTEM ARASINDAKİ BAĞLANTI VE NEO-LİBERALİZMİN TARİH SAHNESİNE ÇIKIŞI

CONNECTION BETWEEN CAPITALIST TRANSFORMATION AND THE POLITICAL SYSTEM WITH NEO-LIBERALISM'S ARRIVAL ON THE STAGE OF HISTORY

Yrd. Doç. Dr. Nihal Bayramoğlu Umar
Lefke Avrupa Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
numar@eul.edu.tr
ORCID: 0000-0003-1437-9923

Gönderim 2 Mart 2024 – Kabul 20 Mayıs 2024
Received 2 March 2024 – Accepted 20 May 2024

Öz: Bu çalışmada, kapitalist dönüşümle siyasi sistem arasındaki bağlantı, refah devlet kapitalizmi, aşamasında özgürlüklerin negatif ve pozitif tanımı, çoğulcu demokrasi kuramının olgusal düzeyde dönüşümleri incelenmiştir. 1970'li yıllarda ortaya çıkan kriz, krizden çıkış yollarının aranması ve 1980'li yıllarda refah devleti uygulamalarının tasfiyesi ile birlikte küreselleşme olarak ifade edilen ve bütün dünyanın bütünleşmiş tek piyasaya dönüşüm olgusu ve neo-liberalizmin tarih sahnesine çıkışı ele alınmıştır.

Çalışmada ayrıca 1970'lerin dünya sistem krizini esas olarak ne etkilemiştir?' sorusunun cevabı tartışılmış ve çoğulcu demokrasinin işlerliğinin devletin ekonomik kaynaklar üzerinde payının giderek artması ve bunun da doğal olarak piyasa alanını daraltıp kar hadlerinde gerileme veya düşüşe sebebiyet verdiği konusuna değinilmiştir.

1980'lerden itibaren kuram ve uygulamada zorunlu olarak nitelenen 'özelleştirme' politikaları, refah devletin tasfiye edilmesi, bu anlamda kapitalizmin yeniden yapılanması refah devletinin marjinalleşmesi ya da işlev değiştirmesi özelleştirme, deregülasyon, küreselleşme gibi unsurlara da yer verilmiştir.

Çalışmada, 20. yüzyılın ikinci yarısında düşünce ve uygulamada hegemonik bir konuma gelen refah devleti kapitalizminin siyasi alanı ne şekilde etkilediği yine refah devleti kapitalizmin yapısal dönüşümüyle 'Küresel kapitalizm' aşamasına evrilmesi ve neo-liberal düşüncenin tarih sahnesine nasıl çıktığı ve siyasal düşünce ve eylem anlamında nasıl hegemonik konuma geldiği tarihsel olarak incelenmiştir. Habermas'ın meşruiyet kriz teorisi çalışmanın ana fikrini oluşturmuştur.

Anahatar Kelimeler: Kapitalist dönüşüm, siyasi sistem, refah devleti, neo-liberalizm.

Abstract: In this study, the connection between capitalist transformation and the political system, the negative and positive definition of freedoms in the phase of welfare state capitalism, and the transformations of the pluralist democracy theory at the factual level are examined. The crisis that emerged in the 1970s, the search for ways out of the crisis the liquidation of welfare state practices in the 1980s, the transformation of the whole world into a single integrated market, which is

referred to as globalization, and the emergence of neo-liberalism on the stage of history are discussed.

The study also discusses the answer to the question "What essentially affected the world system crisis of the 1970s?" and touches upon the fact that the functioning of pluralistic democracy causes the state's share in economic resources to gradually increase, which naturally narrows the market area and causing a decline in profit margins.

Components such as 'privatization' policies, the liquidation of the welfare state, the restructuring of capitalism in this sense, the marginalization or change of function of the welfare state, privatization, deregulation, and globalization, which have been described as mandatory in theory and practice since the 1980s, have also been included.

In the study, how welfare state capitalism, which reached a hegemonic position in thought and practice in the second half of the 20th century, affected the political sphere, how welfare state capitalism evolved into the 'Global capitalism' phase with structural transformation, and how neo-liberal thought came to the stage of history and how it came to be in terms of political thought and action. It has been examined historically that it has reached a hegemonic position. Habermas's legitimacy crisis theory formed the main idea of the study.

Keywords: Capitalist transformation, political system, welfare state, neo-liberalism.

GİRİŞ

Kapitalizmin temel söylemi sayılabilen liberal öğretisi içinde kriz tartışması yoktur. Serbest piyasa düzeni ve sürekli öz çıkar peşinde koşan rasyonel insan varsayımı ile liberal öğretisi, sürekli ve kesintisiz gelişme projeksiyonundan bahsetmektedir. Başka bir deyişle, serbest piyasa ve görünmeyen el varsayımları her türlü sorunu çözebilmektedir. Bu yaklaşım birçok sosyal bilimci tarafından köklü bir biçimde eleştirilmektedir. Ancak, burada Marx'ın ya da Rosa Luxemburg'un kapitalizmde krizlerin kaçınılmazlığı ile ilgili yaklaşımları tartışma konusu edilmeyecektir. Tarih, krizlerin kaçınılmazlığını kanıtlamıştır. Çalışmanın ana fikir açısından Jürgen Habermas'ın çözümlemesinden söz etmek gerekmektedir. Habermas, krizlerle, siyasi sistem arasındaki bağlantıya şu şekilde açıklama getirmiştir. "Bir dünya sistemi olarak kapitalizmin tarihi döngüselidir; krizler ve krizi aşmak için gerçekleşen, toplumun her alanını kapsayan yeniden yapılanma ile döngüler tamamlanmaktadır. Dünya sistem krizi önce ekonomik alanda, sermaye birikim sisteminin kararlılığını yitirmesi ile kendini göstermekte; bu olgu siyaset alanını etkileyerek bir meşruiyet krizine yol açmaktadır. Kapitalist gelişme sürecinde politik sistem sınırlarını sadece ekonomik sistemin değil, aynı zamanda sosyo-kültürel sistemin içine kadar genişletmektedir" (Habermas, 1973: 70).

Habermas'a göre kapitalizm, ekonomik toplumsal ve siyasal alanda yeniden yapılanarak krizi aşmakta ve dünya sistemi yukarıya ivmelenerek döngüyü tamamlamaktadır. "politik sistem girdi olarak olabildiğince dağılık ve yaygın bir kitlesel sadakate ihtiyaç duymaktadır. Bu çerçeveden bakıldığında siyasal sistemin girdi krizleri meşruiyet krizleridir. Siyasal sistemin çıktıları ise idari kararlardan oluşmaktadır. Siyasal sistemde çıktı krizleri rasyonalite krizleri formundadır. Burada idari sistem ekonomik sistemden aldığı yönetim, sevk ve emirleri yerine getirememektedir. Bu çerçeveden bakıldığında siyasal sistemde bir girdi krizi olarak meşruiyet krizi şuna işaret etmektedir: Meşruiyet sistemi, ekonomik sistemin yönetim ve sevk emirlerinin yerine getirilmesinde kitlelerin sadakatini gerekli düzeyde sağlayamamaktadır" (Habermas, 1973: 68-70). Bu çözümlemeyi 1929 'büyük buhran'ı ile ilişkilendirmek anlamlı olacaktır.

Kapitalist dönüşümü, tarihsel olarak dünya krizleri ile ilişkilendirdiğimizde, dönemsel konjonktüre göre bir takım yeni siyasi rejim ve söylemlerin ortaya çıktığını görmekteyiz. Örneğin 1929'da Amerika'da dünyanın en önemli finans merkezi olan *Wall Street*'te milyonlarca hisse senedi aniden %60'lara, %70'lere varan çok ciddi değer kaybına uğramıştır. Hisse senetlerinin beklenmedik bir şekilde değer yitirmesiyle finans kuruluşları ve bankalar yoğun alımlara yönelerek piyasanın işleyişi içerisinde sorunun aşılmasını umut etmiştir. Ancak, liberal ekonomi kuramındaki temel öncül sayılabilen 'görülmeyen el' işlememiş ve hisse senetlerinin fiyatlarının düşmesi devam etmiştir. "1929'da başlayan ve 1931'de bir dizi uluslararası bankacılık krizi sonrasında doruğa ulaşan 'büyük buhran' sadece birçok merkez kapitalist ekonomideki üretim istihdamda feci bir düşüşe değil, ayrıca şiddetli siyasi ters tepkilere de yol açtı" (Neal ve Williamson, 2021: 27). Finans ve onlarla iç içe geçmiş sanayi kuruluşları iflas etmeye başlamış, büyük kriz önce ülkeyi sarmış daha sonra tüm dünyada etkisini göstermiştir. Hızla artan işsizlik, daralan ekonomi sistem krizine neden olmuş ve kapitalizmin yaşadığı en büyük krizlerden biri olarak değerlendirilmiştir. 'büyük bunalım' olarak da ifade edilen kriz, dünya ölçeğinde kaçınılmaz olarak insan dramlarının yaşanmasına, siyasal ve toplumsal çatışmalara sebebiyet vermiştir. "Kısmen de birçok ülkede aşırı sağ oyların artması ve Almanya'da faşistlerin iktidara gelmesiyle demokrasiye karşı yöneltilmişti" (Neal ve Williamson, 2021: 27). Fakat hiç kuşkusuz krizin en önemli sonucu, kapitalizme piyasa mekanizmasına ve 'görünmeyen ele' güvenin kaybolması ve sorgulanması olmuştur.

Bu bağlamda krizin çözülebilmesini sağlamak için devletin 'görülmeyen ele' müdahale etmesi gerekliliği doğmuştur. Devlet, toplumsal yaşam biçimi ve düzeni olarak kapitalizmin yeniden üretilmesini sağlamak için, toplumsal gerilim ve çatışmaları bazen zor kullanarak bazen de yumuşatarak çözmek durumundadır. Bu durum kapitalist devletin varlık sebebi olarak ifade edilmektedir. Marx'ın kapitalizm çözümlemesi bireysel kapitalistin çıkarlarının (artık değere maksimum ölçüde el konması) toplumda kapitalist kolektif çıkarlar çatışmasına yol açabileceği yönündedir. "Marx'a göre bireysel girişkenliğin sürdürülmesinde başarısız olan önkapitalist toplumsal yapıdır" (Allen, 2023: 56). Parkan, bunu şu şekilde ifade etmektedir: "Kapitalizmin gözünde iki amaç vardır: önce, değişim değeri olan bir kullanım değeri üretmek ister yani satılacak bir mal, bir meta üretmek ister, sonra değeri, üretiminde kullanılan metaların toplam değerlerinden daha fazla bir meta üretmek ister; yani ürettiği şeyin değeri, serbeset piyasadan satın aldığı üretim araçları ve emek gücünden fazla olmalıdır" (Parkan, 2013: 304). Bireysel kapitalistin çıkarı maksimum kardan ve bunun için çalıştırdığı emeğe olabilecek en düşük ücreti vermesi, iş gününü olabildiğince uzatması gerekir. Kısaca Marx bunu "Egemen sınıf egemenlik altındaki sınıf üzerinde egemenliğini sürdürmek (Altuhsler, 2018: 106) şeklinde açıklamaktadır. Bu durum kapitalizmin kolektif ya da sistemsel çıkarlarına karşıdır toplumsal çatışma şiddetlenecek, düzen sorgulanmaya başlanacaktır. Bu sebeple, kapitalizmin yeniden üretilmesini sağlamanın ancak devlet aracılığı ile olabileceği yönüne işaret edilmektedir. Bu noktada, Rosa Luxemburg, Henry Ford ve John Maynard Keynes de farklı terminolojiler kullanarak aynı görüşlerle, 'görünmeyen ele' dışardan müdahale edilmesi gerekliliğinden bahsetmektedir.

Sistem krizleri, ekonomik, siyasal ve kültürel alanları kapsayan yeniden

yapılanmalar ile aşılabilmektedir. Başka bir ifadeyle, bir dünya sistemi olarak kabul edilen kapitalizmin yeniden işlevselliğini sürdürebilmesi için yeni bir aşama ve dönüşüme girmesi gerekmektedir. Tıpkı 1929 yılında tüm dünyayı saran krizden çıkış noktası bulabilmek için liberal kuramı yeni ve farklı biçimde yorumlayan Keynesçi anlayışın çözümlenmelerine uygun politikalarla kapitalizmin refah devleti kapitalizmi olarak yeniden yapılanması gibi. Kısaca ifade etmek gerekirse liberal bir ekonomist olan Keynes, gelişmiş kapitalizmde ‘görünmeyen elin’ işlev ve etkinliğini yitirdiğini düşünerek, krizlere önlem getirmek ve düzenin yeniden üretilmesini sağlamak için ekonomiye dışardan müdahale edilmesi gerektiğini savunmuştur. Buna bağlı olarak, ekonomiye müdahale edecek tek kurumu da ulus devlet olarak belirlemiştir. “Gerçekte de, Keynes siyaseti herşeyden önce içte fayda sağlamaya yöneliktir, hatta belli ölçüde, ‘iktisadi milliyetçilikten’ de uzak değildir ve bu bağlamda Keynes’in merkantilizme olan hayranlığı tanık gösterilebilir” (Delfaud, 2010: 62).

Keynes’i esas alan ekonomik politikalarla bunalım aşılmış, böylece bir dünya sistemi olan kapitalizm de refah devleti kapitalizmi olarak yeni bir aşamaya dönüşmüştür. Ayrıca 1930’lu yılların başında, bu konuda öncü sayılabilen Başkan Roosevelt’e refah devleti kapitalizmi ciddi bir siyasi etkinlik sağlamıştır. “1934 yazında Keynes’in Roosevelt’le yapmış olduğu ilk ve tek görüşmede Roosevelt refah devleti konusunda ikna olmuştur” (Delfaud, 2010: 77). Uygulanan refah devleti politikaları ile bunalım aşılmış, kapitalizm bir bütün olarak tarihinde görülmemiş bir büyüme ve gelişme eğilimi sergilemiştir.

Bu çalışmada Keynes’in ekonomik kuramı ve çözümlenmeleri tartışma konusu yapılmayacaktır. Burada açıklık getirilecek konu, özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında düşünce ve uygulamada hegemonik bir konuma gelen refah devleti kapitalizminin siyasi alanı ne şekilde etkilediği ve neo-liberal düşüncenin tarih sahnesine nasıl çıktığı olacaktır.

Refah devleti kapitalizmi aşamasında 20. yüzyılın başlarından itibaren özellikle Almanya ve Büyük Britanya’da sosyal demokrat partilerini hareketlerinin büyük siyasal etkinlik kazanması, sistem krizinin siyasi alanda değişiklik getirebileceğini gözler önüne sermiştir. Önemli ölçüde seçmen desteği alan sosyal demokrat partilerin refah devleti kapitalist uygulamaları ile ideolojilerini gerçekleştirebilecekleri yeni açılımlar elde etmişlerdir. Refah devleti kapitalizmi, sosyal demokrat partiler için ufuk açıcı olmuştur ancak temel hedef olarak, kapitalizmi daha adil, insancıl ve rasyonel olarak kabul edilen sosyalizme dönüştürmek anlamında başarılı olunamamıştır. Arzu edilen dönüşümün gerçekleştirilememesinin en önemli faktörü insan hak ve özgürlüklerinin temel alınmasıdır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası konjonktür, özellikle Sovyetler Birliği tarafından temsil edilen sosyalizmin kapitalizme meydan okuyan bir dünya sistemi haline gelmesi kapitalist sistemin yeniden yapılanma sürecine ek bir motivasyon sağlamıştır. 1945 yılları arasında faşizme karşı verilen acılar ve kayıplara yol açan savaş, dünyanın her yerinde daha adil ve eşitlikçi bir toplum özlem ve talebinin yığımsal bir destek olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur. İnsan hak ve özgürlükleri konusunda ortaya çıkan ve evrensel bir geçerlilik kazanan açılım altını çizerek belirtilmelidir ki esas olarak özgürlüğün pozitif tanımına dayanmaktadır.

Klasik liberal söylem ve noe-liberalizm içerisinde, özgürlüklerin negatif tanımı,

insanın insan olduğundan, varlığının organik parçası olarak nitelenen doğal hak ve özgürlüklere sahip olduğu ağırlıklı yer tutmaktadır. Buna bağlı olarak bireyin hak ve özgürlüklerine dıştan kısıtlayıcı müdahalelerde bulunulmaması gerekmektedir. Bunlar başta yaşam özgürlüğü olmak üzere özel mülkiyet, ifade, inanç hareket etme gibi klasik özgürlüklerdir. Aynı zamanda sivil toplum içerisinde bir bireyin diğer bir bireyin hak ve özgürlüklerine müdahalesi suç sayılmaktadır. Locke'un belirttiği gibi devleti oluşturan sözleşme buna dayanmaktadır. 17. yüzyıldan başlayarak 20. yüzyılın ortasına kadar birçok ülkenin anayasalarında devlete karşı koruma altına alınan ve tanınan sivil hak ve özgürlükler, özgürlüğün negatif tanımına dayanmaktadır.

Sanayi devriminden sonra ise sivil hak ve özgürlükler söyleminin, önceden de ifade edildiği gibi kendi içinde paradoks barındırdığına vurgu yapılmaya başlanmıştır. Bunun başlıca sebebi eşitlik ile özgürlük arasında var olan gerilimdir. Bu bağlamda, İkinci Dünya Savaşı sonrası yığınlar tarafından yükseltelen daha adil ve daha eşitlikçi bir dünya talebi ile özgürlüğün pozitif tanımı insan hakları söylemi içine girmiştir.

Bu konjunktürde Keynesçi paradigmanın egemen konuma gelmesinin siyasi sistemi nasıl etkileyeceği üzerinde durulacak ve tartışılacaktır. Söz konusu durum kapitalizmin bu özgün ve tarihsel aşamasında siyasal rejimle bağdaştığını ve hatta temellerini oluşturduğunu ontolojik olarak göstermektedir. Refah devleti kapitalizmi çağında çoğulcu siyaset ve çoğulcu demokrasi paradigmasının belirgin geçerlilik kazanması sözü edilen durumu destekler niteliktedir. Örneğin Mouffe'nın da ifade ettiği gibi, "hegemonik bir oluşum olarak Keynesçi refah devletinin doğasını kavramak onun işgücünün yeniden üretimini sermayenin ihtiyaçlarına tabi kılmakta, kritik bir rol oynamasına rağmen, aynı zamanda bir dizi iktisadi eşitlik talebine meşruiyet kazandırmak yeni bir sosyal haklar tipinin meydana geliş koşullarını sağladığını demokratik ortak duyuyu ciddi bir biçimde dönüştürdüğünü görmek elzemdir. Birçok ülkede güçlü sendikalar sosyal hakların pekiştirilmesini mümkün kıldı" (Mouffe; 2023: 38).

Liberal söyleme karşı en önemli eleştiri kapitalist toplum düzeninde ortaya çıkacak maddi eşitsizliklerin, otonom ve özgür birey varsayımının geçersiz kalacağı yönündedir. Aynı eleştirinin çoğulcu demokrasi için de yapılmasının geçerli olacağı belirtilmiştir. Eleştirel çoğulcu yaklaşımın önemli temsilcilerinden Charles Lindblom'a göre kapitalist toplumlarda 'büyük iş dünyasının' siyasal iktidarlar üzerinde hatırı sayılır bir üstün gücü bulunmaktadır. Çoğulcu demokrasi ancak bir yapısal bağımlılık çerçevesinde işleyebilecektir (Lindblom, 1974).

Keynes'in iktisat politikaları 1970 sonuna değin uygulanmış, devletin ekonomideki yeri ve fonksiyonları pek çok ülkede genişlemiştir. Devletin büyümesinin getirmiş olduğu yeni sorunları kronik bütçe açıkları, yüksek vergi ve enflasyonlar, bunların dışında Bretton Woods sisteminin çökmesi, yapısal bir işsizlik sorunun giderek yükselmesi, 1973 ve 1978 petrol şokları, büyük fonların oluşması yeni bir sistem krizinin göstergeleri arasında yer almıştır. Keynes'in çözümlemesine dayanan refah devleti kapitalizmi bir sınıf uzlaşmasını yansıtmaktadır. 1970'lerde belirgin hale gelen kriz koşullarında sınıf uzlaşmasının sürmesi olanaksızlaşmıştır. Tüm bunlar iktisatçıları yeni bir çözüm arayışına yöneltmiştir. Amerikan büyük iş dünyasının düşünce üretme örgütlerinden biri olan *Trilateral Commission* üç değerli

toplum bilimciden oluşan çalışma grubundan Samuel Huntington, Michel Crozier, Jojo Watanaki'den var olan sorunları çözümleyici ve öneri getirici çalışma yapmalarını istemiştir. Bu alışma sonucunda çıkan raporda, refah devleti uygulamalarının sadece ekonomik ıkmazı değil aynı zamanda siyasi rejimler içinde meşruiyet sorununa yol açtığı şeklinde olmuştur. Önceden de bu çalışmada vurgulandığı ve Habermas'ın meşruiyet kriz teorisinde de ifade ettiği gibi sistem krizleri ekonomik, siyasi ve kültürel alanları kapsayan yeniden yapılanmalar ile aşılabilmektedir. Söz konusu rapor ve tüm bu örneklemeler bunu destekler niteliktedir.

Krizden ıkış yollarında özgür piyasaya geri dönülmesi gerekliliği vurgulanırken, devletten yeniden gelir ve servet bölüştürücü talepleri siyaset dışına itmesi istenmektedir. Bunlarla bağıntılı olarak '1970'lerin dünya sistem krizini esas olarak ne etkilemiştir?' sorusunun cevabı ise çoğulcu demokrasinin son derece mükemmel sayılabilecek işlerliği sebebi ile devletin ekonomik kaynaklar üzerinde payının giderek artması ve bunun da doğal olarak piyasa alanını daraltıp kar hadlerinde bir gerileme veya düşüşün olmasına sebebiyet vermesi şeklinde açıklanmaktadır. Artık krizi aşabilmek için refah devleti alanını daraltan ya da tasfiye eden yeniden yapılanma sürecinin gerekliliğinden söz edilmektedir. 1980'lerden itibaren kuram ve uygulamada zorunlu olarak nitelenen ve kabul gören 'özelleştirme' politikaları ile refah devletin tasfiye edilme sürecine girdiği görülmüştür. Küreselleşme olarak ifade edilen ve bütün dünyanın bütünleşmiş tek piyasaya dönüşümü olgusu bahse konu yeniden yapılanmanın ana öğelerinden biri olarak sayılmıştır. Daha açık bir ifadeyle refah devleti kapitalizmi yeniden yapılanarak 'Küresel kapitalizm' aşamasına evrilmiştir. O zamana kadar sadece entellektüel bir hareket olarak görülen ve değerlendirilen neo-liberalizm ise siyasi düşünce ve eylem alanında hegemon bir konuma gelerek siyasi düşüncede yerini almıştır.

20. yüzyılın ikinci yarısında tarih sahnesine çıkmış olan ve bugün hegemonik bir konum sergileyen neo-liberal söylem klasik liberal söylemin kapsamlı olarak yeniden yorumlanması olarak tanımlanabilir. Örneğin 17. yüzyıldan itibaren Batı Avrupa'da belirgin hale gelen liberal söylemle ilgili siyasi alanda kurumsal çözümlemeler ve nasıl olması gerektiği konusunda kapsamlı önermeler sunulmuştur. Siyasi alan içerisinde Batı Avrupa'da iki yüzyılı aşan tarihsel süreç içerisinde liberalizmin karşıtı tutuculuk (reactionism) olan liberal/tutucu karşıtlığının damga vurduğu görülmektedir. Klasik liberalizm gelecek için iyimser, her türü ile özgürlükleri savunan bir söylemdir.

Bugünün neo-liberal düşünce veya yorumu büyük ölçüde ekonomik alanla sınırlı kalmaktadır. Düzenleme ve öneriler daha ziyade ekonomik yöne kaymıştır. 1970'lerde özellikle Britanya ve ABD'de güçlü finansman destek alan Mont Pelerin Cemiyeti'nin Londra'daki Institute of Economic Affairs ve Washington'daki Heritage foundation gibi yan kuruluşlarına ait beyin takımlarında geliştirilmiş; ayrıca akademi dünyasında, özellikle de Milton Friedman'ı hâkimiyetindeki Chicago Üniversitesi'nde etkisinin artırılmasıyla beraber, ön plana çıkmaya başlamıştır. "1974 Hayek'e ve 1676'da Fridman'a ekonomi alanında Nobel Ödülü verilmesiyle neoliberal teorinin akademik saygınlığı arttı" (Harvey, 2021: 30).

1. AŞILAMAYAN KRİZ: İNSAN HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİ

Refah devleti kapitalizmi, bir sınıf uzlaşması dönemi olarak tanımlanabilir. Kapitalizm yerine ‘karma ekonomi’ sözcüğünün yaygın bir şekilde kullanılması sınıf uzlaşmasının kanıtlarından biridir. Bu tarihsel denemede, sendikalar, sosyal demokrat partiler gibi emek örgütleri büyük bir etkinlik kazanmıştır. Buna ek olarak liberal söylemde çok büyük ağırlığı olan insan hak ve özgürlükleri, kapsam ve içerik olarak önemli gelişme sergilemiştir. Bu alanda özgürlüğün negatif tanımı yanında pozitif tanımı da gündeme gelmiştir. Liberal söylem içerisinde, özgürlüklerin negatif tanımı, insanın insan olduğundan, varlığının organik parçası olarak nitelenen doğal hak ve özgürlüklere sahip olduğu ağırlıklı yer tutmaktadır. Buna bağlı olarak, bireyin hak ve özgürlüklerine dışardan kısıtlayıcı müdahalelerde bulunulmaması gerekliliğine önemle vurgu yapılmıştır. Başta yaşam özgürlüğü olmak üzere özel mülkiyet, ifade, inanç hareket etme gibi klasik özgürlüklerden oluşan alanın dış müdahalelerden masun kalması gerekmektedir. Aynı zamanda sivil toplum içerisinde bir bireyin, diğer bir bireyin hak ve özgürlüklerine müdahalesi suç sayılmaktadır. Çalışmanın giriş kısmında da belirtildiği gibi Locke’un devleti oluşturan sözleşmesi, doğal hak ve özgürlükleri korumak için yapılmıştır. Liberal söyleme göre devletin varlık nedeni bireyin sivil hak ve özgürlüklerini güvenceye almaktır. Bireyin doğuştan, organik olarak sahip olduğu hak ve özgürlükler ancak devlet tarafından kısıtlanmalıdır. Burada dikkat çekilmek istenen husus, negatif özgürlük kavramı ile ilgili paradoksal bir durumun ortaya çıkmış olmasıdır. Liberal felsefeye göre, birey dokunulmaz hak ve özgürlüklere sahiptir ama her birey aynı zamanda toplum içinde bir toplum üyesi olarak var olabilmektedir. Bu bağlamda bireyin hak ve özgürlükler alanı, toplum üyesi diğer bireylerin hak ve özgürlükler alanları ile sınırlandırılmaktadır. Sözleşme kuramına göre sınırları devlet belirleyecektir. Devletin varlık sebebi budur. Devlet, Kamu düzeni, kamu güvenliği, kamu yararı, genel hak ve benzeri ölçütlere bağlı olarak toplum üyesi bireylerin hak ve özgürlüklerine belli sınırlamalar getirebilmektedir. Burada temel hareket noktası, toplumsal düzen içinde hak ve özgürlükleri korumaktır. Söz konusu tanımlamalarla, insan hakları söyleminin diyalektik özelliği açıkça ortaya çıkmaktadır. İnsan hak ve özgürlükleri evrenseldir. Bu noktada devlet tarafından getirilen zorunlu sınırlamaları kültürel normlar belirlemektedir. Hak ve özgürlükleri sınırlayan soyut ölçütler, belli bir kültürel ortamda yorumlanmaktadır. Bir diğer taraftan, kamu düzeni genel ahlak ölçütleri toplumlarda farklılık gösterdiğinden, her ülkede insan hak ve özgürlükleri farklı yorumlanmalıdır. 17. yüzyıldan başlayarak 20. yüzyılın ortasına kadar birçok ülkenin anayasalarında devlete karşı koruma altına alınan ve tanınan sivil hak ve özgürlükler, özgürlüğün negatif tanımına dayanmaktadır.

Sanayi Devrimi’nden sonra ise sivil hak ve özgürlükler söyleminin, önceden de ifade edildiği gibi kendi içinde paradoks barındırdığını göstermiştir. Bunun sebebi eşitlik ile özgürlük arasında var olan gerilimdir. Daha açık bir ifadeyle, İnsan hakları söylemi her bireyin aynı hak ve özgürlüklere sahip olduğu aksiyomuna dayanmaktadır. Bir diğer taraftan toplumda var olan maddi eşitsizlikler nedeniyle toplum üyesi bireylerin özgürlük alanları veya kullanım kapasiteleri arasında ciddi farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Örneğin, maddi olanaklara sahip bir birey en ileri tıp hizmetinden yararlanabilmektedir. Oysa ki, aynı olanaklara sahip olmayan başka bir birey aynı hizmetlerden yararlanamamaktadır. Buradaki örnek, bireylerin aynı yaşam özgürlüğüne sahip olmadıklarının göstergesidir.

Bu bağlamda, İkinci Dünya Savaşı sonrası yığımlar tarafından yükseltelen daha adil ve daha eşitlikçi bir dünya talebi ile özgürlüğün pozitif tanımı insan hakları söylemi içine girmiştir. Burada sivil hak ve özgürlüklerden farklı olarak devlet toplumsal düzene müdahale ederek, ayrıcalıksız olan bireylerin hak ve özgürlüklerden yararlanmasını sağlayıp her bir bireyin insanca yaşama hakkına sahip olması işlevini yüklenecektir. Kamu hukuk literatüründe sosyal ve ekonomik haklar olarak tanımlanan imkânlar devlet tarafından bireylere sunulacaktır. Daha açık bir ifadeyle, daha adil ve eşitlikçi toplumsal düzeni gerçekleştirmeye yönelik devletin görevleri arasında sağlık, eğitim, konut ve sosyal güvenlik hakları ilk akla gelenlerdir. John Keane konuyu demokrasi açısından değerlendirmiş ve şu ifadede bulunmuştur. “Bu dönemi taçlandıran başarı, Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi’ydi. Küresel savaş sonrasında soykırıma karşılık olarak 1947-1948’de tasarlanan ve bugün 500 dilde okunabilen, şimdiye kadar en çok tercüme edilmiş belge olan bu beyanname ‘ırk, renk, cinsiyet, dil, din, politik veya başka görüş, ulusal ya da sosyal köken, mülkiyet, doğum veya başka bir mevki gibi herhangi bir türden bir ayırım olmaksızın’ herkesin sahip olduğu bir dizi hak bulunduğunu duyuruyordu” (Keane, 2022: 172). Bu yeni ruhu yakalayan politik düşünür Hannah Arendt (1906-1975), keyfi gücün şeytani olmasına aktif olarak direnmeye davet ediyordu. “Kötülük sorunu, Avrupa’daki savaş sonrası entellektüel yaşamın temel sorusu olacaktır” (Arendt, 1950). Tıpkı Arendt dediği gibi, kontrolsüz gücün açmış olduğu yaralar küresel bir sorun olarak ifade edildi. Evrensel insan haklarının en önemli başarılarından biri de hiç kuşkusuz çalışma yaşamına yönelik sendikalaşma, toplu sözleşme veya grev hakkı gibi düzenlemelerin yer almasıydı. Birleşmiş Milletler Örgütü’nün kurucu belgesi sayılan 1949 tarihli İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi içinde bunlar görülmektedir.

Bu bağlamda önceden de ifade edildiği gibi, Keynesçi paradigmalarda gerçekleştirilen yeniden yapılanmalarda, Sovyetler Birliği’nin kapitalizmden sosyalizme geçiş sağlaması Keynesçi refah devlet kapitalist anlayışı ile bağıntılı değildir. Sovyetler Birliği, merkezden planlanmış bir ekonomi ile sosyalizme geçiş sağlamıştır. Siyasi iktidarı devletteki emekçi sınıflar adına ele geçiren öncü parti, bir taraftan üretim araçları üzerindeki özel mülkiyeti tasfiye ederek, bir diğer taraftan üretimi yani ekonominin arz tarafını planlayarak ve sosyal adalet ilkesini gözeterek dönüşümün gerçekleştirilmesini sağlamıştır. Oysa Keynesçi paradigma çerçevesinde gerçekleştirilen yeniden yapılanma sürecinde sosyalist partilerin, şiddet içermeyen bir kapitalizm dönüşümü olmalıydı. Sosyal demokratların düşüncesi, Keynesçi refah devleti politikalar uygulanarak, piyasa ve ekonomiye müdahale eden toplam talebi düzenleyip planlayan ve artan oranlı vergi sistemi uygulamalarıyla, zamanla kapitalizmi tedricen sosyalizme dönüştürmekti. Burada Keynesçi paradigma temelinde gerçekleştirilen sosyal demokrasi yorumunun ne kadar geçerli ya da tutarlı olduğunu tartışmak söz konusu edilmeyecektir.

İstenen olgu refah devleti kapitalizmi çağında ortaya çıkan demokratik siyasal rejimle ilgili tanımlar ve uygulamalardır. Bir başka deyişle, Keynesçi paradigmanın egemen konuma gelmesini, demokrasi olarak belirtilen siyasal sistemi nasıl etkileyeceği üzerinde durulmuştur. Daha açık bir ifadeyle, devletin, siyasal gücünü kullanan politikacıların, piyasaya özel mülkiyete, bölüşüme müdahale etme konularına ve bu müdahaleyi meşru ve rasyonel kabul ettirmeye çalışmalarına açıklık getirilecektir. Söz konusu durum kapitalizmin bu özgün ve tarihsel aşamasında

demokratik siyasal rejimle bağdaştığını ve hatta temellerini oluşturduğunu ontolojik olarak göstermektedir. Refah devlet kapitalizmi çağında çoğulcu siyaset ve çoğulcu demokrasi paradigmasının belirgin geçerlilik kazanması sözü edilen durumu destekler niteliktedir. Bir dünya sistemi olarak yeniden yapılanan kapitalizm içinde Amerikan siyaset bilimcileri tarafından geliştirilmiş “çoğulcu demokrasi söylemi” uygun bir çerçeve oluşturmuştur.

2. REFAH DEVLETİ ANLAYIŞI İLE ÇOĞULCU DEMOKRASİ

1950’li, 1960’lı yıllar, 1970’lerin ortasına kadar bir dünya sistemi olarak refah devleti kapitalizmi, terim yerindeyse bir altın çağ yaşamıştır. “Liberal bağınazlık uluslararası örgütlenmeler içinde bile Keynesçi devrimin üstünlüğünü tanır ve BM’nin en önemli amaçlarından biri bu tür politikaları sürdürmek üzere tüm üye devletler içinde uzmanlarının normal bir sistem kurmak zorunda oldukları ‘ulusal muhasebe’ gelişmesini önermek olacaktır” (Delfaud, 2010: 83). Keynesçi yaklaşımla, refah devleti kapitalizmi uygulaması içinde hemen hemen her toplumsal kesimin devletten birtakım şeyler talep etmesi siyasal anlamda çoğulcu demokrasinin büyük bir etkinlik kazanmasına ciddi bir zemin hazırlamıştır. Çoğulcu demokrasinin işlerliğinde toplumsal grupların taleplerinin karşılanması doğal bir süreç olarak kabul edilmektedir. Farklı toplumsal kesimlerin talepleri arasında ise hiç kuşkusuz farklılık ve karşıtlıklar bulunmaktadır. “Yeni sosyal hareketler (barış, ekoloji ve kadın hareketleri) hakim sosyal biçimler arasında radikal biçimler olarak sığınmaktaydı” (Yeltekin, 2017). Mouffe çoğulculuğu “Etkili çoğulculuğu hegemonik projeler arasında agonistik karşılaşmaların varlığını tanır. Kolektif politik özneler temsil sayesinde türetilir; Başından beri var değillerdir” (Mouffe, 2023: 67) şeklinde yorumlar.

Örneğin, toplumun belli kesimleri eğitim, sağlık, konut yani sosyal güvenlik gibi kapsamlı kamu hizmeti talep ederken, sermaye kesimi ekonomik büyümenin sürdürülebilir bir yapısının olabilmesi için vergi indirimleri talebinde bulunmaktadır. Bu durum 1970’li yılların ikinci yarısında oldukça belirgin bir hal almıştır. Petrol şokları, Bretton Woods anlaşmasının çöküşü, stagflasyon olarak adlandırılan yeni bir olgu ne Keynesçi paradigmlar tarafından ne de Ortodokslar tarafından kurumsal olarak öngörülmemiştir.

Çoğulcu demokrasi kuramına eleştiren yaklaşımların yine liberalist sayılan siyaset bilimcilerle ortaya atılması ilginç olmuştur. En önemli eleştiri kapitalist toplum düzeninde ortaya çıkacak maddi eşitsizliklerin, otonom ve özgür birey varsayımının geçersiz kalacağı yönünde olduğu sıklıkla ifade edilmekteydi. Aynı eleştirinin çoğulcu demokrasi için de yapılmasının geçerli olacağı belirtilmiştir. Eleştirel çoğulcu yaklaşımın, önemli temsilcilerinden Charles Lindblom’a göre kapitalist toplumlarda “büyük iş dünyasının” siyasal iktidarlar üzerinde oldukça üstün gücü bulunmaktadır ki çoğulcu demokrasi ancak bir yapısal bağımlılık çerçevesinde işleyebilecektir (Lindblom, 1974). Çoğulcu söylem toplumdaki her kesimin çıkar maksimizasyonu amacı ile tam bir özgürlük içinde siyasal iktidar için yarışması gerektiğini ileri sürmektedir. Lindblom, her toplumsal kesimin eşit olmadığını ve buna bağlı olarak çoğulcu demokrasinin yapısal bir bağımlılık içinde işleyebileceğini tartışmaktadır. Çoğulcu demokrasi kuramına ‘yapısal bağımlılık’ ve benzeri kuramlar üzerinden yöneltilen eleştiriler refah devleti kapitalizminin ne kadar

sürdürülebilir olduğu tartışmasını akla getirmektedir. Dünya kapitalist sisteminin tarihsel olarak bir döngüsellik içinde geliştiği saptanmasından hareketle yeni bir krizin varlığı ve niteliği tartışma konusu olmuştur. Bir başka deyişle 1950’li ve 1960’lı yıllarda yukarıya ivmelenen döngünün düşmeye başladığı ve bu düşmenin 1970’li yıllarda çok belirgin hale geldiği görülmektedir.

Keynes’in iktisat politikaları 1970 sonuna değin uygulanmış, devletin ekonomideki yeri ve fonksiyonları pek çok ülkede genişlemiştir. “Neoliberalizm, hükümetlerin 1970’lerin ikinci yarısında yaşanan iktisadi felaketlere verdiği tepkinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Neoliberalizmin iktisadi politika açısından temel olan ve kalıcılık gösteren bileşeni, tam istihdamı amaçlayan müdahaleciliğin terk edilmesiydi” (Saad Filho ve Johnston, 2020: 65).

Devletin büyümesinin getirmiş olduğu yeni sorunlar: kronik bütçe açıkları, yüksek vergi ve enflasyonlar, bunların dışında Bretton Woods sisteminin çökmesi, yapısal bir işsizlik sorunun giderek yükselmesi, 1973 ve 1978 petrol şokları, büyük fonların oluşması krizin göstergeleri arasında sayılabilmektedir. Siyasal alanda Sovyetler Birliği’nin çöküşü ve soğuk savaşı bitmesi krizin sonuçları arasındadır. Yine krize bakıldığında, uzun ve kapsamlı tartışma ya da değerlendirmelere girmeksizin, refah devleti politaka ve uygulamalarının krizin tetikleyicisi olduğu söylenebilmektedir. Şaylan, “Refah devleti politikaları ve uygulamalarının sonucunda, ulusal kapitalist ekonomilerin pazar alanı ve refah devleti alanı olmak üzere iki kompartımana bölündüğünü belirtir. Pazar alanı olarak tanımlanan birinci kompartımanda kaynak kullanımı ile ilgili kararların özel girişimcilerin ve ya korporasyonlar tarafından kar maksimizasyonu sağlamak amacıyla verildiğini, refah devleti alanında ise kaynak kullanımı kararlarının pazar mantığına göre değil, politik desteği en üst düzeye çıkarmaya yönelik olarak, kamu otoritesini kullanan seçilmiş politikacıların karar aldığının altını çizerek (Şaylan, 2023: 178).

Ekonomi kuramlarında hiç ele alınmamış, enflasyon ile durgunluğun beraberce yükselmesi de krizin bir diğer göstergesi olmuştur. Tüm bunlar iktisatçıları yeni bir çözüm arayışına yöneltmiştir. Amerikan büyük iş dünyasının düşünce üretme örgütlerinden biri olan *Trilateral Commission* üç değerli toplum bilimciden oluşan çalışma grubundan (Samuel Huntington, Michel Crozier, Jojo Watanaki) var olan sorunları çözümleyici ve öneri getirici çalışma yapmaları istenmiştir. Bu çalışma sonucunda çıkan raporda, refah devleti uygulamalarının sadece ekonomik çıkmazı değer aynı zamanda siyasi rejimler içinde meşruiyet sorununa yol açtığı şeklinde olmuştur. Demokratik siyasi rejimlerin işlerliği içinde, her toplumsal kesimin iktidardan farklı talepleri olması, devletin yasa ve düzen sağlama işlevini zayıflatmakta bir diğer taraftan ekonomiyi de dar boğaza sokmaktadır. Böylece gelişmiş çoğulcu demokrasiler giderek yönetilemez duruma gelmektedir. Raporda bu çalışma için en dikkat çekici nokta, krizin aşılması için demokratik siyasal rejim kavramını yeniden yorumlayan bir toplumsal uzlaşma gereğinin altının çizilmesi olmuştur. Önceden de bu çalışmada vurgulandığı gibi sistem krizleri ekonomik, siyasal ve kültürel alanları kapsayan yeniden yapılanmalar ile aşılabilmektedir. Söz konusu rapor ve tüm bu örneklemeler bunu destekler niteliktedir.

Krizden çıkış yollarında özgür piyasaya geri dönülmesi gerekliliği vurgulanırken, devletten yeniden gelir ve servet bölüşürücü talepleri siyaset dışına itmesi istenmektedir. Bunlarla bağıntılı olarak 1970’lerin dünya sistem krizini esas

olarak ne etkilemiştir? Sorusunun cevabı, çoğulcu demokrasinin son derece mükemmel sayılabilecek işlerliği sebebi ile devletin ekonomik kaynaklar üzerinde payının giderek artması ve bunun da doğal olarak piyasa alanını daraltıp kar hadlerinde bir gerileme veya düşüşün olmasına sebebiyet vermesi şeklinde açıklanabilir. Devletin piyasaya ve ekonomiye etkin bir biçimde müdahale etmesi gereğini öne çıkaran Keynesçi yaklaşım, doğal olarak bütün toplumsal katmanların şu ya da bu biçimde siyasal alanda devletten bir şeyler talep etmesine yol açmıştır. Etkin bir demokrasi işlerliği içinde siyasal partilerin bu talepleri görmemesi mümkün değildir. Krizi aşabilmek için ise refah devlet alanını daraltan yada tasfiye eden yeniden yapılanma sürecinin gerekliliğinden söz edilmektedir. 1980'lerden itibaren kuramsal ve uygulamada zorunlu olarak nitelendirilen 'özelleştirme' politikaları ile refah devleti tasfiye edilme sürecine girmiştir. Refah devletinin tasfiyesi, devletin ekonomi ve piyasa alanlarında uyguladığı düzenlemeleri de kapsamıştır. Küreselleşme olarak ifade edilen ve bütün dünyanın bütünleşmiş tek piyasaya dönüşümü olgusu bahse konu yeniden yapılanmanın ana öğelerinden biri olarak sayılmaktadır. Daha açık bir ifadeyle refah devleti kapitalizmi yeniden yapılanarak 'Küresel kapitalizm' olarak adlandırılabilen yeni bir aşamaya evrilmiştir. O zamana kadar sadece entelektüel bir hareket olarak görülen ve değerlendirilen neo-liberalizm hegemonik bir konuma gelerek siyasal düşüncede yerini almıştır. Ancak küreselleşmiş kapitalizmde 1990'lı yıllarda Meksika, Türkiye, Afganistan, Uzak Doğu ve Rusya Federasyonu'nda ciddi krizlerin ortaya çıktığı görülmüştür. 2008 yılında Amerikan emlak piyasasında patlayan kriz ise tam anlamı ile bir dünya sistem krizi olma özelliği taşımaktadır. Söz konusu kriz neo-liberal modelin çelişkilerini görünür kılmıştır. On yılı aşkın bir süre geçmesine karşın, yukarıya ivmelenen bir dünya sisteminin yeniden yapılanmasından söz edilmemektedir. Covid-19 Pandemisi'nin krizi daha da derinleştirdiği ve derinleştirmeye devam edeceği de açıktır.

20. yüzyılın ikinci yarısında tarih sahnesine çıkmış olan ve bugün hâlâ hegemonik bir konum sergileyen neo-liberal söylem, klasik liberal söylemin kapsamlı olarak yeniden yorumlanması olarak tanımlanabilir. Esas olarak II. Dünya Savaşı sonrası sosyo-politik konjonktür içinde refah devleti kapitalizme tepki olarak çıkan kuramsal yorum ve ideolojidir. Burada üstünde durulması gereken konu neo-liberalizmin yorumunun, klasik liberal söylemden hangi noktalarda farklılaştığı, hangi noktalarda ise aynı kaldığı yönü olacaktır. Klasik liberal söylem insan ve toplum yaşamı ile ilgili hem kurumsal açıklama getirmekte hem de toplumsal yaşamın nasıl şekillendirilmesi gerektiği konusunda düzenlemeler önermektedir. Örneği 17. yüzyıldan itibaren Batı Avrupa'da belirgin hale gelen liberal söylem, siyasal alanda kurumsal çözümlenmeleri ve nasıl olması gerektiği konusunda kapsamlı önermeler sunmaktadır. Siyasal alan içerisinde Batı Avrupa'da iki yüzyılı aşan tarihsel süreç içerisinde liberalizmin karşıtı tutuculuk (reactionism) liberal/tutucu karşıtlığının damgasını vurduğu görülmektedir. Bir başka deyişle, klasik liberalizm gelecek için iyimser, her türü ile özgürlükleri savunan bir söylemdir.

3. NEO-LİBERALİZMİN TARİH SAHNESİNE ÇIKIŞI

Neo-liberalizm, 1970 yılından itibaren üzerinde tartışılan iktisadi liberalizmin bir tür hegemonya elde etmesinin karşılığı olarak kullanılmaktadır. Aynı zamanda neo-klasik liberalizm olarak adlandırılmaktadır. "Keynesçi refah devleti, savaş sonrası

dönemin yeniden inşa sürecinin patlamanın sona ermesiyle bağlantılı olarak genelleşen kapitalist krizin neden olduğu ve 1970’li yılların başında ABD’nin yürüttüğü Vietnam Savaşı’nın hızla artan maliyetinin dönüm noktasına gelmesine yol açan bir krizle karşı karşıya kaldı. Neoliberalizm bu krize karşı ideolojik bir tepki olarak ortaya çıktı” (Clarke 1988, 10 ve 11). 20. yüzyılın neo-liberal öğretilerine göre ‘iri devlet ve devlet müdahalesi yönelimi durdurulmalı ve bu durum tersine çevrilmelidir. Neo-liberalizmin başlangıçtaki en önemli etkisi, 19. yüzyılda serbest piyasa ekonomisi en sağlam olan İngiltere ve ABD’de görülmüştür. Neo-liberalizm, İngiltere’deki ‘Thatcherizm’ ve ABD’deki ‘Reaganizm’ politikaları önünde muhafazakâr sosyal felsefe kapsamında, laissez-faire ekonomilerini kaynaştırarak birlikte sürdürmeyi hedefleyen yeni sağa ait ideolojik bir proje olarak bilinmektedir. Fakat neo-liberalizmin sadece yeni sağın anlayışı olmadığı, bu anlayışın daha geniş güçler tarafından da şekillendirilmiş olduğu görülmektedir. Söz konusu güçler arasında, en önemli ve dikkat çeken iktisadi küreselleşmeden ortaya çıkan güçlerdir. Aynı zamanda neo-liberalizm muhafazakâr partilerde gösterdiği etkiyi, liberal ve sosyalist partilerde de göstermiştir ve bu etki Anglo-Amerikan sınırlarını aşmıştır. Fukayama’ın *Tarihin Sonu Son İnsan* kitabı yazılanları desteklemektedir. Fukayama, liberal demokrasiyi benimsemeyen kendi içine kapanan toplumların dünyadaki ticaret piyasasından pay alamayacağını ve bu durumun ekonomik bir gerilemeye sebebiyet vereceğini tartışmıştır. Örnek olarak Güney Asya ülkelerinin liberal ekonomik parametreleri uygulayarak ekonomik olarak nasıl gelişmiş olduğunu, ekonomik kazanımların demokrasiye yol açtığı konularını da ele almıştır. Diğer yandan, Latin Amerika ülkelerinin içe dönük, kapalı ekonomik sistemlerini tercih ederek ekonomik olarak iyi bir seviyeden nasıl kötüye gittikleri açıklanmıştır. Totaliter rejimlere de vurgu yapan Fukayama, liberal ekonomiyi uygulayan totaliter rejimlerin ekonomik olarak demokratik rejimlerden daha fazla büyüdüğü bunun sebebi olarak alt yapı yatırımlarının, insana ayrılan paranın totaliter rejim tarafından tasarruf yapılmak maksadıyla kısılması olarak değerlendirmiştir (Fukayama, 2016). Moffitt’in yorumuna göre ise, “Popülizmi demoktasiye tehdit olarak görenlerin sorun olarak adlandırdıkları, popülizmin eğriyi demokratik sütununa doğru çokça bükülmesi ve sonuç olarak azınlık hakların korunmasının ya da denge denetleme mekanizmaları gibi liberal teminatların tehdit altına girmesidir” (Moffitt, 2020: 202). Bu çalışmada, popülizmin yükselişi tartışma konusu edilmemiştir. Temsili demokrasilerde popülizmin yükselişi ayrı bir başlık olarak ele alınmalıdır.

Neo-liberalizme göre, piyasa ahlaki ve pratik olarak herlü siyasi denetimin üstünde görülmektedir. Daha açık bir ifadeyle neo-liberalizm bir nevi piyasa fundamentalizmi ile aynı anlama gelmektedir. Söz konusu anlamla neo-liberalizm klasik iktisadi teoriyi de aşar durumdadır. Konunun biraz daha açıklayıcı olması amacıyla, kısaca Hegemonik istikrar teorisine de değinmek gerekmektedir. Söz konusu teori, realizm/neorealizm ile liberalizm/neo-liberalizm teorilerinin bir birleşimi olarak görülmektedir. Bu teoremden oldukça ilham alan Robert Keohane hegemonik istikrar teorisini şu şekilde açıklamıştır. “Hegemonik istikrar teorisi maddi kaynakların çoğunda hegemon olmayı gerekli görür. Bu kaynakların özellikle dördü üzerinde kontrole sahip olmak önemlidir. Bunlar hammadde, sermaye, piyasa ve değerli malların üzerinde rakabet üstünlüğüdür” (Keohane, 1984, 31-32). Bahse konu teoriye göre egemen bir gücün varlığına iki nedenden dolayı gereksinim duyulmaktadır; liberal bir uluslararası ekonominin varlığı ve mümkün olduğu kadar barışçıl ve uluslararası sistemin gerekliliği (Gökten, 2013).

Örneğin piyasa ekonomisinin en önemli isimlerinden olan Adam Smith, 18. yüzyılda piyasanın sınırlarını kabul etmiş ve kesinlikle insan doğasına ilişkin saf fayda azamileştirme modelini benimsemiştir. Neo-liberal bakış açısı ile serbest piyasayı savunanlar, iktisadi anlamda yönetimin aksaklıklarını şiddetle eleştirmektedir.

Bunların arasında Friedrich Hayek (1899-1992) ve ABD’li iktisatçı Milton Friedman (1962) en bilinen ve tanınan örneklerdir. Hayek, yönetimin iktisadi planlama ve müdahalesine son derece sert ve yıkıcı eleştiriler getirmiştir. Ona göre her türlü planlama iktisadi verimsizliğe mahkûmdur. Çünkü iktisadi hayatı kontrol altına almış olan her türlü denetim, kaçınılmaz bir şekilde devleti varlık alanlarına çekmekte, bu da totaliteryanizme sebebiyet vermektedir.

Neo-liberalizme göre piyasanın olağanüstü yani mucizevî sayılabilecek nitelikleri bulunmaktadır. Bunların ilki ve en önemlisi, uzun vadeli denge eğilimleri nedeniyle piyasaların kendini düzenleyebilmesidir. Hayek, bu anlamda “Smith’in ‘görünmez el’ düşüncesini bir kez daha ifade etmiş ve piyasayı dev boyutlu bir sinir sistemine benzetmiştir ve bu sistemin tek başına ekonomiyi düzenleyebilecek yeterlilikte olduğunu savunmuştur. İkinci olarak ise, piyasaların doğal verimli ve üretken olduğunu vurgulamıştır. Yani kaynaklar, karşı konulmaz bir şekilde en karlı kullanıma sürüklendiğinden, zengin ile yoksul benzer çalışma dürtülerine sahiptir ve piyasa ekonomileri makro düzeyde verimli olabilmektedir. Mikro düzeyde ise özel sektörün doğası gereği kamu kuruluşlarından daha verimlidir çünkü sektör kâr amaçlı güdülenmiştir. Üçüncü olarak piyasalar duyarlı ve demokratik mekanizmalardır. Rekabet üreticilerin sadece tüketiciler tarafından güçlerinin yettiği bir fiyata almaya istekli oldukları şeyleri üretir. Bu anlayışla tüketici karlıdır. Son olarak ise piyasanın hakkaniyetli bir şekilde iktisadi adalet sunduğu söylenmektedir. Bir diğer anlatımla piyasa, herkese çalışma hayatında ilerleme veya gerileme imkânı sunmaktadır. Heywood (2013), “maddi eşitsizliği, insanlar arasındaki doğal eşitsizliğin basit bir yansıması” olarak ifade etmektedir.

Neo-liberalizmin fikirsel ve yapısal olarak en temel itici gücü iktisadi küreselleşmedir. Küreselleşme ulus ekonomilerinin kentleşmiş küresel ekonomi şekline şahit olmuştur. Yani küresel anlamda üretim uluslararası bir nitelik elde etmiş ve ülkeler arasındaki sermayenin anında ve serbest bir şekilde aktığı görülmüştür. Philip Bobbitt, bu duruma şu şekilde açıklama getirmektedir; ulus devletin piyasa devleti olarak yer değiştirmesi (Bobbitt, 2002). Mills, büyük mülkiyet sahibi sınıfların kendi aralarında birleştiğini, şirketleşme çatısı altında yeni bir düzene girildiğini, daha değişik zenginler tabakası durumuna gelindiğini ifade etmektedir (Mills, 2019).

1970’li yılların başlarında Bretton Woods sözleşmesinin ortadan kalkması küreselleşmenin yayılmasını tesis etmiştir. Söz konusu sözleşme, 1945’den itibaren uluslararası ekonomiye istikrar sağlamış olan sabit döviz kuru sistemiydi. Yine küresel anlamda iktisadi yönetimi elinde tutan Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası ve 1995’den itibaren Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) serbest ticaret ve serbest piyasa sistemine dayalı neo-liberal iktisadi düzen fikrini benimsemiş ve bu yöne doğru dönüş yapmıştır. Özetle neo-liberalizm ve küreselleşme birlikte hareket etmeye başlamıştır. Bu durum, gelişmekte olan ülkelerin birçoğunda, özellikle Doğu Avrupa’daki reel sosyalizm sonrası ülkelerde, Güney Amerika’da ekonomilerin

piyasaya yönelik olarak yeniden yapılandırılması ile 1990'lı yıllarda en üst seviyelere yükseltilmiştir. Neo-liberalizmin, piyasa eğilimi küresel kapitalizmi koşulsuz olarak onaylaması ve başka hiçbir mesele ile ilgilenmemesi sosyal liberalizmden ne kadar uzaklaştığının bir göstergesidir. Bu anlamda incelenecek olursa, neo-liberaller çokuluslu şirketlerin giderek artan güçlerinin demokrasi için olası sonuçlar doğurabileceği ihtimalini, engellenemeyen tüketici bireyin durumunu, küresel çaptaki malların ortaya çıkışı ile birleşme ve tekel eğilimi içerisinde gündem yaratan iktisadi ve kültürel farklılıkları konusuna hiç kafa yormamışlar ve hatta gündemlerine bile getirmemişlerdir.

Bugünün neo-liberal düşünce ya da yorumunun büyük ölçüde ekonomik alanla sınırlı kaldığı görülmektedir. Düzenleme ve öneriler daha ziyade ekonomik yöne kaymıştır. Neo-liberal yorum ilk kez 1947 yılında İsviçre'nin Mont Pelerin Kasabası'nda düşünür ve kuramcılarının yapmış olduğu çalışmalar ile ortaya çıkmış sayılabilir. Neo-liberalizmde bir dönüm noktası sayılan Mont Pelerin Hareketi, refah devleti kapitalizmine ve bir dünya sistemi haline gelmeye çalışan sosyalizme karşı tepki olarak tarih sahnesine çıkmıştır. Frederich A. Hayek Mont Pelerin oluşumuna öncülük etmiş ve hareketi örgütlemiştir. Hayek'e göre piyasa herşeyden önde gelmektedir. Devletin iktisadi hayattaki rolü konusundaki görev ve fonksiyonları sınırlandırılmalı ve onun yerini serbest piyasa ekonomisi almalıdır. "Liberalizmde bir temel prensip vardır; işlerin idaresinde kendiliğinden doğan (spontane) içtimai kuvvetlere kabil olduğu kadar çok yer verilmeli ve zorlayıcı tazyik edici tedbirlerden kaçınılmalıdır" (Hayek, 1995a: 18).

Nozick'in ifade ettiği gibi, neo-liberal düşünür ve kuramcılar, söylem olarak, piyasanın tam güvenliğini sağlayan bir devlet gereğinden söz etmektedir (Nozick, 2015) sadece 'gece bekçiliği' yapan bir devletin yeterli olacağını, özgür piyasanın görünmeyen elinin her türlü toplumsal sorunu çözebileceğinden söz etmektedir. Devlet, bunu sağlamak için özgür piyasaya yönelik tam bir güvenlik ve işlerlik sağlama misyonunu üstlenmelidir. Demokrasi olarak tanımlanan siyasi rejim de ancak bu sınırlılıklar içinde uygulanmalıdır. Devletin piyasanın işlerliğini sağlamaya yönelik güvencesi doğal olarak özel mülkiyet ve girişim özgürlüğünü de kapsamaktadır. Neo-liberal söylem özgürlüğün negatif tanımına dayanan 'sivil hak ve özgürlükler konusunda' çok duyarlıdır ve bunlar insanlık için çığnenemez, sınırlanamaz değerler olarak yüceltilip değerlendirilmektedir. Bununla beraber, insan hak ve özgürlüklerinin önemli bir bölümünü oluşturan sosyo-ekonomik hak ve özgürlüklere sahip çıktığı söylenemez. Eğitim, sağlık, konut, sosyal güvenlik, sendikal özgürlükler, grev gibi konularda katı bir karşı duruş sergilenmektedir. Neo liberallere göre insanın sağlık, eğitim, konut gibi gereksinimleri piyasa mekanizması tarafından karşılanmalıdır. Aynı zamanda, insanın gereksinimlerini karşılayacak mal ve hizmetler de sadece 'iş adamlarından' oluşan topluluklar tarafından üretilmelidir. Bir başka ifadeyle, özgürlüğün pozitif tanımına dayanan hak ve özgürlükler devletin ekonomik alana müdahale etmesi ile gerçekleşeceğinden yok sayılmaktadır. Daha açık bir ifadeyle neo-liberal söylem veya piyasa köktenciliği siyasal alanda etkili değildir öte yandan Mont Pelerin ve benzeri sivil örgütlenmeler ile bu hareketler içerisinde yer alan akademisyen ya da entelektüeller, özellikle büyük sermaye kuruluşlarından ciddi maddi destek görmektedirler. Örneğin, Amerika'da neo-liberal akademisyenler tarafından kurulan bir sivil toplum örgütü, Kaliforniya Çağdaş Çalışmalar Enstitüsü, Exxon, Monil, Shell, Ford Chase Manhattan, General Motors

gibi büyük korporasyonların cömert maddi katkıları ile desteklenmiştir (Mac Lean, 2017). Bu noktada Jean Baudrillard'ın 'üçüncü simulacra' çözümlemesi akıllara gelmektedir. Teknolojik devrim neo-liberal hegemonyaya küreselleşmiş kapitalizm döneminde gerçeklik nasıl kuruyor? Bu konuyu Baudrillard bunu 'Politik üfürükçülük' olarak ifade etmektedir (Baudrillard, 2003).

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

1970'de baş gösteren dünya sistem krizinin her şeyi değiştirerek yeniden yapılanma gereksinimini gündeme getirmiştir. Aksi takdirde, kapitalist dünya sisteminin yeniden üretilmesinin sorunlu hale gelebileceği kaçınılmaz bir son olarak görülmekteydi. Toplumsal bir yaşam biçimi olan kapitalizme kesintisiz ve kararlı sermaye birikiminin emperatif olma özelliği taşıdığı ileri sürülmektedir. Bu kapitalizmin yeniden oluşumu için olmazsa olmaz koşulu sayılabilir (Habermas, 1976). Bu bağlamda kapitalist dünya sistemini derinden etkileyen kriz süreci içinde önce neo-liberal söylemin akademik saygınlığı yükseltilmiştir. 1970'li ve 1980'li yıllarda Nobel Ekonomi Ödülleri dağıtımı ise bu konuda önemli bir gösterge olmuştur. Ünlü neo-liberal düşünür ve iktisatçılar arka arkaya Nobel Ödülü almıştır.

Kriz karşısında refah devleti kapitalizmi artık kendini yeniden üretemez hale gelmiş ve Habermas'ın deyimi ile 'meşruiyet krizi' siyasal alanda kendini göstermeye başlamıştır. Krizden çıkış ve kapitalist dünya sisteminin tekrar yukarıya yükselişe geçmesi için ise yeniden yapılanma kaçınılmaz olmuştur. Sözü edilen yeniden yapılanma neo-liberal öncülere dayanan bir çerçevede gerçekleşmiştir. Bir başka deyişle 1980'lerden itibaren neo-liberal kuram ve ideoloji siyasal uygulamaya yön veren hegemonik bir konuma ulaşmıştır. Refah devletin tasfiyesine ve neo-liberal piyasa köktencilğine dayalı yeniden yapılanma, döngüde beklenen ve umulan yukarıya ivmelenmeyi sağlayamamıştır. Örneğin, 1990'lı yıllarda önceden de vurgu yapıldığı gibi Meksika, Türkiye, Afganistan, Uzak Doğu ve Rusya Federasyonu'nda ciddi krizlerin ortaya çıktığı görülmüştür. 2008 yılında Amerikan Emlak Piyasası'nda patlayan kriz ise tam anlamı ile bir dünya sistem krizi olma özelliği taşımaktadır. On yılı aşkın bir süre geçmesine karşın, yukarıya ivmelenen bir dünya sisteminin yeniden yapılanmasından söz edilememektedir. Covid-19 Pandemisi'nin Krizi daha da derinleştireceği akla getirmektedir.

Küreselleşmiş kapitalizm çağında, örneğin, Ernesto Screpanti'nin de bahsettiği gibi (Screpanti, 2014) sermaye birikimi küreselleşmiş, bütünleşmiş bir piyasada gerçekleşmektedir ve ulusal devlet ile siyasal düzen bu gelişmeye uyumlu bir dönüşüme girmiştir. Tam bir piyasa köktencilği içinde yeniden üretilmeye çalışılan dünya sisteminde neo-liberal söylem yoğun bir hegemonya kurmuş bulunmaktadır. Kuramsal çerçevesi Hayek, Buchanan gibi düşünürler tarafından belirlenen neo-liberalizm, Keynes, Samuelson Pigou gibi düşünürlerin yorumladığı liberalizmden ciddi ölçüde farklıdır. Neo-liberal hegemonya ya da piyasa köktencilği, küresel ölçekte toplumsal eşitsizlikleri derinleştirmiş ve piyasa köktencilğini sınırlayacak emek örgütleri (sendikalar, sosyal demokrat partiler gibi) küresel ölçekte marjinalleşmiştir. Örneğin merkez sol siyasi partiler piyasa köktencilğine uyum sağlayarak, ideolojilerini bu esas üzerinde yorumlayarak fiziki varlıklarını sürdürebilmektedir (Stiglitz, 2017).

Küreselleşmiş dünya kapitalist sistemi yeniden yapılanmasına karşın bir türlü

krizi aşır yukarıya doğru ivmelenememektedir. Geç kapitalist dönemde bir başka deyişle, sistemin ya da düzenin yeniden üretimi zorlaşmaktadır. Ekonomi alanında, örneğin Keynes'in yaptığı türden yorum ve düzenleme söz konusu olmamakta, çözüm siyaset alanına kaydırılmaktadır. Söz konusu durum popülizm ya da siyasi rejimlerin otoriterleşmesinin yolunu açmaktadır. Popülizm ve siyasi rejimlerin otoriterleşmesi konusu önceden de belirtildiği gibi bu çalışmada tartışma konusu edilmemiştir. Refah devletinin çöküşü gelir ve servet eşitsizliğinin giderek derinleşmesi, piyasa köktenciligi vb. gelişmeler küresel ölçekte örgütlü suç ya da terörizmin yükselmesine yol açmakta ve bu gelişme de popülizm ya da popülist politikacılar için uygun bir ortam oluşturmaktadır. Söz edilen durum ayrı bir çalışma konusu özelliği taşımaktadır.

Çalışmada, Keynesçi paradigmaların egemen konuma gelmesi, demokrasi olarak belirtilen siyasi sistemi nasıl etkileyeceği üzerinde durulmuştur. Söz konusu durum kapitalizmin bu özgün ve tarihsel aşamasında demokratik siyasal rejimle bağdaştığını ve hatta temellerini oluşturduğunu ontolojik olarak göstermektedir. Refah devleti kapitalizmi çağında çoğulcu siyaset ve çoğulcu demokrasi paradigmasının belirgin geçerlilik kazanması sözü edilen durumu destekler niteliktedir. Bir dünya sistemi olarak yeniden yapılanan kapitalizm içinde Amerikan siyaset bilimcileri tarafından geliştirilmiş 'çoğulcu demokrasi söylemi' uygun bir çerçeve oluşturmuştur. Robert Dahl'ın (1915-2014) demokrasiyi "çoklu iktidar sistemi" (oligarchy) olarak adlandırması bu fikrin bir ifadesidir. F. A. Hayek ise siyaset teorisiyle ilgili yazılarında, günümüzde çoğulculuğun çıkar gruplarının kamusal pastadan güçleri yettiğince pay koparmayı amaçlayan ilkesiz bir yarışa dönüştüğünü ve kamu yararına da aykırı olan bu durumun demokrasiyi yozlaştırdığını ısrarla dile getirmiştir (Erdoğan, 2024).

17. yüzyıldan başlayarak 20. yüzyılın ortasına kadar birçok ülkenin anayasalarında devlete karşı koruma altına alınan ve tanınan sivil hak ve özgürlükler, özgürlüğün negatif tanımına dayandığı açıklanmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası ise yığınlar tarafından yükseltile daha adil ve daha eşitlikçi bir dünya talebi ile özgürlüğün pozitif tanımı insan hakları söylemi içine girmiştir. Sivil hak ve özgürlüklerden farklı olarak, devletin toplumsal düzene müdahale ederek, ayrıcalıksız olan bireylerin hak ve özgürlüklerden yararlanmasını sağlayıp her bir bireyin insanca yaşama hakkına sahip olması işlevini gerçekleştirdiği konusuna da açıklık getirilmiştir. Birleşmiş Milletler Örgütü'nün kurucu belgesi sayılan 1949 tarihli İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi içinde bunları görmek mümkündür.

1970'lerin dünya sistem krizini esas olarak ne etkilemiştir?' sorusunun cevabı ise çoğulcu demokrasinin son derece mükemmel sayılabilecek işlerliği sebebi ile devletin ekonomik kaynaklar üzerinde payının giderek artması ve bunun da doğal olarak piyasa alanını daraltıp kar hadlerinde gerileme veya düşüşün olmasına sebebiyet vermesi olarak açıklanmıştır. Artık krizi aşabilmek için ise refah devleti alanını daraltan ya da tasfiye eden yeniden yapılanma sürecinin gerekliliğinden söz edilmektedir. 1980'lerden itibaren kuram ve uygulamada zorunlu olarak nitelenen, 'özelleştirme' politikaları ile refah devletinin tasfiye edilmesi sürecine girildiği görülmektedir. Tüm bunlarla bağıntılı olarak, yeniden yapılanma siyasal alanda da kendini göstermiştir. Şaylan söz konusu durumu, "Kapitalizmin yeniden yapılanması

refah devletinin marjinalleşmesi ya da işlev değiştirmesi özelleştirme, deregülasyon, küreselleşme gibi öğeleri kapsamaktadır. Görüldüğü gibi yeniden yapılanma süreci, önemli ölçekte siyasal alanda gerçekleşmektedir.” şeklinde ifade etmektedir. (Şaylan, 2020: 169). Daha açık bir ifadeyle, refah devletinin marjinalleşmesi ve ya devletin işlev değiştirmesi, toplumda bulunan sınıflar arası güç dengesinin de değişmesi anlamı taşımaktadır. Özletle, küreselleşme, ulusal toplum ve ulusal devletin yerine başka kurum ve ya bağıntıların geçmesi olarak da tanımlanabilir. Tüm bunlar önceden de ifade edildiği gibi siyasal alanı etkileyen siyasal gücün dengelerini değiştiren oluşumlar olarak görülmektedir.

Küreselleşme olarak ifade edilen ve bütün dünyanın bütünleşmiş tek piyasaya dönüşümü olgusu bahse konu yeniden yapılanmanın ana öğelerinden biri olarak sayılmaktadır. Başka bir deyişle, refah devleti kapitalizmin yeniden yapılanarak ‘Küresel kapitalizm’ aşamasına evrilmesidir. O zamana kadar sadece entelektüel bir hareket olarak görülen ve değerlendirilen neo-liberalizm ise siyasal düşünce ve eylem alanında hegemon bir konuma gelerek siyasal düşüncede yerini almıştır.

Son olarak, çalışmanın sınırları dışında bırakılan ancak, olgu ve olayların merkezinde yer alan neo-liberalizmle bağıntılı demokrasi krizi ayrı bir araştırma konusu olarak önerilmektedir. Mouffe, Sol Popülizm adlı kitabında konuyu post-demokrasi olarak ele almış ve şu şekilde açıklama getirmiştir. “Şimdiki durum post-demokrasi olarak tanımlanabilir çünkü son yıllarda, neoliberal hegemonyanın bir sonucu olarak liberal ve demokratik ilkeler arasındaki agonistik gerilim ki bu liberal demokrasinin kurucu niteliği bertaraf edildi. Eşitlik ve halk egemenliğinin demokratik değerlerinin terk edilmesi ile birlikte, farklı toplum tasarımlarının birbiriyle karşılaşabildiği agonistik mekân ortadan kayboldu ve yurttaşlar demokratik haklarını kullanma imkânından yoksun bırakılmış oldu. Elbette hala demokrasi diye bir şeyden söz edilebilir. Ancak demokrasi, kendisinin liberal bileşenine indirgenmiş durumdadır ve yalnızca özgür seçimleri ve insan hakları savunucusunu ifade eder bir haldedir. Gitgide merkezi olan şey serbest piyasayı koruyan iktisadi liberalizmdir ve siyasi liberalizmin pek çok veçhesi, tamamen ortadan kalkmadıysa bile ikinci bir konuma sürgün edilmiştir”. Post-demokrasiden kastedilen budur.

KAYNAKÇA

- Allen, R.C. (2023). *Küresel Ekonomi Tarihi Kısa bir Bakış*. (Çev. Hande Koçak Cimitoğlu). İstanbul: Türkiye İşbankası Kültür Yayınları.
- Althusser, L. (2018). *Felsefede Marksist Olmak*. (Çev. İsmet Birkan). İstanbul: Can Sanat Yayınları.
- Arendt, H. <https://cheirif.wordpress.com/wp-content/uploads/2014/08/hannah-arendt-the-origins-of-totalitarianism-meridian-1962.pdf>
- Baudrillard, J. (2003). *Simulakrlar ve Simülasyon*. (Çev. Oğuz Adanır). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Bobbitt, P. (2002). *The Shiela of Achilles*. New York: Anchor Book Adision of Random house ing.
- Clarks, S.(1988). *Keynesianism, Monetarism and the Crisis of the State*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Delfaud, P.(210). *Keynes ve Keynesçilik*. (Çev. İsmail Yerguz). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Erdoğan. M. (8 Ocak 2024). <https://oad.org.tr/blog/cogulculuk-ozgurluk-ve-demokrasi/>
- Fukayama, F. (2016). *Tarihin Sonu Son İnsan*. (Çev. Zülfü Dicleli). İstanbul: Profil Kitap.
- Gökten, Y,S. (2013). *Hegemonya İlişkilerinin Dünyü, Bugünü ve Geleceği*. Ankara: Hermes Tanıtım Ofset.
- Habermas, J (1973), *Legitimationsprobleme im Spaetkapitalismus*,: Frankfurt/Main: Suhrkamp Verlag, Held, David
- Habermas, J. (1976). *Legitimation Crisis*. London: Heinemann.
- Harvey, D. (2021). *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*. (çev. Aylin Onacak). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Hayek, F. (1995a). *Kölelik yolu*. Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu Yayınları.
- Heywood. A. (2013). *Siyasi İdeolojiler*. (Çev. Ahmet Kemal Bayram, Özgür Tüfekçi, Hüsamettin İnanç, Buğra kalkan). Ankara: Tarcan matbaası.
- Keohane, R. (1984). *After Hegemony: Cooperation and Discord in the world Political Economy*.
- Lindblom, C. (1977). *Politics and Markets*. New York: Basick Books.
- Macleane, N. (2017). *Democracy in Chains*. New York: Viking Press.
- Mills. C Wright. (2019) *İktidar Seçkinleri*. (Çev. Ünsal Oskay) İstanbul: İnkilap kitapevi Yayın Sanayi ve Ticaret.
- Mouffe. C. (2023). *Sol Popülizm*. (Çev. Aybars Yanık) İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Muffit. B. (2020). *Popülizmin Küresel Yükselişü*. (Çev. Onur Özgür) İstanbul: İletişim Yayınları.

Neal, L ve G. Williamson, J. (2021) *Kapitalizm II Kapitalizmin Yayılışı:1878'den Günümüze*. (Çev. Özge Zihnioğlu). İstanbul: İnkilap Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret AŞ.

Nozick. R. (2015). *Anarşi, Devlet ve Ütopya*. (Editör, Murat Borovalı) İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Parkan, B. (2013). *Fikir Mimarları Dizisi -27 MARX*: İstanbul Say Yayınları

Saad Filho& Johnston. (2020). *neoliberalizm nuhalif bir seçki*. (Çev. Şeyda Başlı, Tuncel Öncel). Ankara: Yordam Kitap Basın ve Yayın.

Screpanti, E. (2014). *Global Imperializm and the Great Crisis*. New York: Montly Review Press.

Stiglits, J.E. (2017). *Küresel Kriz Parasal ve Mali Reform Önerileri*. (Çev: Eda Aksan). Ankara: Akılçelen Kitaplar.

Şaylan, G. (2020). *Postmodernizm*: Ankara İmge Kitapevi Yayınları.

Şaylan, G. (2023). *Bir Bilim Olarak Kamu Yönetiminin Yükselişi ve Çöküşü*: Ankara İmge Kitapevi Yayınları.

Yelkenci. T.(2017). *Marksist Devlet ve Hukuk Teorisi*. (ed.) Taner Yeltekin, Bora Erdağı, Tonnie Warrington, Piers Beirne & Robert Sharlet, Norbert Rich, Aleksandr Grigoryevič Gojburg, Ateş Uslu, Joachhim Perels, Erkem Ekici, Soja Buckel, Elmar Altvater & Jürgen Hoffman, Colin Hay: İstanbul NotaBene Yayınları.

COVID-19 KRİZİNİN İNSAN KAYNAKLARI UYGULAMALARINA ETKİSİ: ANKARA İLİ ÜZERİNE NİTEL BİR ÇALIŞMA

THE IMPACT OF COVID-19 CRISIS ON HUMAN RESOURCES PRACTICES: A QUALITATIVE STUDY IN ANKARA PROVINCE

İlçin Barutcu
Başkent Üniversitesi
Yönetim Bilişim Sistemleri Anabilim Dalı
İnsan Kaynakları Yönetimi Tezli Yüksek Lisans
ilcin.barutcu@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9516-271X

Prof. Dr. Erdem Kırkbeşoğlu
Başkent Üniversitesi
Ticari Bilimler Fakültesi
Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü
erdemk@baskent.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6781-9753

Öğr. Gör. Dr. Gülten Şenkul
Başkent Üniversitesi
Ticari Bilimler Fakültesi
Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü
gulteng@baskent.edu.tr
ORCID: 0000-0003-0775-318X

Gönderim 26 Nisan 2024 – Kabul 21 Mayıs 2024
Received 26 April 2024 – Accepted 21 May 2024

Öz: Covid-19 krizinin etkileri küresel ölçekte ve birçok alanda hala daha görülmektedir. Pandemi den kaynaklanan krizin, kontrol altında tutulması ve İnsan Kaynakları Yönetimi (İKY) uygulamalarında iyileştirmelerin gerçekleştirilebilmesi için önce etkilerinin incelenmesi ve bu doğrultuda gerekli düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. Bu çalışmada, Covid-19 krizinin örgütlerin İKY uygulamaları üzerindeki etkisini inceleyerek, bu alandaki düzenlemelerin iyileştirilmesine ışık tutmayı ve gelecekte meydana gelebilecek krizlere yol gösterici olması amaçlanmıştır. Bu kapsamda, farklı sektörlerdeki İKY çalışanlarının Covid-19 kriz deneyimleri incelenmiştir. Çalışmada, nitel araştırma yöntemi kullanılmış olup, yarı yapılandırılmış görüşmelerle veriler toplanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre Covid-19 krizinden ağırlıklı olarak etkilenen İKY uygulamaları; “İşgücü Planlaması ve İşe Alım Süreci”, “Ücret Yönetimi ve Yan Haklar” ve “İş Güvenliği ve İş gören sağlığı” şeklindedir. Bu bilgilerden hareketle, Covid-19 krizinin belirtilen İKY uygulamaları üzerinde ağırlıklı olarak etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İnsan kaynakları yönetimi, insan kaynakları yönetimi uygulamaları, kriz yönetimi, Covid-19 krizi.

Abstract: The effects of the Covid-19 crisis are still seen on a global scale and in many areas. In order to keep the crisis arising from the pandemic under control and to make improvements in Human Resources Management (HRM) practices, its effects must first be examined and the necessary arrangements must be made accordingly. By examining the impact of the Covid-19 crisis

on the HRM practices of organizations, this study aims to shed light on the improvement of regulations in this field and to provide guidance for crises that may occur in the future. In this context, the Covid-19 crisis experiences of HRM employees in different sectors were examined. In the study, qualitative research method was used and data was collected through semi-structured interviews. According to the research results, HRM practices that are heavily affected by the Covid-19 crisis are; “Workforce Planning and Recruitment Process”, “Wage Management and Benefits” and “Occupational Safety and Employee Health”. Based on this information, it has been concluded that the Covid-19 crisis has a significant impact on the specified HRM practices.

Keywords: *Human resources management, human resources management practices, crisis management, Covid-19 crisis.*

GİRİŞ

Krizler beklenmedik durumlarda ortaya çıkararak, insanları ve toplumları etkisi altına alırlar. Covid-19, bir anda ortaya çıkarak milyonlarca insanın ölüme sebep olan bir hastalık salgını olarak küresel bir kriz niteliği taşımaktadır. Covid-19, insanların sağlığı yanında sosyal ve ekonomik hayatını da derinden etkilemiştir. Oldukça hızlı yayılan bu hastalıktan korunmak için örgütlerin ve tüketicilerin davranışlarını değiştirmesi birçok insanın işini kaybetmesine neden olmuştur (Butterick ve Charlwood, 2021). Covid-19 salgını sadece insanların değil örgütlerin varlığını da tehdit etmiştir. Covid-19 krizi gibi dünya çapında gerçekleşen bir olayın karşısında, çalışma mevzuatları iş hayatının gereksinimlerine cevap veremez hale gelmiştir. Bu nedenle, kriz ortamı için veya sonrasında da uygulanmak üzere değişiklikler yapılmalıdır (Hekimler, 2020). Aslında Covid-19, örgütlerin böyle bir kriz anında ve sürecinde uyum ve dayanıklılıklarını görebilmeleri için önemli bir gösterge olmuştur. Bununla birlikte örgütlerin, çalışanın özlük haklarını ilgilendiren ve çalışanla birebir temas halinde olan insan kaynakları departmanlarının da neredeyse, radikal bir değişim ve dönüşüme yol açtığı görülmüştür.

İnsan Kaynakları Yönetimi (İKY), örgütün misyon ve vizyonu doğrultusunda dış çevre faktörlerini de göz önünde bulundurarak uygulamaları düzenleyen önemli bir görev üstlenmektedir. Örgütün başarıya ulaşma yolunda kritik rol oynayan İKY'nin krizin meydana gelmesi durumunda politikalarında değişiklik yaparak, süreci iyi yönetmesi beklenmektedir. Bu nedenle, insan kaynakları (İK) profesyonellerinin, Covid-19 krizinin İKY uygulamalarına etkisine dair deneyimleri, kriz dönemi sürecine ve sonrasına ilişkin düşünceleri ve sürece yönelik değerlendirmelerini detaylı şekilde incelemek oldukça önemlidir. Covid-19 krizinin, İKY uygulamalarına etkisini konu olarak ele alan bu çalışmada yeni bir olayın dinamiklerini anlamak ve benzer olayın ileride de yaşanması ihtimaline karşı, bulgular doğrultusunda İK çalışanları ve yöneticilerin gerekli önlemlerin almasında ve çözüm üretmelerinde faydalı olması amaçlanmaktadır. Literatürde, Covid-19 salgını ve İKY uygulamaları konusunda çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Ancak nitel araştırma yöntemi tercih edilen bu araştırma, Türkiye'nin Ankara ilindeki farklı sektörlerle odaklanarak, mevcut araştırmalara yenilik getireceği ve gelecekte Covid-19 krizine benzer krizlerin meydana gelmesi durumunda, örgütlerin İKY uygulamaları konusunda izleyecekleri bir yol haritasına ışık tutacağı düşünülmüştür.

1. İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ VE UYGULAMALARI

İnsan kaynakları, değişen ve değişmekte olan yeni dünya düzeninde, beyin gücüne ilişkin özellikler taşıması nedeniyle kritik bir yere sahiptir. Örgütlerin birbirleri ile yarış içerisinde olduğu mücadele ortamında başarıyı elde etmek için donanımlı insan kaynakları kadrosunu sağlamak gerekmektedir (Bingöl, 2006). İKY, örgütün amaçlarına ulaşması için insan kaynaklarını, etken ve etkili şekilde kullanmaktadır. Nitelikli çalışanların örgüte kazandırılması ve onların kaybedilmemesi noktasında çalışanların gelişimine katkıda bulunmak, iletişimin kuvvetli olduğu bir yapı oluşturmak çalışanların kendilerini değerli hissetmesini sağlamaktadır. İyi bir çalışma ortamı kurmak için, İKY'nin katkısı gerekmektedir (Budak vd., 2004: 7). İnsan kaynakları yönetimini, örgüt içerisindeki misyonu sebebiyle denge sağlayıcı olarak tanımlamak mümkündür.

Çalışanlar, sergiledikleri performans neticesinde gelir elde etme ve hayat standartlarını yükseltme çabası içerisinde iken örgüt ise mevcut çalışanlardan maksimum faydayı sağlayarak başarılı olma amacını taşımaktadır. Bu doğrultuda İKY'nin, insan kaynağını sağlama, işe alma, çalışan ve iş ahengini kurma, çalışan performansını ölçme, teşvik edici ücretlendirme sistemini uygulama alanlarında ideal bir bakış açısı benimsemesi gerekmektedir (Akyüz, 2006). Örgütlerin iç çevresinde yer alan işgörenlerin, birbirinden farklılık gösteren zengin profilleri vardır. Proaktif faaliyetler, İK uygulamaları olan işgücü planlaması ve işe alım süreci, işgören eğitimi ve geliştirilmesi, performans yönetimi ve değerlendirme, kariyer yönetimi, ücret yönetimi, iş güvenliği ve işgören sağlığı alanlarında işgörenleri doğru yönlendirerek, farklılıklarında fayda sağlamaktır. Bu durumu dış çevrede üstünlük sağlamak için, verimlilik elde etmeye yönelik organize etmek İKY'nin sorumluluğundadır (Helvacıoğlu ve Özutku, 2010: 202). Örgütlere fayda sağlayan, İşgücü planlaması ve işe alım süreci, işgören eğitimi ve geliştirilmesi, performans yönetimi ve değerlendirme, kariyer yönetimi, ücret yönetimi, iş güvenliği ve işgören sağlığı gibi insan kaynakları uygulamalarına aşağıda detaylı olarak değinilmiştir.

1.1. İşgücü Planlaması ve İşe Alım Süreci

İKY'nin ilk uygulaması işgücü planlaması ve işe alım sürecidir. Örgütü misyon ve vizyonu doğrultusunda başarıya ulaştıran sistemin kurulması, örgütün ihtiyacına uygun işgören seçiminden geçmektedir. Bu anlamda, işe alınacak işgörene dair detayları, nitelik ve nicelik anlamında doğru değerlendirmek gerekmektedir (Sabuncuoğlu, 2000: 78). İşgücü planlaması, ihtiyaç duyulan personel ihtiyacı sayısı, birim çalışanların performansı, çalışanların geliştirilmesi gereken yönleri veya birimler arası ilişkiler adına geliştirilmesi gereken uygulamalara ilişkin bilgilerin alınmasıdır. Bu doğrultuda, İnsan kaynakları ve hat yöneticileri iş birliği içerisinde ve iletişim halinde olmalıdır. İhtiyaç duyulan personel için İK birimi, iç ve dış kaynakları taramalıdır. Bu aşamada örgütlerin personel ihtiyacını gelişen ve değişen dünya şartlarına göre analiz etmesi gerekmektedir. Ancak bu şekilde doğru değerlendirmeler yapılarak, oluşabilecek risklere karşı yeterli sayıda çalışan sağlanacaktır (Akbaba ve Günlü, 2011). İKY'nin işgücü planlaması ve işe alımı sürecine gösterdikleri özen, örgütlerin verimlilik derecesini etkileyen çalışan

performansının temelini inşa etmektedir. Liyakate dayalı bir aday üzerinde, doğru işe doğru çalışanın seçilip, yerleştirilmesi ile olumsuzluklardan uzak bir çalışma ortamı sağlanabilir. Dolayısıyla, bu yolla gerçekleşen personel seçimi, başarılı bir örgütün varlığından da söz ettirebilir (Gürüz ve Özdemir, 2007: 10). İşletmenin ihtiyaç duyduğu nitelikte çalışanlara sahip olması kadar, bu çalışanların değişkenlik gösteren, örgüt mevcudiyeti için risk taşıyan durumlar karşısında dayanıklı olması da bir o kadar önemlidir. Sadece görevini yerine getirmekle yetinen çalışan profilinden ziyade örgütün yaşamını sürdürmesine fayda sağlayan proaktif iş görenlerin varlığı, krizlerin üstesinden gelinmesi noktasında vazgeçilmezdir.

1.2. Performans Yönetimi ve Değerlendirme

Performans, bir işin standartlara göre yapılması ve bu doğrultuda örgütün amaç ve hedeflerine uygun mal, hizmet ve düşünce üretilmesidir (Pugh, 1991). Örgütün, çalışanların işlerini belirlenmiş standartlar çerçevesinde yerine getirmesini beklemesi ve bu doğrultuda örgütün amaçlara ne kadar ulaşıldığı performansı göstermektedir. Performans, örgütün hedef ve amacına erişmesi için önemlidir. Performans değerlendirme ile çalışanların bir işi gerçekleştirme kapasiteleri ve bu doğrultuda örgüt içerisindeki başarıları tespit edilmektedir. Performans değerlendirme sonuçlarının verimliliği artırması İKY uygulamaları ile sağlanır ve düşük performans sergileyen çalışanlara eğitimler verilir, yüksek performans sergileyen çalışanlar ise ödüllendirilir. Terfi, eğitim ve gelişim, pozisyon değişimi, ücret ve ödül gibi konularda karara varılmasında yine performans değerlendirme sonuçlarından yararlanılmaktadır (Bayraktaroğlu, 2006: 103). Performans değerlendirmede, çalışan değil çalışanın göstermiş olduğu performans değerlendirilmektedir. Dolayısıyla, değerlendirmeyi yapacak yöneticilerin bu konuda eğitilmiş olması gerekmektedir. Çünkü, örgütün yapısına ve ihtiyacına uygun değerlendirme yöntemi seçimi oldukça önemlidir. Performans değerlendirme yöntemlerinden hangisinin uygulanacağına ise yöntemin amacı, ölçmek istenilen konunun ne olduğu ve yöntemin uygulama şeklinin bilinmesi gerekmektedir (Palmer, 1993). Çalışanların, örgüt içerisindeki konumlarını anlamaları aynı zamanda yerine getirilmesi istenen sorumluluklara örgütün penceresinden bakabilmesini performans yönetimi sağlamaktadır. Diğer yandan, İK yöneticileri, performans yönetimi ile çalışanların kariyer yolculuklarını objektif bir şekilde planlayabilir. İşletmeler ise performans yönetiminden, çalışanların ileriye dönük planları ile kendi planlarını uyum halinde yürütmeye yönelik faydalanmaktadır (Helvacı, 2002: 155).

1.3. İşgören Eğitimi ve Geliştirilmesi

Eğitim, örgütün amaçlarına erişmesi için bir araç niteliğindedir. Bu sebeple, örgütlerin gereksinimleri doğrultusunda eğitim çalışmalarını planlaması gerekmektedir. Örgütün misyon ve vizyonuna uygun olarak insan kaynağından verim elde etmek, İKY'nin amacıdır. Bu yüzden, çalışanların gereksinimlerini gidermek ve çalıştıkları alan ile ilgili gelişimlerine destek vermek önemlidir. Eğitim ve geliştirme çalışmalarının işgörenler üzerinde verimliliklerini yükseltici etkisi bulunmaktadır

(Bek, 2007: 109). Eğitim sayesinde gelişim sağlanmaktadır ve eğitimi bireylerin, toplumun, örgütlerin kalkınmaları için bir araç olarak tanımlamak mümkündür. İKY uygulamalarından olan işgören eğitimi ve geliştirilmesi, insan kaynağından verim sağlamak adına oldukça önemli bir fonksiyondur. Eğitim ve geliştirme ile yeni kabiliyet ve işini gerçekleştirmede verimliliğe ulaşan işgören, örgütü başarıya ulaştıracaktır (Ersen, 2003). Yöneticiden işçilere örgütteki tüm çalışanlar için eğitim ihtiyaç analizi yapılması gerekmektedir. Eğitim ihtiyaç analizi neticesine göre eğitim alanında gerçekleştirilecek uygulamalar düzenlenmektedir. Örgütlerin amacı, en az maliyetle en yüksek karlılığı elde etmeye çalışmaktadır. Bu doğrultuda, çalışanların ve yöneticilerin eğitilerek niteliklerinin artırılması hedeflenir.

İşletmede gerçekleşen eğitim ve geliştirme faaliyetleri, devamlılık arz ettiği sürece insan kaynağı üzerinde etkili olmaktadır. İşletmenin çevresinde meydana gelen farklılıklara ancak bu şekilde uyum sağlanabilmektedir. Dolayısıyla, bu faaliyetler işgörenin kariyeri boyunca var olmalıdır (Gürbüz, 2018). Örgütün, çevresinde meydana gelen değişikliklere uyum sağlaması veya dış çevrede üstünlük elde etmesi için, gelişim gösteren ve öğrenen örgütler oluşturulmalıdır. Bu doğrultuda işgörenler eğitim neticesinde, örgütün gerek duyduğu alanlarda yeni bilgi ve maharete sahip olurlar. Diğer yandan sürekli bir ilerleme içerisinde olan dünyaya adaptasyon ise çalışanın iş yapma yeteneğinin, örgütün hedefine uygun bir şekilde geliştirilmesi ile mümkün olmaktadır (Bingöl, 2006). Örgütün dış çevresindeki gelişmeler; örgütün iç çevresindeki tutumunu, planlarını etkilemektedir. Bu sebeple iç çevrede, çalışanların bilgi ve becerilerini örgütün hedefine paralel olacak şekilde değerlendirmek gerekmektedir. Böylece, hem çalışanın kendi bünyesindeki hem de örgütün ihtiyaç duyduğu alandaki eğitim ve gelişim programlanabilir (Bayraç, 2008).

1.4. Kariyer Yönetimi

Kariyer, bireyin çalışma serüveninde işi ile ilgili takip ettiği yoldur. Çalışan farklı örgütlerde iş yaşantısını devam ettirebilir fakat kariyer, bu çeşitli iş ortamlarında kişinin hizmette bulunduğu alanların tamamını ifade etmektedir (Mondy, 2017). Diğer bir tanımla kariyer, çalışanın sorumluluğundaki işleri yetenek ve tecrübesi sayesinde yerine getirerek hedefine erişmeye çalışmasıdır (Kalkandelen, 1972: 112). Çalışanın iş ortamındaki motivasyonunu etkileyen unsurlardan biri kariyerdir. Çalışanların, sergiledikleri performans ve geliştirdikleri niteliklerin karşılığını örgüt uygulamalarında görmesi, çalışanların başarılı olması için oldukça önemli bir teşvihtir. Kariyer yönetimi, çalışan kabiliyetinin örgüt yararına kullanılması amacına hizmet etmektedir ve böylece çalışanın gelişim sürecine destek olmaktadır. Dolayısıyla, İKY uygulamaları alanlarında çalışana yönelik gerçekleştirilen destekler kariyer yönetiminin de konusudur. Kariyer yönetimi ile çalışanın kabiliyetinin yönetildiği söylenebilir (Armstrong, 2006). Çalışan, kariyerini şekillendirmek için emek vermelidir ancak örgütün rehber niteliğindeki katkısında da faydalanmalıdır (Geylan vd., 2004). Kariyerde doğru ilerleyiş için kariyer yönetimi gerekmektedir. Kariyer yönetiminde işgören, hedeflerine paralel olacak şekilde iş hayatını planlamaktadır (Bayraktaroğlu, 2006: 143).

Geleceğin bilinmezliği örgütler için belirsiz bir ortam oluşturmaktadır. Bu ortam olumsuz koşullarda ayakta durmaya çalışan örgütler, kariyer yönetimi programı

sayesinde doğru işe doğru kişiyi yönlendirebilmektedir. Böylece bulunduğu konumdan ve yerine getirdiği görevden memnun olan çalışanın performansı artacaktır. Başarılı çalışanların örgüt bünyesinde tutulması da güvenli bir ortamın inşa edilmesinde önem arz etmektedir (Bingöl, 2006: 288). Kariyer geliştirme, çalışanın eksik yönlerini gidermeye yönelik verilen eğitim ve yetiştirme programları ile bireyin iş deneyiminin göz önünde bulundurulmasıyla kariyer planının uygulamaya koyulmasıdır. Böylece örgütler, personelin görev alanında değişiklikler yapabilmektedir (Doğan, 1996: 250). Kariyer geliştirme, çalışanın ihtiyaçları ile örgütün sundukları arasındaki dengeyi kurmaktadır. Bu dengenin kurulması aynı zamanda örgüte başarıyı getiren çalışanın performansı da artıracaktır. Örgüt, personeli elinde tutmak için personeli ihtiyaçlarını gözeterek gidermeye çalışmalıdır (Palmer, 1993: 87).

1.5. Ücret Yönetimi ve Yan Haklar

Ücret Yönetimi, İKY için örgütün varlığını etkileyen unsur olması sebebiyle oldukça önemli bir uygulamadır. Ücret yönetimi, ücret sisteminin düzgün çalışmasını sağlayan örgütün sahip olduğu ilke, siyaset ve kurallar bütünüdür (Gürbüz, 2018). Ücret sistemi, çalışanların ücretlerini belirli standartlar, iş tanımı ve iş analizleri kapsamında gerçekleştirilen çalışmalar doğrultusunda almasını sağlamaktadır. Ücret sisteminin kurulması, çalışanın aldığı ücretten memnun olmasına ve örgütün gelir-giderleri açısından menfaatini korumasına hizmet etmektedir (Erkut, 2005: 33). Çalışanlar, aldıkları ücretler ile yaşamlarını devam ettirmektedir. Dolayısıyla, örgütlerin bu noktada çalışanların yaşamlarını sürdürmelerini sağlayacak ücretlendirmeyi yapmaları gerekmektedir. Çalışanlar ücretlerini, göstermiş oldukları performanslarına paralel olacak şekilde aynı zamanda diğer örgütlerde kendileriyle benzer pozisyonda bulunan çalışanların ücretlerine kıyasla denk almak isterler (Bayraktaroğlu, 2003: 10). Adaletli bir ücret sistemi çalışan için oldukça önemlidir.

Yan haklar, ücretin ana unsurlarından biri olarak ifade edilmektedir. Çalışanlar için yan hakların, ücretler kadar etkisi bulunmaktadır. Yan haklar, çalışanları örgüte çekme, çalışanları kaybetmeme ve daha yüksek performans sergilemeleri yolunda motive edici bir unsurdur. Bu hususun göz ardı edilmesi, örgütlerin ihmali olarak değerlendirilmektedir (Daley, 2008). Günümüzde online ortam üyelikleri ve bu platformda para harcanmasını maaş dışındaki faydalardan olan yan haklardan saymak mümkündür. Örgütler, prim ödemelerini ve yan hakları çalışanın motive edilmesi ve performansını yükseltmesi için uygulamaktadır (Yıldızeli, 2002). Diğer bir ifadeyle sosyal haklar, sosyal yardımlar, ücret eki gibi faktörler maaş dışı yan haklardır. Yan haklar çalışanlara maaşları dışında sağlanan ödeneklerdir. Çalışmalarda da belirtilmektedir ki, örgüt bünyesinde maaşın yanında yan hakların da yeri bulunmaktadır (Tomcikova, 2006).

1.6. İş Güvenliği ve İşgören Sağlığı

İş güvenliği, çalışanların bir işi gerçekleştirirken sağlığına yönelik herhangi bir hasar almaması için tehditlerin yok edilme çabası ve bununla ilgili uygulamaya

koyulan teknik çalışmalardır (Başbuğ, 2005: 147). Risklerin öngörülebilmesi için risk incelemesi ile belirlenen riskleri engellemeye yönelik çalışmalar gerçekleştirilmektedir. Böylelikle, çalışanlar için güvenli bir çalışma ortamı oluşturulacaktır. Muhtemel riskler tespit edildikten sonra, çalışma ortamını etkilememesini önlemek için ortadan kaydırılmaya çalışılır veya etkisi azaltılır (Aytaç vd., 2018). Örgüt sahibi bünyesindeki çalışanın iş güvenliğini sağlamakla yükümlüdür. İş güvenliği kapsamında gösterilen gayret diğer bir yandan örgüt sahibinin maliyetlerini de azaltmaktadır. Bunun sebebi, olası bir iş kazası durumunda örgütün karşılayacağı masrafların, iş güvenliğini almak hususunda harcaacağı miktardan çok olmasıdır (Sabuncuoğlu, 2005). İş güvenliği, iş ortamında meydana gelebilecek tehditlerden ve sağlık üzerinde hasar bırakacak durumlardan sakınmak ve güvenli bir iş ortamı oluşturmak için gerçekleştirilen yöntemli çalışmalardır (Yiğit, 2005: 6). Diğer bir ifadeyle iş güvenliği, iş ortamının, çalışanın vazifesini yerine getirme halini elinden alan ve geçim kaynağını kaybetmesine yol açan yaralanma, ölüm gibi tehlikelerden arındırılmış olmasıdır. Bu anlamda iş güvenliğini sağlama sorumluluğunu yerine getirip getirmediği devlet tarafından kontrol edilen örgüt sahibinin iş güvenliği için uyguladığı tüm maddeler iş güvenliğini meydana getirmektedir (Şimşek ve Öge, 2011). Çalışanın, mesleği ile ilişkili bir ortamda veya görev esnasında yine mesleğine bağlı olarak karşılaşmış olduğu olumsuz durumları, rahatsızlıkları ve ölümleri ifade eden iş kazası, İK yöneticilerin iş güvenliği ve işçi sağlığı konuları kapsamında önlem almayı çalıştıkları tehlikedir (Gürbüz, 2018).

İşçi sağlığı, çalışanın yaşam kalitesinin muhafazası için kişinin iş kazaları, çalışmadaki enerji düşüklüğü ve meslek rahatsızlıklarından korunmasıdır. İş ortamının çalışana ve örgütün iç unsurlarına zarar vermeyecek bir şekilde düzenlenmesi anlamına gelen iş güvenliği ile işçi sağlığı ifadeleri arasında bu anlamda farklılık bulunmaktadır (Şimşek ve Öge, 2011: 259). İSG, hem çalışma ortamında işgörenin sağlık ve güvenliğini sağlamak anlamına gelirken hem de sağlıklı bir hayat, beslenme ve ulaşım güvenliği, sosyal güvenlik gibi konulardaki düzenlemeleri de kapsamaktadır (Arıcı, 1999). Çalışanların kendilerini iyi ve önemli hissettiği iş ortamında çalışması işverenler için önemlidir. Çalışanları verilen değeri göstermenin bir diğer yolu ise İSG alanında gerçekleştirilen faaliyetlerdir. Çalışanların hem fiziksel hem de psikolojik olarak kendilerini güvende hissetmeleri sağlanmaktadır (Pilbeam ve Corbridge, 2002). İSG, çalışanlara risksiz, sağlıklı ve güvenilir bir iş ortamı sağlamayı hedeflemektedir.

2. KRİZ YÖNETİMİ VE COVID-19 KRİZİ

Kriz, her ne kadar olumsuz bir durum olarak görülse de doğru analizin yapılması ve bu doğrultuda gerçekleştirilen iyi bir örgütlenme ile avantaja dönüştürebilmektedir (Arklan, 2014: 209). Krizlerden fayda sağlamaya çalışmak örgütün varlığını koruması açısından önemlidir. Kriz için birçok tanım yapılmaktadır. Kriz, örgüte hasar vererek örgütü yok olma ihtimali ile karşı karşıya bırakan olumsuz durum olarak ifade edilmektedir (Reilly, 1987: 80). Krizi, işgörenler için huzursuz, karmaşık, ürkütücü bir durum şeklinde tanımlamak mümkündür (Darling, 1994). Krizler, örgütü olumsuz bir ortam içerisine alarak hasara

uğratmaktadır. Bunun sebebi ise örgütün krizi algılama ve önlem alma sisteminin kriz karşısında savunmasız kalmasıdır. Örgüt kriz ile mücadelede çabuk hareket ederek varlığını korumaya çalışmaktadır (Can, 1999: 312). Krizlerin birçok çeşitli ortaya çıkış sebebi vardır. Krizler birbirleriyle etkileşim halindedirler ve benzer özellikler taşımaktadırlar. Krizler farklı krizlerin oluşmasına sebep olabilirler (Richardson, 1994). Bu nedenle, krizlerin hemen atlatılmasını örgütler açısından zorlaştırmaktadır. Ekonomik ve sosyal anlamda da yaşamı güçleştiren krizler, doğru yönetilirse örgüt için yarar sağlayabilirler. Fakat bunun için, iyi işleyen bir sistem gerekmektedir. İlgili sistem, yönetimin krize bakış açısını ilişkilidir. Bu yüzden yönetim güvenilir, iletişim kanallarının açık, çalışanların her anlamda desteklendiği ve örgüt hedeflerine hizmet eden bir yapıya sahip olmalıdır (Tutar, 2016: 253). Kriz sonrasında örgütler birtakım düzenlemeler yapmaktadır. Ancak bu düzenlemelerin yapılabilmesi için farklı dinamikleri sahip olan kriz ortamında doğru hamle ile hemen çıkılması gerekmektedir (Çeto, 2009: 6)

Kriz yönetimi, oluşması muhtemel krizlerin incelenerek ortaya çıkma sebebinin araştırılmasıdır. Bu araştırma ile amaç, örgütün hasar almadan kriz ortamından çıkmasını sağlamaktır. Kriz yönetimi, krizlere dair örgüt içerisinde gerçekleştirilen çalışmalar ve bu doğrultuda işleyen sistemi kontrol etmek tanımını da içermektedir. Krizle mücadele anlamında, kriz yönetimi çerçevesinde yapılan krizi öngörme, krize karşı tedbir alma, organize olma gibi uygulamalar mevcuttur (Mitroff, 1992). Kriz yönetimi; kriz öncesi yönetimi, kriz anı yönetimi ve kriz sonrası yönetimi olmak üzere, kriz süreçleriyle aynı aşamalara ayrılmaktadır. Bu aşamaları, örgüte zarar gelmeden atlatmak insan kaynaklarının doğru yönetilmesinden geçmektedir. Bu doğrultuda herhangi bir kriz ortamı bulunmuyor iken değer gören çalışanların aynı şekilde kriz ortamında da aynı değeri görmeye devam etmesi gerekmektedir. Çünkü krizin ortaya çıkma nedeni çalışanlar değildir. Kriz ortamında, örgütte yerleri sağlam olan yöneticilerden ziyade çalışanlar işten çıkarılma kaygısı yaşamaktadır (Akıncı, 2011: 142).

Örgütlerin kriz belirtilerini önceden doğru bir şekilde okuyup analiz etmeleri ve krizin olumsuz etkilerinden avantajlı bir şekilde çıkmaları kriz yönetiminin konusudur (Haşit, 2000: 64). Diğer bir ifadeyle kriz yönetimi, örgüt yöneticilerinin faaliyetlerini kriz ortamında devam ettirebilmeleri için gelir gider durumlarını dengede tutma çabasıdır. Örgüt yöneticilerinin gelecekte oluşabilecek her krize karşı hazırlık olması gerekmektedir. Hasar almadan krizin üstesinden gelmek ancak kriz yönetimi ile başarılmaktadır (Demirtaş, 2000). Kriz yönetimi, örgütün tüm şartlara karşı hazır ve planlı olması anlamına gelmektedir. Bu hazırlık kriz olması durumunda örgüt içerisinde kullanılacak unsurları, uygulamaları ve çalışanların alandaki niteliklerini kapsamaktadır. Krizden kurtulmada yönetimin bilgi, beceri ve tecrübesinin önemi bulunmaktadır (Sezgin, 2003: 181). Kriz yönetiminde, krizin sebeplerinin tespit edilmesi ve bu belirtilere bağlı olarak şirkete yansımalarının silinmeye çalışılması durumları söz konusudur. Diğer bir yandan, örgüt yapısında hasara uğrayan bölümlerin onarılması yine kriz yönetimi sürecine dahildir (Fink, 1986). Tüm kriz yönetimi tanımlarına ek olarak, örgütlerin krizle mücadele

kapsamında insan sağlığını ve güvenliğini koruma çabası ve bununla birlikte kaybedilen değerleri geri kazanmak için atık ve doğru hamlelerle hareket etmesi hususu da söylenebilmektedir (Pheng vd., 1999). Küreselleşme ile dünyanın değişim ve gelişim hızı artmaktadır. Böylelikle örgütlerin krize yakalanma ihtimali de yükselmektedir. Örgütlerin krizle mücadele için doğru kriz yönetimi oluşturmaları ve bunun için eğitim yönetiminden faydalanmaları gerekmektedir (Alağaçalı, 2006). Kriz yönetimi, faaliyet gösterilen sektörün ileride karşılaşılabileceği olumsuz durumların tahmin edilmesi, mücadele yollarının analiz edilmesi, krize karşı yürütülecek tedbirlerin faaliyete geçirilmesi aşamalarını içeren oluşum şeklinde de sınıflandırılmaktadır (Bozkurt, 1998: 154). Kriz yönetimini birçok açıdan ele almak mümkündür. Augustine (1995), kriz yönetimi aşamalarını; krizden kaçınmak, krizi yönetmeye hazırlanmak, krizin farkına varmak, kriz aşaması, krizi çözmek ve krizden yararlanma olarak ifade etmektedir. Kriz yönetimi, bir bütünü meydana getiren bağlantılı aşamalardan oluşmaktadır. Bu sebeple kriz yönetimi aşamaları birbiriyle ilişkili üç ana başlıkta toplanmaktadır. Kriz öncesi aşamada düzeltici ve önleyici bir tutum sergilenmesi gerekirken, kriz anı aşamasında aktif ve kriz sonrası aşamasında düzeltici ve geliştirici bakış açısı benimsenmesi faydalı olmaktadır (Tutar, 2000).

Kısaca kriz yönetimi, örgütlerin krizleri öngörüp analiz etmesini, mücadele yollarını belirleyip uygulamasını ve kriz sonrasında gerekli düzenlemeleri yaparak avantaj sağlamasını içerir. Krizler, örgütleri olumsuz etkileyebilir ancak doğru yönetildiğinde fırsatlara dönüştürülebilir. Yakın zamanda yaşanan ve tüm dünyayı etkileyen COVID-19 krizi, kriz yönetiminin önemini bir kez daha göstermiş ve örgütlerin kriz öncesi, kriz anı ve kriz sonrası aşamalarında hızlı, etkili ve bütüncül bir yaklaşımla hareket etmelerinin hayati olduğunu kanıtlamıştır.

2.1. Covid-19 Krizi

Covid-19 dünya genelinde bir etkiye sahip olması ile insan sağlığını hedef alan büyük bir krizdir. Covid-19 pandemisi WHO tarafından 11 Mart 2020 tarihinde, Covid-19 vakasının Çin'in Wuhan şehrinde 31 Aralık 2019 tarihinde görülmesiyle ilan edilmiştir (WHO, 2020). Salgının çok çabuk geniş bir alana yayılması durumu, hapşırma ve öksürme esnasında dışarıya saçılan sıvı taneciklerinin kişiden kişiye bulaşması veya eşyalar üzerinde olan taneciklere kişilerin temas etmesi ile olmaktadır (WHO, 2020). Koronavirüs diğer adıyla Covid-19, SARS-Koronavirüs 2'den kaynaklanan ve solunumu etkileyen bir salgındır (Akça, 2020: 48). Salgın, insanların bireysel olarak yaşadığı bir rahatsızlık olmaktan ziyade kişiden kişiye bulaşarak yayılan ve ölüme yol açan bir hastalıktır. İnsan hayatını sonlandıracak tehlikeye sahip salgınlar, uzun süren hasar verici özellikleri bakımından oldukça etkilidir ve toplumun düzeninin değişmesine neden olmaktadır. Salgınların çok hızlı yayılmaları halinde, dünya çapında etkilere sebebiyet vermektedir (Hays, 2005). İş hayatında görülen krizler, örgütün hem iç çevresi hem de dış çevresinden dolayı kaynaklanabilmektedir. Etkileri örgütler ve toplum üzerinde gözlemlenen krizler bir bölgede ortaya çıktıktan sonra küresel büyüklüğe ulaşmaktadır (Çeto, 2009: 6).

Dünyanın geneline etkileyen Covid-19 krizi, ekonomi ve sosyal yaşantıda olumsuz yansımalarını göstermektedir. Bu sebeple, iş yerlerinin faaliyetlerini devam ettirmesi zorlaşmakta ve krizin beraberinde getirdiği farklılaşma kaçınılmaz olmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü'nün tavsiyelerine uyarak, krize karşı mücadele kapsamında ülkeler önlemler almaktadır (Akça, 2020: 56). Krizler, çabuk yayılmakla birlikte yapısında ani farklılıklar göstermektedir. Bu yüzden, ülkede krize karşı yapılan çalışmaların krizi atlama için uygun olup olmadığı değerlendirilmelidir. Kriz sürecinde ülkede güven ortamını sağlamak, güçlü sosyal diyalog kanallarını inşa etmek ile mümkündür. Ülkenin krizle mücadele kapsamında izlediği politikaların kalıcı ve etkili olması oldukça önemlidir. Covid-19 vakalarının dünyada yayılması ile salgın, Türkiye'ye de gelmiştir. Salgını yavaşlatmak için önlemler alınmaya başlanmıştır ve kişilerin ekonomik ve sosyal hakları gözetilerek, günlük yaşantıya birtakım kısıtlamalar getirilmiştir (TÜBA, 2020). Covid-19 krizinden etkilenen örgütler, problem yaşamaya başlayarak çalışanların işsiz kalmaları konusunda çaresiz kalmaktadır. Türkiye'de artan işsizlik, krizin ülke ekonomisini bozarak arz talep dengesinin kaybolmasına neden olmaktadır (Balcı ve Çetin, 2020: 42). Krizi; örgütün, toplumun yaşamını sürdürmesi gerektiği olumsuz durum olarak ifade etmekle birlikte, Covid-19 krizinin üstesinden gelmek için salgın dönemini kriz yönetimi kapsamında değerlendirmek gerekmektedir. Pandemi, iş hayatına uzaktan çalışma kavramından daha çok söz edilmesine neden olmuştur. Bununla birlikte çalışma ortamındaki mesafe artırılarak temasın azaltılması hedeflenmektedir. Sağlığı korumak için getirilen bu gibi yenilikler aynı zamanda krizin negatif etkisiyle mücadele anlamında önem taşımaktadır (Tuna ve Türkmendağ, 2020). Dünya Sağlık Örgütü'nün vermiş olduğu bilgilere ve ülkelerin sistemlerine göre alınan önlemlerle birlikte üstesinden gelinmeye çalışılan bir dönemi oluşturan Covid-19 krizi, dünya çapında geniş bir zamana yayılmaktadır. Krizle birlikte, sosyal ve ekonomik açıdan olmak üzere iş hayatında da uzaktan çalışma, farklı çalışma sürelerinin uygulanması, maske takma zorunluluğu, kişilerarası mesafeyi koruma zorunluluğu gibi değişimler yaşanmaktadır (WHO, 2020).

Örgütler, Covid-19 krizi ile bilinmez bir geleceğe adım atmıştır ve bunun sonucunda örgütün iş kaybına bağlı olarak işgören ihtiyacında azalma meydana gelmiştir. Krizin meydana getirdiği güvensiz ortam, piyasadaki arz- talep dengesini bozmaktadır (Şanlı, 2020). Örgütler, Covid-19 krizinin belirsizliğinde faaliyetlerinin sona erme noktasına gelmesi sonucu yok olmamak için iş yapma süreçlerinde farklılığa gitmektedir. Örgütler krizle mücadele ederken, çalışanlar da aynı zamanda krizin oluşturduğu mevcut olumsuz durumun yansımalarını ekonomik ve sosyal anlamda hissetmektedir. Beyin sermayesi olarak ifade edilen çalışan, örgütün misyon ve vizyonunu yaşatması için oldukça önemli bir faktördür. İKY'nin sorumluluğu, örgüt ve çalışanların kriz ortamını daha hafif hasarlarla atlattığını sağlamaktır (Gürbüz, 2018).

3. İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ UYGULAMALARI VE COVID-19 KRİZİ

Örgüt iç ve dış çevre dinamiklerine sahip bir yapıdır. Buna bağlı olarak örgütün dış çevresine uyum sağlamak amacıyla iç çevresinde değişiklikler yapmaktadır. Ancak bu şekilde varlığını korumaktadır (Yapıcı vd., 2011: 97). Örgüt ömrünün uzun olması, faaliyet gösterilen çevreye sağlanan uyum ile bağlantılıdır. Örgütün iç ve dış çevresiyle ahenk içerisinde çalışması ve varlığını koruma noktasında, İKY'nin geliştirdiği doğru uygulamalara ihtiyaç duyulmaktadır (Can vd., 2009). İnsan kaynakları uygulamaları ile örgüt çalışanları hareket yollarını belirlemektedir. Çalışan davranışları, örgütün misyon ve vizyonu doğrultusunda yönlendirilmektedir. Aynı zamanda yöneticilerin insan kaynakları alanındaki davranışları da bu uygulamalar ile şekillenmektedir. İKY uygulamalarında esas olan örgütün amaç ve hedefleri kapsamında yol izlemektir (Armstrong, 2006: 147). İKY stratejik kararların alınmasında destek sağlamaktadır. Kriz ortamında örgüt bünyesindeki gelişmelerin yürütülmesi yine İKY'nin sorumluluğundadır. Bunun yanında örgütün yapısında oluşan farklılıkların, çalışanları etkilemesi noktasında İKY'nin görevi daima sorun çözücü ve teşvik edici olmaktır (Gunnigle vd., 2019). Covid-19 krizinin bir sonucu olarak iş hayatında da birtakım değişiklikler meydana gelmektedir. Beyaz yakalılar için değerlendirildiğinde uzaktan çalışma, vardiyalı veya yarı zamanlı çalışma gibi yeni düzenlemelerin olduğu görülmektedir (Caligiuri, 2020). Covid-19 krizi neticesinde İKY uygulamalarında benimsenen çalışma düzenini evden çalışma, yarı zamanlı çalışma saatleri, kademeli işe gelme şeklinde tanımlamak mümkündür (Gunnigle vd., 2019). Özellikle ekonomik alanda yansımalarının görüldüğü kriz ortamından hasar almamak için örgütler, çalışanların mesai sürelerini düşürerek maaşlardan tasarruf sağlama yöntemini uygulamaktadır (Sabuncuoğlu, 1994: 37). Covid-19 krizini kontrol etmeyi kolaylaştırmak için, 16 Nisan 2020 tarihinde 7244 sayılı Kanun ile işverene ücretsiz izin verme hakkı tanınmıştır (Alp, 2020). Covid-19 krizinin sonucu olarak hijyen ve temizlik kapsamında alınan önlemler de artmıştır. Çalışanların salgına yakalanmalarını engellemek için sağlık departmanları, iş güvenliği ve İK çalışanları, çalışma ortamının virüsten arındırılması noktasında özen göstermişlerdir (Tuna ve Çelen, 2020: 2713). Bulaşıcı bir hastalık olan Covid-19'a karşı çalışma ortamında alınan tedbirlere örnek olarak; sosyal mesafenin sağlanması, temizlik kurallarına önem verilmesi, hijyen malzemelerinin yerleştirilmesi verilmiştir. Ancak alınan önlemler hastalığın etkilerinden kurtulmak açısından çoğu örgüt için yeterli olmamaktadır (Carnevale ve Hatak, 2020).

Covid-19 krizi pandemi düzenine geçilmesinin bir sonucu olarak evden çalışma yönetimi ile çalışanlar tarafından iş görevlerinin yerine getirilmesi durumu doğmaktadır. Ancak daha önce bulunmayan yeni bir çalışma sisteminin uygulanması beraberinde yeni uygulamaya yönelik çalışanlara eğitim sunulması gerekliliğini meydana getirmektedir (Meister, 2020). İKY uygulamalarının çalışanlara eğitim sağlaması konusunda pandemi ile yeniliklere gidilmektedir. Kişilerarası mesafelerin artması ile teknolojiye faydalanılmaya başlanmaktadır ve eğitimler de çevrimiçi olarak yapılmaktadır. Böylece, eğitim maliyetleri düşmektedir bunun yanında eğitim alma süreci ise teknolojinin kullanımı ile hızlanmaktadır (Noe, 2009). Covid-19

krizinin etkilerinin görüldüğü alanlardan biri kariyer yönetimidir. Kriz, çalışanlar için güvensiz bir gelecek ifade etmektedir ve çalışanlar kariyerleri açısından kendilerini tehlikeli bir durum içerisinde hissetmektedir. Çalışanların performansını etkileyen Covid-19 krizi, örgüt içerisindeki enerjiyi düşürmektedir. Bu durumdan etkilenerek performansı düşen çalışan ise proaktif bir yaklaşım benimsemeli ve doğru yönlendirme ile değişen dış çevre şartlarına uyum sağlamaya çalışmalıdır. Çalışanın yeni sürece alışma ve bu doğrultuda kendini geliştirmeye çalışması önemlidir (Luthans vd., 2006). Kriz, çalışanların performanslarını olumsuz yönde etkileyerek çalışan performansını düşürmektedir. Bunun sonucu olarak çalışanların işten çıkması durumu gerçekleşmektedir. Ücretsiz izinler ile örgütün kriz sürecini işten çıkarma olmadan atlama mümkün olmaktadır. Böylelikle, çalışanların kriz süreçlerinde daha az iş yükü olmaktadır ve ücretsiz izin sayesinde zamanın daha verimli kullanılması sağlanmaktadır. Aynı zamanda, krizin sona erdikten sonra işe devam etme beklentisi olan çalışanların örgüte bağlılığı da korunmaktadır (Vergiel, 2001).

Cho (2020) pandeminin kariyer yönetimine olan yansımalarını, mikro ve makro çerçeveden ele almaktadır. Mikro çerçeve, çalışanın iş hayatının aile hayatı ile bir bütün haline gelmesiyle ortaya çıkan karışıklık, makro çerçeve ise kendi ülkesi dışında yaşayan çalışanların keskinleşen ülke sınırları arasında kalmasıdır. Kişiler arasındaki iletişimi etkileyen kriz, çalışanlar arasında karmaşaya sebep olmaktadır. İletişimdeki sağlıklı durum çalışanları huzursuz ederek ücret, kariyer fırsatları, çalışma ortamı, güvenlik ve iş ile ilgili konularda sorunlara yol açmaktadır (Berry, 1997). Örgüt uygulamaları iyi yönetilen iletişim süreci ile krizi atlatabilmektedir. İşgörenlerin örgüte bağlılık geliştirmeleri, sağlam iletişim kanalları ile mümkündür ve örgütün krizin üstesinden gelmesi yine sağlıklı bilgi alışverişi sayesinde olmaktadır (Hıdıroğlu, 2020).

Krizin olumsuz yönleri olduğu kadar fırsata da dönüştürülebilmesi yönündeki gayretler, riskin avantaja çevrilmesi yeteneğini örgütlerde ortaya çıkarmıştır. Küskü (2001) krizlerin örgütler için fırsat olduğunu vurgulayarak, normal şartlarda sağlanamayan gelişimin kriz ortamında mümkün olabileceğini belirtmektedir. İKY uygulamalarının krizi avantaja döndürerek krizden faydalanılması beklenmektedir. Örgütün gelişimi ancak bu şekilde mümkün olmaktadır. Covid-19 salgını sonlandırma çabaları Tıp alanında sürmektedir. Henüz tam olarak salgının etkilerinin ortadan kaldırılamaması gelecek için bir tehdit niteliğindedir. Bu sebeple ilerisi için doğru planlamalar yapılarak çalışanın huzur içinde ve sağlıklı çalışabilmesi için uygun şekilde düzenlenmelerin yapılması önemlidir.

4. YÖNTEM

Covid-19 krizinin İKY uygulamalarına etkisinin araştırılmasında detaylara inmek için nitel araştırma yöntemi uygulanmıştır. İlgili araştırmada detaylara yer verilmesinin nedeni Covid-19 krizinin, İKY çalışanlarının tecrübesinden faydalanarak İKY uygulamalarına etkisinin incelenmek istenmesidir. Çalışmada görüşme tekniklerinden yarı yapılandırılmış mülakat tekniği uygulanmıştır. Bu teknikte, araştırmaya katılım gösteren kişilerin karmaşık temalarla hakkında

düşünceleri elde edilirken aynı zamanda ilgili konuya dair detaylı bir araştırma gerçekleştirilmektedir (Barriball ve While, 1994).

Çalışmada içerik analizi ve söylem analizi teknikleri uygulanmıştır. Söylem analizi, en basit tanımıyla dilin incelenmesidir; ancak bu inceleme, ifadelerin sadece sözdizimsel ve anlamsal yönlerini değil, aynı zamanda bu sınırların ötesindeki anlam ve içeriği de kapsar (Çelik ve Ekşi, 2008). İçerik analizi cümleler ve kelimeler, tema ve kategorilerin bulunmasını sağlamaktadır. İçerik analizi bünyesinde gerçekleştirilen tema analizinde, araştırma konusunun incelenmesi için kodlama ve kategori oluşturma yönteminin planlaması yapılmaktadır. Bu aşamada, literatür çalışması kavramları belirlemek açısından yol göstericidir. İlgili çalışmada, görüşmelerden elde edilen veriler öncelikle yazılı hale getirilerek deşifresi yapılmıştır. Daha sonra, çalışmanın konusu ile bağlantılı detaylar incelenerek ayrıştırılmıştır. Katılımcıların mülakatlarda belirttikleri detaylardan tekrarlanan ifadeler için kodlar oluşturularak önce kategorilendirilmiş ve daha sonra temalar halinde sınıflandırılmıştır. Bulguların yorumlanması aşamasında, içerik analizi ile kod, kategori ve temalar ilişkilendirilmeye çalışılmıştır. Böylelikle sonuç, değerlendirme ve yorumlar neticesinde oluşturulmuştur.

4.1. Evren ve Örneklem

Nitel araştırmadaki katılımcılar, ölçüt örnekleme yöntemine ait amaçlı örneklem türü doğrultusunda seçilmiştir. Katılımcıların İK alanında karşılaşılan çeşitli durumlar hakkında daha derinlemesine bilgiye sahip olmaları beklendiğinden, bu alanda en az iki yıllık tecrübelerinin olması kriter olarak aranmıştır. Covid-19 krizinin İKY uygulamalarına etki alanını değerlendirebilmek amacıyla, savunma sanayi, turizm ve gıda sektöründe olmak üzere Ankara ilindeki farklı sektörler seçilmiştir. Bu doğrultuda, beş İK çalışanına ulaşılarak randevu alınmış ve yarı yapılandırılmış mülakat gerçekleştirilmiştir. Kişisel bilgi gizliliği, katılımcıların İK çalışanı 1, 2, 3, 4 ve 5 şeklinde kodlanması ile sağlanmıştır. Katılımcıların mesleki tecrübe sürelerini tabloda da yer aldığı üzere; İK çalışanı 1 için 15 yıl, İK çalışanı 2 için 9 yıl, İK çalışanı 3 için 2 yıl, İK çalışanı 4 için 10 yıl ve İK çalışanı 5 için 20 yıl şeklinde belirtmek mümkündür. İK çalışanı 1 ve 3 turizm sektörü, İK çalışanı 2 ve 5 savunma sanayi sektörü, İK çalışanı 4 ise inşaat sektörünü temsil etmektedir. Sektör seçiminde, geniş bir alanda faaliyet gösteren sektörler odaklanılmıştır. Faaliyet gösterdikleri sektör gereği bünyesinde çalışan sayısının fazla olduğu tespit edilen sektörler tercih edilmiştir. Dolayısıyla, yoğun iş temposunda kalabalık çalışma ortamında görev alan İK çalışanlarının tecrübelerine ulaşmak mümkün olmuştur.

Tablo 1: Katılımcılara İlişkin Bilgiler

Cinsiyet	Kadın	5
	Erkek	0
Hizmet	2-10 Yıl	3

Süresi	11-20 Yıl	2
Hizmet Sektörü	Savunma	
	Sanayi	2
	Turizm, Proje	2
	İnşaat	1

4.2. Veri Toplama Araçları

İlgili araştırmada, araştırma yöntemi olarak nitel bakış açısı uygulanmış olup yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşme yapılan katılımcılara araştırma öncesinde “Katılımcı Bilgilendirme ve Onay Formu” iletilmiş olup, imzalanması talep edilmiştir. Form, araştırması ve danışman bilgisi ile araştırmanın amacı ve konusuna dair detayları içermektedir. Görüşmeler, zamanı verimli kullanabilmek ve katılımcıların çalışan kişiler olması sebebiyle daha kolay uygulanabilir olması açısından online olarak yapılmış ve katılımcıların izni ile ses kaydı alınmıştır. Her görüşme yaklaşık otuz dakikada tamamlanmıştır. Katılımcılar, Covid-19 sürecini deneyimlemiş olup, İK biriminde faaliyet göstermektedir. Nitel görüşme formunda ilk olarak katılımcı kodu, görüşme tarihi yer almaktadır. Devamında katılımcının mesleki tecrübe süresi, hizmet sunduğu sektöre dair soruları takiben İKY uygulamalarını, Covid-19 krizi öncesine göre, kriz meydana geldikten sonra yaşanan değişiklikler kapsamında değerlendirmeye ilişkin literatür taraması yapılarak ve uzaman görüşleri alınarak hazırlanmış 12 soru bulunmaktadır.

4.3. Güvenirlilik

Nitel araştırmada, araştırmacı kişisel düşüncelerini çalışmaya yansıtması hususuna özen gösterilmelidir (Yıldırım ve Şimşek, 2008: 88). Araştırmada hazırlanan soruların katılımcılara açık ve anlaşılır bir şekilde sorulmasına dikkat edilmiştir. Katılımcılardan alınan cevaplar tekrarlanarak teyit edilmiştir. Böylece yanlış anlaşılmanın oluşması engellenmeye çalışılmıştır. Katılımcıları yönlendirmeye yönelik bir bilgi verilmemesi konusunda hassasiyet gösterilmiştir. Görüşme esnasında ses kaydı alınmıştır ve kaydın yazıya geçirilmesi ile elde edilen veriler, bulgular bölümü için incelenerek kullanılmıştır. Görüşme sürecinde, katılımcıların ifadelerinden ulaşılan veriler içerik analizi ile değerlendirilir ve paralel anlam içeren bilgiler birleştirilerek anlamlı kavram ve başlıklar altında toplanır. Süreç, verilerin yorumlanması ile devam eder böylelikle görüşülen kişilerin ifadeleri bir düzen içerisinde açıklanmış olur (Altunışık vd., 2010: 322). Çalışmada, Covid-19 krizinin İKY uygulamalarına etkisinin üç başlık altında toplandığı görülmüştür. Katılımcıların ağırlıklı olarak üzerinde durduğu uygulamalar esas alınarak üç kategori kodlanan ifadeler sayesinde belirlenmiştir.

Tablo 2: Kod Tablosu

Kod Adı	Kod Tanımı	Frekan s	Sektör
	Dijitalleşmenin etkisi	5	Turizm, Savunma Sanayi, İnşaat
İşgücü Planlaması ve İşe Alım Süreci	Sektördeki iş durumunun etkisi	2	Turizm
	Sağlık ve ekonomi alanının etkisi	2	Turizm, Savunma Sanayi
Ücret Yönetimi ve Yan Haklar	Kısa çalışma ödeneği ve ücretsiz izinden yararlanılması	3	Turizm, İnşaat
	Ücret yönetimi ve yan haklardan yararlanması	3	Turizm, Savunma Sanayi
İş Güvenliği ve İşgören Sağlığı	Uzaktan çalışma yönteminden yararlanması	2	Turizm, Savunma Sanayi
	Hijyen önlemlerinin uygulanması	4	Turizm, Savunma Sanayi

4.4. Araştırmanın Bulguları

Araştırmada, Covid-19 krizinin İKY uygulamalarına etkisini incelemek amaçlanmıştır. İKY uygulamaları sayesinde örgütün misyon ve vizyonu doğrultusunda örgütün sistemi oluşturulmaktadır. İKY uygulamaları üzerinde Covid-19 krizinin etkisinin değerlendirilmesi, aynı zamanda krizin örgüt sistemine yansımalarını anlamaya fayda sağlamıştır.

Görüşmelerde İK çalışanlarından elde edilen verilere göre, Covid-19 krizinden ağırlıklı olarak etkilenen İKY uygulamalarının “İşgücü Planlaması ve İşe Alım Süreci”, “Ücret Yönetimi ve Yan Haklar” ve “İş Güvenliği ve İş Gören Sağlığı” olduğu tespit edilmiştir. Bulgular ilişkili başlıklar altında aşağıda verilmektedir.

İşgücü Planlaması ve İşe Alım Süreci

Covid-19 krizinin, İKY uygulamalarına etkisinin iş gücü planlaması ve işe alım sürecinde hissedildiğinin altını çizen İK çalışanları, bu doğrultuda deneyimlerini paylaşmışlardır.

Dijitalleşmenin etkisine ilişkin bulgular

İK çalışanları, Covid-19 krizinin İKY uygulaması olan işgücü planlaması ve işe alım sürecine etkisine dair dijitalleşmeye vurgu yapmışlardır.

İK çalışanı 1:

“Mülakatlar dijital ortamda gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Pandemi sürecinde yüz yüze mülakat yapılmamıştır. Kriz öncesinde mülakatlar yüz yüze yapılmaktaydı. Toplantılar dijital ortamda yapıldı. Sektörde hala o şekilde devam eden toplantılar var.”

İK çalışanı 2:

“Yüzyüze olan görüşmelerimiz daha ziyade online platformlara taşındı.”

İK çalışanı 3:

“Süreç şu şekilde ilerliyor aday havuzumuz var ya da ilan platformlarımızdan ilanlarımızı açıyoruz. Bizim açtığımız ilana uygun özgeçmişleri değerlendiriyoruz. Uygun olanları müşterilerimize iletiyoruz, onlar da onay verirse dijital olarak online bir mülakat planı hazırlıyoruz. Mülakatların %95’i dijital ortamda ilerliyor. Dijital ortamda sürecin daha kolay ve hızlı olması sebebiyle mülakatları bu şekilde yapmaya devam ediyoruz. Dijital ortamdan olunca mülakatlara katılım artıyor.”

İK çalışanı 4:

“Beyaz yaka personel için online görüşmeler oldu.”

İK çalışanı 5:

“İşe alım/mülakat süreçleri online yürütüldü. Oryantasyon eğitimi yüz yüze yapılamadı, sadece yazılı bilgi olarak verilebildi.”

Sektördeki iş durumunun etkisine ilişkin bulgular

İK çalışanları, Covid-19 krizinin İKY uygulaması olan işgücü planlaması ve işe alım sürecine etkisine dair diğer bir husus olarak sektördeki iş durumu faktörüne değinmişlerdir.

İK çalışanı 1:

“Personel sayısında azalma oldu. Kendi isteğiyle çıkanlar oldu. Pandemi sonrasında işler arttıkça personel alımlarına devam ettik. İşler doğru orantılı olarak personel kapasitemiz artıyor ya da azalıyor. Pandemi tıp kongresi yapılmadı.”

İK çalışanı 3:

“İşe alınan personel sayısı arttı. Projelerimizden kaynaklıdır, proje süremiz arttı, anlaşmalarımızla da ilgili olabilir.”

Sağlık ve ekonomi alanının etkisine ilişkin bulgular

İK çalışanları, Covid-19 krizinin İKY uygulaması olan işgücü planlaması ve işe alım sürecine etkisine dair diğer bir husus olarak sağlık ve ekonomi alanına değinmişlerdir.

İK çalışanı 1:

“Çok geniş bir sektörümüz var, pandemi sürecinde emekliliği gelen personeli işten çıkarmadık ancak ofisin boş tutulması amacıyla uzaktan danışman kadrosu açtık ve danışman kadrosunda çalıştırmaya başladık. İhtiyaç olduğunda ofise gelmelerini talep ettik. Ofisteki insan yoğunluğunu azaltmayı hedefledik. Masrafları kısmak amacı da etkili olmuştur. Sağlık önlemleri çerçevesinde değerlendirilmiştir.”

İK çalışanı 2:

“Ben mühendislik firmasında görev yapıyorum. Uzaktan çalışma ile mühendislik globalleşti. Covid'in benim işe alım yaptığım pozisyonlara işe alım sürecinde çok etkisi oldu. İşlerimin çok zorlaştığını net bir şekilde ifade edebilirim. Globalde remote çalışmanın yaygınlaşması ve bu krizin TR ekonomisine olan etkileri sebebi ile Türk mühendisleri yurtdışında çalışmaya ya da remote yurtdışı firmalarında görev almaya ve usd, euro bazında maaşlar almaya başladı. Bu sebeple birçok Türk örgütü gibi biz de bu piyasada rekabet etmekte zorlanmaya başladık. İş gücü maliyetleri arttı. Örgüt bünyesinde çalışan çok deneyimli mühendisleri yurtdışı firmalarına kaptırmaya başladık. Kriterlerimizi ve isteklerimizi mühendis yokluğu ve azlığı sebebi ile düşürmeye başladık. İşe alım da genel anlamda incelendiğinde tıpkı ekonomik temel unsurlara benzer bir şekilde arz talep dengesi ile ilerliyor.”

Ücret Yönetimi ve Yan Haklar

Covid-19 krizinin, İKY uygulamalarına etkisinin ücret yönetimi ve yan haklar kapsamında da görüldüğünü ifade eden İK çalışanları, bu doğrultuda deneyimlerini paylaşmışlardır.

Kısa çalışma ödeneği ve ücretsiz izinden yararlanılmasına ilişkin bulgular

İK çalışanları, Covid-19 krizinin İKY uygulaması olan ücret yönetimi ve yan haklara dair etkisi ile ilgili, Covid-19 krizi nedeniyle ücretlerde artma olmadığını belirtmişlerdir. Kısa çalışma ödeneğinden ve ücretsiz izinden yararlandığına vurgu yapmışlardır.

İK çalışanı 1:

“Kısa çalışma sisteminin başladığı ilk dönem anında uzaktan çalışma sistemine geçtik. Çalışanlarımızın tamamında kısa çalışma uygulaması yapıldı. Kısa çalışmada çalıştığın gün sayısı kadar bordrolarımız yapıldı. Geri kalanı kısa çalışma ödeneği ile devlet tarafından yürütüldü. Çalışma saatleri, çalışma günleri azaltıldı. Dolayısıyla, İŞKUR'la ortak kısa çalışma ödeneği uygulamasından yararlandık. Belirli bir kıdem süresine kadar kısa çalışma ödeneği hak ediyorsun, hak etmiyorsan eğer o kadem yoksa ücretsiz izne çıkıyorsun. Biz ücretsiz izin uygulamasını çok fazla kullandık. Çalışma süresinin kısaltılması, ücretleri ve yan hakları etkiledi çünkü fazla mesai anlayışı olmuyor. Ücretlerde azaltılmaya gidilmedi fakat zam gibi bir şey de olmadı. Ücret artışı yapmadık. Çünkü işlerimiz çok azaldı. Kongre yapılmayınca iş olmuyor. Turizm ve organizasyon sektörü olarak en çok etkilenen sektörlerin başındayız.”

İK çalışmanı 3:

“Proje devam ettiği için çalışanların ödemeleri de devam etti. Sahada çalışanların işe gidememesi durumunda evden çalışması halinde ücretlerinde bir kesinti olmadı.”

İK çalışmanı 4:

“Maaşlarda herhangi bir azalma veya artma olmadı. Kısa çalışma ödeneğine başvuruldu.”

Ücret yönetimi ve yan haklardan yararlanılmasına ilişkin bulgular

İK çalışanları, Covid-19 krizinin İKY uygulaması olan ücret yönetimi ve yan haklar kapsamında sağlanan yan haklara değinmişlerdir.

İK çalışmanı 1:

“Öğle yemeği bir yan hak olarak düşünülebilir. Yol ücreti verilenler vardı. Bu gibi yan haklar ortadan kalktı. Çünkü kimse ofise gelmiyordu haliyle uygulanmadı. Kart uygulaması da kaldırıldı çünkü herkes evden çalışıyordu. Bazı örgüt personellerine tahsis edilen araçların kullanımı kaldırılmadı. Evden çalışma için gerekli tüm araç gereçler örgütümüz tarafından personellere sağlandı. Normalde ofiste çalışan muhasebe birimindeki çalışanlara Covid'den sonra evden çalışabilmeleri için bilgisayar desteği sağlandı.”

İK çalışmanı 2:

“Çalışanlara ofis dışında kullanacakları ve işlerini doğru şekilde yönetmelerine yarayacak yan haklar getirildi. Savunma sanayide yer alan sektörümüzde tesis güvenliği kapsamında herhangi bir internet bağlantısı ile çalışmalarınızı gerçekleştiremiyorsunuz, güvenlik sebebiyle erişimleriniz kısıtlanıyor. VPN bağlantıları ya da çalışmalarının izlendiği sistemler kuruldu. Gizlilik sözleşmeleri güncellendi. Masaüstü bilgisayarla ofisten çalışma yapılamayınca evden çalışma için masaüstü bilgisayarları çok hızlı bir şekilde laptoplara dönüştürüldü. Bunun haricinde çalışmamızın yan hak olarak internetinin ödemesini yaptık. Sınırsız paket kullananların üst pakete geçişini gerçekleştirdik ve ödemesini yaptık. Bunun haricinde o dönemde şimdi yine ofislerde belli bir masa sandalye ergonomisi oluyor. Yani uzun süre çalışmada kullanmış olduğumuz profesyonel araç gereçler mevcut. Günde 8 saat oturup çalışmak için çok uygun. Ama hiç kimse evinde bu tarz bir ortam sağlamak zorunda değil. Normal mesela yemek masalarında çoğu zaman çalışıyorlar. Ama bu ergonomi ve sağlık açısından uygun değil. Bu durumu iyileştirmek için ofisten araç ve gereçlerini taşımak isteyenlerin taşıma ve kurulum maliyetlerini karşıladık. Bunun dışında, çalışanların Covid testlerini maliyetini örgütümüz karşıladı.”

İK çalışmanı 3:

“Kronik hastalığı olanlar izin kullandılar.”

İş Güvenliği ve İşgören Sağlığı

Covid-19 krizinin, İKY uygulamalarına etkisinin iş güvenliği ve iş gören sağlığı açısından yansımalarının görüldüğünü ifade eden İK çalışanları, bu doğrultuda deneyimlerini paylaşmışlardır.

Uzaktan çalışma yönteminden yararlanılmasına ilişkin bulgular

İK çalışanları, Covid-19 krizinin İKY uygulaması olan iş güvenliği ve iş gören sağlığı kapsamında uzaktan çalışma yönteminin uygulanmaya başlandığını vurgulamışlardır.

İK çalışanı 1:

“İş sağlığı ve güvenliği kapsamında danışmanlık hizmeti alıyoruz. Dolayısıyla yasal olarak uyuduğumuz bir prosedür var. Onları uygulamaya devam ettik. Ofisimiz hep kapalıydı. Anında evden çalışma sistemine geçtik. Muhasebe ve finans departmanları da dahil olmak üzere herkes evden çalıştı.”

İK çalışanı 2:

“Asıl İK tarafı için en köklü değişiklik remote (uzaktan çalışma) kavramının hayatımıza girişiydi. AR-GE muafiyeti kapsamında çalışan örgütüm devletın de çeşitli desteklemeler yapması ile %100 oranında uzaktan çalışma imkânı sunmaya başladı. Her hafta sonunda örgütteki salgının artma derecesine göre çalışan ve yöneticiler ile birlikte uzaktan çalışmaya yönelik durum değerlendirmesi yaptık.”

Hijyen önlemlerinin uygulanmasına ilişkin bulgular

İK çalışanları, Covid-19 krizinin İKY uygulaması olan iş güvenliği ve iş gören sağlığı noktasına alınan hijyen önlemlerine değinmişlerdir.

İK çalışanı 1:

“Maske dağıtımı yapıldı. Her yere el hijyenini sağlamak için dezenfektanlar yerleştirildi. Örgütte devamlı temizlik görevlimiz ilaçlamalar yaptı. Buna çok önem verdik. Maske kullanımı konusunda hatırlatma mailleri atıldı ve uyarılar yapıldı. Sosyal mesafe kuralı çok sıkı gözetildi. Pandemiden sonra ofiste çalışmaya başlayan bazı personeller için yemekhanemiz kapatıldı. Personel yemeğini hijyen açısından dışarıdan kapalı kutularda almaya başladık, toplu alanlarda bulunma durumu kaldırıldığı için herkes kendi odasında yemeğini yiyordu.”

İK çalışanı 2:

“Teknoloji bölgeleri genel denetlemelere tabidir. Daha yaralanmalara ve tesis güvenliğine yönelik önlemler varken Covid sonrası hijyen önlemlerinde artışlar oldu. Bu sebeple hijyen önlemleri eklendi. Sağlık ve hijyen konusunda daha net çalışmalar yapılmaya başlandı. Çalışma alanlarında tadilat ve çeşitli değişiklikler yapıldı, maske kullanımı vb. önlemler alındı. Örgüt araçlarının toplu bir şekilde binilmemesi için taksi uygulaması yaygınlaştırıldı, toplu taşıma aracı kullanılması önlendi. Tuvaletler, kapılar her şey dokunmatik oldu. Parmak iziyle giriş yapıyorduk daha sonra telefonlara QR kodu uygulaması getirildi. Kantinlere çalışmaya gittiğimizde

herkes oturamıyordu, biri çıkınca diğeri giriyordu. Mesai saatleri içerisinde ofiste çalışan kişi sayısı yarı yarıya azaltıldı daha sonra bu oran %60'a kadar artırıldı."

İK çalışanı 3:

"Personelleri devlet kurumlarında istihdam ettiğimiz için mutlaka bakanlıklar ve devlet kurumlarının Covid için sunulan bir hizmet vardı. İş güvenliği eğitimi online eğitimi verildi."

İK çalışanı 5:

"Pandemi sürecinde işyeri hekimi hijyen eğitimi vermiştir. Sürekli maske dağıtımı yapılmıştır. Oturma düzeni değiştirilmiştir. Sosyal mesafeye özen gösterilmesi konusunda ve diğerleri kurallar için sürekli hatırlatıcı duyurular görseller paylaşılmıştır."

SONUÇ VE ÖNERİLER

Covid-19 krizinin, İKY uygulamalarına etkisini konu olarak ele alan ilgili çalışma, yeni bir olayın dinamiklerini anlamak ve benzer olayın ileride de yaşanması ihtimaline karşı, bulgular doğrultusunda İK çalışanları ve yöneticilerin gerekli önlemlerin almasında ve çözüm üretmelerinde faydalı olmak üzere hazırlanmıştır. Ankara ilindeki farklı sektörlerde faaliyet gösteren İK çalışanları ile gerçekleştirilen görüşmeler kapsamında, Covid-19 krizinin İKY uygulamalarına etkisi değerlendirilmiştir. İKY uygulamalarını kriz öncesi ve sonrası olmak üzere değerlendiren ve bu doğrultuda deneyimlerini paylaşan İK çalışanları, özellikle işgücü planlaması ve işe alım, ücret yönetimi, iş güvenliği ve iş gören sağlığı uygulamaları üzerinde durmuştur. Covid-19 krizinin İKY uygulamalarına yansımaları sonucunda örgüt içerisinde gerçekleşen değişimlerin, olumlu ve olumsuz sonuçlarından bahsetmişlerdir. Bu bilgilerden hareketle, Covid-19 krizinin İKY uygulamaları üzerinde etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlara aşağıdaki maddelerde yer verilmiştir.

- Farklı sektörlerde faaliyet gösteren İK çalışanları ile yapılan görüşmelerden elde edilen verilerde, iş gücü planlaması ve işe alım sürecine dair Covid-19 krizi kapsamında yaşanan en önemli değişikliğin, mülakatların online gerçekleştirilmesi sebebiyle, dijitalleşme olduğunu vurgulamışlardır. Dijitalleşme ile sürecin hızlı ilerlediği ve böylece zamandan tasarruf edildiği ifade edilmiştir. Bu sebeple kriz esnasında uygulanan bu yöntem, sağladığı avantajlar nedeniyle kriz sonrasında devam edildiği belirtilmiştir.
- İKY uygulamalarından bir tanesi olan ücret yönetimi ve yan hakların Covid-19 krizinden ağırlıklı olarak etkilenen diğer bir unsur olduğu, İK çalışanları ile yapılan görüşmeler sonucunda anlaşılmıştır. Covid-19 krizi esnasında ve sonrasında ücretlerde herhangi bir artış olmadığı ancak personelin kısa çalışma ödeneği ve ücretsiz izinden yararlandığından bahsetmişlerdir. Bunun dışında yan hakların sağlandığı, İK çalışanları tarafından ifade edilmiştir. Bu yan hakları ise; personele yol ücreti verilmesi, evden çalışma uygulaması

kapsamında personelin internet kullanımı ücretlerinin karşılanması, personele bilgisayar sağlanması, personele gerekli araç ve gereçlerin tedarik edilmesi ve personelin Covid-19 test ücretlerinin karşılanması şeklinde ifade etmişlerdir.

- İş güvenliği ve iş gören sağlığı hususu, İK çalışanları tarafından üzerinde durulan ve Covid-19 krizinin yoğun olarak etkilediği diğer bir İKY uygulamasıdır. Bu bağlamda önemli hijyen önlemlerinin alındığı, sosyal mesafe ve maske uygulamaları konusunda hassasiyet gösterildiği, sosyal mesafenin korunması için toplu alanlarda bulunulmasını engelleyecek uygulamalar getirildiği vurgulanmıştır. Bununla birlikte personelin iş güvenliği ve iş gören sağlığı noktasında uyması gereken kurallar çerçevesinde bilgilendirildiği belirtilmiştir.

Gelecekte meydana gelmesi muhtemel krizler için tavsiye niteliğinde maddeler aşağıda yer almaktadır.

- Kriz sebebiyle değişen koşullar karşısında, yöneticinin rehberliğinde ve doğru kriz yönetimi mekanizmasıyla birlikte, örgüt olarak ekipçe kenetlenerek ön yargılı olmadan yeniliklere açık bir şekilde uyum içerisinde çalışmak ve hızlı aksiyon alan dinamik bir çalışma kadrosuna sahip olmak, krizi başarılı bir şekilde atlatabilmenin yollardan bir tanesi olarak değerlendirilmiştir.
- Kriz ile mücadele kapsamında, kriz öncesi inşa edilmiş ve etkili bir biçimde işleyen, örgüt içi iletişim ve koordinasyon sisteminin İKY'nin de desteğiyle daha güçlendirilerek, çözüm olarak geliştirilen teknolojik yenilikler ile birleştirilmesi gerektiği değerlendirilmiştir. Böylelikle değişen dış çevre şartlarına uyum sağlanarak hem mevcut krizden kurtulmak hem de tekrar yeni bir krizin oluşmasına karşı tedbir olacak güncel bir sistem oluşturulabileceği değerlendirilmiştir. Kriz şartlarında tüm işlerin uzaktan da olsa yürütülmesini sağlayacak sistemin kurulabilmesi için dijitalleşmeye uygun altyapının, diğer bir ifadeyle dijital ofis platformunun kriz öncesinde de mevcut olması gerektiği değerlendirilmiştir.
- Krizin atlatılması için değişen ve gelişen örgüt şartlarına yönelik, çalışanların daha kolay uyum sağlaması noktasında eğitilmesi ve yan haklar ile motive edilmesi gerektiği değerlendirilmiştir. Örgüte bağlılığı geliştirilen çalışanın, örgütün krizden daha az hasarla kurtulması açısından daha kararlı bir mücadele ortaya koyacağı değerlendirilmiştir.
- Çalışanların, kriz sebebiyle dönüşmekte olan çalışma ortamına dair hijyen ve sağlık kuralları ile örgüt içerisindeki tüm görevlerin yerine getirilmesindeki işleyişe dair yeni kuralların kesinlikle uygulanması gerektiği değerlendirilmiştir. Bu kurallar çerçevesinde, İK çalışanlarının e-mail ve hatırlatıcı duyuruları ile bilgilendirilmesi gerektiği değerlendirilmiştir. Devamlı bilgi akışı ve sağlıklı bir çalışma ortamı için gerekli önlemlerin alınması için örgüt içerisinde gerekli malzeme desteğinin de gösterilmesi sayesinde krize karşı daha güvenli bir koruma yapısının geliştirilebileceği değerlendirilmiştir.
- Kriz sürecinde alınan kararların uygulanmasındaki veya geliştirilen uygulamalara ek olarak daha farklı çalışmaların gerekli olup olmadığına

ilişkin durumun değerlendirilmesi görüşmelerinin; yönetici, İK çalışanları ve örgüt çalışanları ile sıklıkla gerçekleştirilmesi gerektiği değerlendirilmiştir.

Bulgular, sonuçlar ve öneriler dikkate alındığında, İKY uygulamalarından olan ve İK çalışanları tarafından krizin etkisinin çoğunlukla görüldüğü uygulamalar olarak vurgulanan; işgücü planlaması ve işe alım süreci, ücret yönetimi ve yan haklar, iş güvenliği ve iş gören sağlığı alanlarının, kriz ve kriz yönetimi aşamaları, kriz yönetimi yaklaşımları ve kriz yönetiminde yöneticinin rolü ile bağlantılı olduğu görülmektedir. Kriz öncesi, kriz anı ve kriz sonrası için kriz yönetimi aşamalarının, yöneticiler ve İK çalışanları tarafından kriz yönetim yaklaşımlarına da değinilerek ne şekilde yürütülmesi gerektiği, Covid-19 krizinin İKY uygulamalarına etkisi doğrultusunda araştırılarak ortaya koyulmuş ve tüm kavramlar birbiri ile bütünleşmiştir. Covid-19 salgınının tamamen ortadan kalkmamış olması, krizin etkilerinin uzun sürmesi ve hala izlerinin hissediliyor olması, ilgili konuya yönelik ileride çalışmalar gerçekleştirilmesi ihtiyacını doğurmaktadır. Krizin etkilediği alanlar için geliştirilen bazı uygulamalar sağladıkları avantajlar sebebiyle kriz sonrasında da uygulanmaya devam etmiştir. Dolayısıyla, olumsuz bir etki yaratan ve dezavantajlarla dolu bir ortam oluşturan kriz, zaman içerisinde yeni uygulamaların geliştirilmesini ve dezavantajların evrilerek avantaja dönüşmesini sağlamıştır. Dijitalleşme ve online platform gibi kavramlar negatif etkilere karşı kolaylık sağlamaları açısından iş ortamındaki görevlerin yerine getirilmesi noktasında kalıcı olarak uygulanmaya başlanmıştır. Zaman içerisinde çalışanların işlerini bu yeniliklere göre yürütmesi söz konusu olmuştur ve böylece teknolojik aletler de bu doğrultuda kullanıma hazır hale getirilmiştir. Aletlerdeki uygulamalara güncellemeler yapılmıştır ve yeni özellikler eklenmiştir. Çalışmanın bu anlamda da dikkat çekici olduğu değerlendirilmektedir. İleride yapılacak olan çalışmalarda yeni sektörlerde inceleme yapılarak, ilgili konu hakkında literatürdeki bilgiler zenginleştirilebilir.

KAYNAKÇA

- Akıncı, Z. (2011). “Konaklama İşletmelerinde Kriz Sürecinde İnsan Kaynakları Yönetiminin Rolü ve Önemi”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi* 3(4), 132-152.
- Akça, M. (2020). “Covid-19’un Havacılık Sektörüne Etkisi”. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 7(4), 45-64.
- Akbaba, A., & Günlü, E. (2011). Otel İşletmelerinde İşgören Bulma, Seçme ve Eğitim Sürecinin Stratejik İnsan Kaynakları Bakış Açısıyla Değerlendirilmesi: Beş Yıldızlı Otellerde Bir Araştırma”. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 11(22), 199-228.
- Akyüz, O. F. (2006). *Değişim Rüzgarında Stratejik İnsan Kaynakları Planlaması* (Cilt 2. Baskı b.). İstanbul: İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Alağaçalı, S. (2006). *Kriz ve Afet Yönetimi: Türkiye Örneği*. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Alp, M. (2020). “Covid-19 Nedeni ile Ücretsiz İzin ve Kısa Çalışma Arasında Öncelik İlişkisi ile İş Hukukunda Olası Sonuçlar Hakkında Bir Deneme”. [https://legal.com.tr/blog/genel/covid-19-nedeni-ile-ucretsiz-izin-ve-kisa-calismaarasinda-oncel](https://legal.com.tr/blog/genel/covid-19-nedeni-ile-ucretsiz-izin-ve-kisa-calismaarasinda-oncel-adresinden-alindi) adresinden alındı
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S., & Yıldırım, E. (2010). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı*. Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Arıcı, K. (1999). *İşçi Sağlığı ve Güvenliği Dersleri*. 1-53.
- Arklan, Ü. (2014). *Kriz Yönetimi İletişimsel Temelde Çözüm Odaklı Stratejik Yaklaşımlar*. Konya: Literatürk, 205-264.
- Armstrong, M. (2006). *Armstrong’s Handbook of Human Resource Management Practice*. Koganpage Publishing.
- Augustine, N. (1995). “Managing the Crisis You Tried to Prevent”. *Harvard Business Review* 73(6), 147-158.
- Aytaç, S., Özok, A., & Yamankaradeniz, N. (2018). *Metal Sanayinde Çalışan Kadınların Sağlık ve Güvenlik Açısından Risk Faktörleri*. Türk Metal Sendikası Araştırma ve Eğitim Merkezi Yayınları.
- Balcı, Y., & Çetin, G. (2020). “Covid-19 Pandemi Sürecinin Türkiye’de İstihdama Etkileri Ve Kamu Açısından Alınması Gereken Tedbirler”. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 19(37), 40-58.
- Barriball, K. L., & While, A. (1994). “Collecting Data Using a Semi-Structured Interview: A Discussion Paper”. *Journal of Advanced Nursing-Institutional Subscription* (19(2), 328-335.
- Başbuğ, A. (2005). *İş Hukuku*, Ankara: Birlik Matbaası.

- Bayraç, A. (2008). *İşletmelerde Stratejik İnsan Kaynakları Yönetiminde Eğitim ve Geliştirme*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bayraktaroğlu, S. (2003). *İnsan Kaynakları Yönetimi*. İstanbul: Sakarya Kitabevi.
- Bayraktaroğlu, S. (2006). *İnsan Kaynakları Yönetimi*. HYPERLINK "https://www.nadirkitap.com/kitapara.php?ara=kitap&tip=kitap&yayin_Evi=Sakarya+Yay%FDnc%FDI%FDk&siralama=fiyatartan" \o "Sakarya Yayıncılık kitapları" Sakarya Yayıncılık, HYPERLINK "https://www.nadirkitap.com/kitapara.php?ara=kitapları&tip=kitap&tarih1=2006&tarih2=2006" \o "2006 yılında basılan kitaplar" 2006
- Bek, H. (2007). "İnsan Kaynakları Yönetiminde Eğitim ve Geliştirme Etkinliği". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 109.
- Berry, L. M. (1997). *Psychology at Work*. McGraw Hill Companies Inc.
- Bingöl, D. (2006). *İnsan Kaynakları Yönetimi* (Cilt 6. Baskı b.). Denizli: Arıkan Basım Yayım Dağıtım.
- Bozkurt, Ö. (1998). *Kamu Yönetimi Sözlüğü*. Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Butterick, M., & Charlwood, A. (2021). "HRM and the COVID-19 Pandemic: How Can We Stop Making A Bad Situation Worse?". *Human Resource Management Journal*, 31(4), 847-856.
- Budak, G., Aldemir, C., & Ataoğlu, A. (2004). *İnsan Kaynakları Yönetimi*. İzmir: Barış Yayınları.
- Caligiuri, P. v. (2020). "International HRM Insights For Navigating The COVID-19 Pandemic: Implications for Future Research and Practice". *Journal of International Business Studies*, (51), 697-713.
- Can, H. (1999). *Organizasyon ve Yönetim*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Can, H., Kavuncubaşı, Ş., & Yıldırım, S. (2009). *Kamu ve özel kesimde insan kaynakları yönetimi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Carnevale, J., & Hatak, I. (2020). "Employee Adjustment and Well-Being in the Era of COVID-19: Implications for Human Resource Management". *Journal of Business Research* (116), 183-187.
- Cho, E. (2020). *Examining Boundaries to Understand the Impact of COVID-19 on Vocational Behaviors*.
- Çelik, H., & Ekşi, H. (2008). "Söylem Analizi". *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 27(27), 99-117.
- Çeto, E. (2009). *Kriz Ortamında İnsan Kaynakları Yönetimi*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İnsan Kaynakları Yönetimi Anabilim Dalı: <http://tez2.yok.gov.tr/>.
- Daley, D. (2008). "Strategic Benefits in Human Resource Management". *Handbook of Employee Benefits and Administration*, 15-27.

- Darling, J. R. (1994). "Crises Management in International Business". *Leadership and Organisation Development Journal*, 15(8).
- Demirtaş, H. (2000). "Kriz Yönetimi". *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 353 - 373.
- Doğan, S. (1996). "İnsan Kaynakları Yönetiminde Esnek Kariyerli İşgücüne Geçiş Modeli". *İİBF Dergisi*, 12(1-2), 250.
- Erkut, M. (2005). *Performansa Dayalı Ücretlendirme Sistemleri*. Yüksek Lisans Tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ersen, H. (2003). *Topyekün Mükemmeleşme Sürecinde İnsan Kaynakları ve Kalite*. İstanbul: Ayhan Matbaacılık.
- Fink, S. (1986). "Crises Management: Planning for the Inevitable". *American Management Association*.
- Gürüz, D., & Özdemir Y., G. (2007). *İletişim Gözüyle İnsan Kaynakları Yönetimi*. İstanbul: MediaCat.
- Gürbüz, S. (2018). *İnsan Kaynakları Yönetimi Teori, Araştırma ve Uygulama*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Geylan, R., Bilgin, L., Taşçı, D., & D., Benligiray, K. (2004). *İnsan Kaynakları Yönetimi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Gunnigle, P., Lavelle, J., & Monaghan, S. (2019). "Multinational Companies And Human Resource Management İn Ireland During Recession: A Retrospective From A Highly Globalized Economy". *Thunderbird International Business Review*, 61(3), 481-489.
- Hıdıroğlu, D. (2020). *Covid-19 Döneminde Yönetim ve Girişimcilik*. Nobel Bilimsel Eserler, Atlas Akademi Basım Yayın Dağıtım Tic.Ltd.Şti.
- Haşit, G. (2000). *İşletmelerde Kriz Yönetimi ve Türkiye'nin Büyük Sanayi İşletmeleri Üzerinde Yapılan Araştırma Çalışması*. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Hays, J. N. (2005). *Epidemics and Pandemics: Their Impacts on Human History*. California: ABC-CLIO Inc.
- Helvacı, M. (2002). "Performans Yönetimi Sürecinde Performans Değerlendirmenin Önemi". *Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 35(1-2), 155-169.
- Helvacıoğlu, N., & Özutku, H. (2010). "Kültürel Farklılıkların Yönetiminde İnsan Kaynakları Stratejilerinin Rolü: IKEA Örneği". *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 8(1), 95-216.
- Küskü, F. (2001). "Kriz Döneminin İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamalarına Etkileri: Ampirik Bir İnceleme". *Amme İdaresi Dergisi*, 34(1), 15-32.
- Kalkandelen, A. H. (1972). *Personel Yönetimi ve Yönetimde Sistemler İlkeler*. Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü.

- Luthans, F., Vogelgesang, G., & Lester, P. (2006). "Developing the Psychological Capital of Resiliency. *Human Resource Development Review*, 5(1), 25-44.
- Meister, J. (2020). *The Impact of The Coronavirus on HR and the New Normal of Work-Forbes*.
- Mitroff, I. (1992). *Effective Crisis Management*. The Academy of Management Executive.
- Mondy, R. W. (2017). *İnsan Kaynakları Yönetimi*. (v. M. (G. Tozkoparan, Dü.) Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Noe, R. A. (2009). *İnsan Kaynaklarının Eğitimi ve Geliştirilmesi*. Propedia Yayıncılık.
- Palmer, M. J. (1993). *Performans Değerlendirmeleri*, Rota Yayınları, İstanbul.
- Pheng, L. S., D.K.H, H., & Y.S., A. (1999). "Crisis Management: a Survey of Property Development Firms". *Property Management* (3), 231- 251.
- Pilbeam, S., & Corbridge, M. (2002). *People Resourcing HRM in Practise*.
- Pugh, D. (1991). *Organizational Behaviour*. Prentice Hall Interneational.
- Reilly, A. (1987). "Are Organizations Ready for Crisis? A Managerial Scorecard". *Columbia Journal of World Business*, 79-88.
- Richardson, B. (1994). "Crisis Management and Management Strategy - Time to 'Loop the Loop?'" *Disaster Prevention and Management*, 3(3), 59-80.
- Sabuncuoğlu, Z. (2000). *İnsan Kaynakları Yönetimi*. Bursa: Ezgi Kitapevi Yayınları.
- Sabuncuoğlu, Z. (1994). "Kriz Yönetimi ve Halkla İlişkiler". *Bakış Dergisi* (47).
- Sabuncuoğlu, Z. (2005). *İnsan Kaynakları Yönetimi*. Bursa: Alfa Aktüel.
- Sezgin, F. (2003). "Kriz Yönetimi". *Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 181-195.
- Şanlı, O. (2020). "Keynesyen Model Bağlamında Covid-19 Pandemisinin Küresel Ekonomiye Muhtemel Etkileri: Abd ve Çin Ekonomileri Üzerine Bir Araştırma". *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 3-38.
- Şimşek, M., & Öge, H. (2011). *İnsan Kaynakları Yönetimi*. Konya: Eğitim Kitapevi Yayınları.
- TÜBA. (2020). *Türkiye Bilimler Akademisi*. <http://www.tuba.gov.tr/tr/> Erişim tarihi: 20 Kasım 2022
- Tomcikova, L. (2016). "Employee Benefits and Trends in Workplace". *Exclusive E-Journal*, 1-7.
- Tuna, A., & Çelen, O. (2020). "İşletmelerin İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamaları Üzerinde Covid-19 Pandemisinin Etkileri". *OPUS-Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* 16(30), 2710-2759.

- Tutar, H. (2000). *Kriz ve Stres Ortamında Yönetim*. İstanbul: Hayat Yayınları.
- Tutar, H. (2016). *Kriz ve Stres Yönetimi*. Seçkin Yayıncılık.
- Hekimler Uçkan, B. (2020). “Korona Günlerinde Türkiye’de Çalışma İlişkileri”. *Yönetim ve Çalışma Dergisi* 4(1), 1-13.
- Vergiliel, T. M. (2001). *Kriz ve İşletme Yönetimi*. İstanbul: Alfa Basım Yayım.
- WHO. (2020). *Coronavirus Disease 2019 (COVID-19) Situation Report*. World Healty Organization: https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200311-sitrep-51-Covid-19.pdf?sfvrsn=1ba62e57_10 Erişim Tarihi: 20 Ocak 2023
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldızeli, S. M. (2002). *An Analysis of Pay and Benefits As Motivational Tools In The Banking Sector & IT Sector in Turkey*. T.C. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Yiğit, A. (2005). *İş Güvenliği ve İşçi Sağlığı*. Alfa Akademi.
- Yapıcı, Dirlik, N., Kıyamalıoğlu, A., & Yurtseven, Ö. (2011). “Uluslararası İnsan Kaynakları Yönetimi Alanındaki Güncel Eğilimlerin Stratejik Yaklaşımlar ve Bölgesel Modeller Açısından Değerlendirilmesi: 1998-2008 Kesitinde Bir İnceleme”. *Business and Economic Research Journal*, 2(4), 97-113.

LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi XV-I Haziran 2024 Hakem Listesi

EUL Journal of Social Sciences XV-I June 2024 Referee List

(Alfabetik sırayla / In alphabetic order)

Prof. Dr. Mehmet Ağa, Lefke Avrupa Üniversitesi, Lefke, Kuzey Kıbrıs

Doç. Dr. Özgür Akpınar, Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye

Doç. Dr. Sait Akşit, Yakın Doğu Üniversitesi, Lefkoşa, Kuzey Kıbrıs

Dr. Niyper Hayal Artaç, Lefke Avrupa Üniversitesi, Lefke, Kuzey Kıbrıs

Yrd. Doç. Dr. İlksoy Aslım, Bahçeşehir Kıbrıs Üniversitesi, Lefkoşa, Kuzey Kıbrıs

Yrd. Doç. Dr. İzzet Atalay, Bahçeşehir Kıbrıs Üniversitesi, Lefkoşa, Kuzey Kıbrıs

Prof. Dr. Tarık Atan, Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi, Lefkoşa, Kuzey Kıbrıs

Dr. İbrahim Ayberk, Yakın Doğu Üniversitesi, Lefkoşa, Kuzey Kıbrıs

Yrd. Doç. Dr. Sinan Evcan, Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi, Lefkoşa, Kuzey Kıbrıs

Prof. Dr. Bülent Evre, Bahçeşehir Kıbrıs Üniversitesi, Lefkoşa, Kuzey Kıbrıs

Dr. Öğr. Üyesi Muammer Edib Gürkan, Karabük Üniversitesi, Karabük, Türkiye

Doç. Dr. Muhittin T. Özsağlam, Lefke Avrupa Üniversitesi, Lefke, Kuzey Kıbrıs

Yrd. Doç. Dr. Hasan Rüstemoğlu, Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi, Lefkoşa, Kuzey Kıbrıs

Prof. Dr. Mustafa Sağsan, Lefke Avrupa Üniversitesi, Lefke, Kuzey Kıbrıs

NOTES FOR CONTRIBUTORS

1. European University of Lefke (EUL) Journal of Social Sciences is a double-blind peer-reviewed journal published twice a year, in June and December. The scope of the journal includes all disciplines and branches of social sciences.
2. EUL Journal of Social Sciences accepts contributions in English and Turkish. Manuscripts submitted for publication should be written in these languages.
3. Copyrights of the articles appearing in the EUL Journal of Social Sciences belong to EUL. Authors may use their articles elsewhere following publication, provided that a written permission is obtained from EUL.
4. Articles submitted to EUL Journal of Social Sciences should be original contributions and should not be published elsewhere or should not be under review for any other publication at the same time. In case another version of the article is being reviewed by another editorial board, has been published elsewhere, or will be published elsewhere, author(s) should clearly indicate this situation when submitting their work.
5. Manuscripts presented to EUL Journal of Social Sciences will first be examined by the journal's editorial board, before being forwarded to the referees. The name of the author(s), reader(s) and referee(s) will be kept anonymous during and after the review process. Review reports will be considered as confidential.
6. Manuscripts to be submitted should be complete, including endnotes, bibliography, author biographies and appendixes. Texts can be sent to the editorial board by e-mail as an e-mail attachment over Internet or by mail, as saved on a CD-ROM (please see addresses below). The files must be saved in MS Office Word format. Materials sent by post will not be returned.

E-mail: jss@eul.edu.tr

Adress: European University of Lefke
Journal of Social Sciences
Faculty of Economics and Administrative
Lefke, Gemikonağı, KKTC
Mersin 10 TURKEY

7. For both English and Turkish written articles, authors are invited to ensure that their work is compliant with EUL Journal of Social Sciences style. The editorial board of the journal also suggests that non-native English speakers ensure that their article has been read and corrected by a competent, preferably native, English speaker. The Editors of the EUL Journal of Social Sciences will not perform any re-writing or correction before publication.
8. Potential contributors are encouraged to visit EUL Journal of Social Sciences' web page (<http://en.lau.edu.tr/euljss/>; <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/euljss/user>) to examine visual examples of the journal's publishing style, also described below.

EUL JOURNAL of SOCIAL SCIENCES STYLE

1. Articles submitted to EUL Journal of Social Sciences should consist of the following main sections: Main title in English and in Turkish, author name(s), abstract in English, keywords in English, abstract in Turkish, keywords in Turkish, main text, references, author biographies in English and in Turkish, appendixes.
2. Page margins should be as follows: 3 cm from top, bottom and right and left. Gutter: 0,5 cm from left
3. All texts should be in Times New Roman font.
4. Article title in English and in Turkish should be in 14 point, bold, center-aligned, without indentation.
5. Name, title and affiliation of the author should be in 10 points, bold, italic letters. If the article has been written by a single author, the alignment should be centered (middle of the page). In case there are multiple authors, their names, titles and affiliations should be placed alphabetically by their family names, from left to right and top to bottom (first author at left, second at right, third under the first, fourth under the second, etc.) in two columns. The alignment is centered for each column.
6. After the author names, the body text should be formatted as a single column. The alignment is justified. The body text should be in 12 points, single-spaced lines. Indentation should be 0,63 cm from the left. Space between paragraphs should be 0 nk before and 6 nk after. The space between each line is 10 nk.
7. Articles will be preceded by an abstract, written both in English (first) and Turkish. Abstracts should be in bold and italic characters. Five keywords in English and in Turkish should be given respectively after each abstract. Alignment for abstracts section is justified, without indentation.
8. Subtitles should be organized as follows: Main subtitles should be in bold majuscules and will be numbered as “1., 2., 3., etc.” Main subtitles' alignment should be left.
9. First level subtitles should be in bold small letters, indicated with numbers (1.1, 1.2, 1.3, etc.); second level subtitles should be small letters in italics (1.1.1., 1.2.1., 1.3.1., etc.). All subtitles should be 12 points, with left alignment. Indentation is 0,63 from left for main subtitle, first, second and third level subtitles.
10. For relatively long citations, interviews, speeches, verbal statements, the text should be in 10 points, italic letters, separated with commas. Alignment is justified. Indentation is 0,63 cm from left.
11. When an abbreviation is used for the first time, it should be given in parenthesis following the word or word group which it replaces.
12. References should not be given as endnotes or footnotes (please see the end of this section for bibliography style)
13. Mathematical equations should be in 12 points, italic characters, center-aligned. Authors are suggested to use an equation editor.
14. Images, tables, schematics and graphics can be placed in the text, as well as in appendixes after the bibliography section. A space of two lines should be left blank before and after these visual elements, in order to separate them from the text. A legend (title) should be given under each element, including type (schematic, map, table, figure, etc.); respective number and resource or reference if needed (Table 1:, Figure 1:). The legend should be in 10 points, bold letters. It should be left-aligned.
15. The bibliography section should come after the body text, with the same style except its alignment should be justified without indentation.
16. Author biographies should be in English (first) and in Turkish, written in 12 points, italic letters, with justified alignment. Biographies should not exceed 100 words and indicate the current academic position and research interests of the authors.

EUL JOURNAL of SOCIAL SCIENCES BIBLIOGRAPHY STYLE

1. The contributors should use “author-date-page” system for citing other authors in their article as follows: Name of the author(s), year: page numbers, in parenthesis. Example: (Gilbert, 1997: 38).
2. All resources used for citations in the article should be given in detail in the Bibliography section, organized alphabetically with respect to the first letter of the names of the authors.

a. Books with one author

In the text: (Mucuk, 2007: 75)

In the bibliography: Mucuk, İsmail (2007), *Pazarlama İlkeleri*, Türkmen Kitabevi, İstanbul.

b. Articles with one author

In the text: (Romer, 1998: 35)

In the bibliography: Romer, P. M. (1998), “Endogenous Technologies Change”, *Journal of Political Economy*, 98(1): 71-102.

c. Books with two authors

In the text: (Ergun and Polatoğlu, 1992: 175)

In the bibliography: Ergun, T. and Polatoğlu, A. (1992), *Kamu Yönetimine Giriş*, TODAİE, Ankara.

d. Articles with two authors

In the text: (Turkoz and Akyol, 2008: 150)

In the bibliography: Türköz, İ. and Akyol, A. (2008), “Internal Marketing and Hotel Performance”, *Anatoli: An International Journal of Tourism and Hospitality Research*, 19(1): 149-154.

e. Book with more than two authors

In the text: (Von König *et al.*, 1981: 199)

In the bibliography: Von König, K., Oertzen, H.J. and Wagener, F. (1981), *Öffentliche Verwaltung in der Bundesrepublik Deutschland*, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden.

f. Article with more than two authors

In the text: (Erdoğan *et al.*, 2007: 130)

In the bibliography: Erdoğan, N., Akyol, A., Ataman, B.M. And Dökmeci, V., “Comparaison of Urban Housing Satisfaction in Modern and Historical Neighborhoods in Edirne, Turkey”, *Social Indicators Research (SIR)*, 81(1): 127-148.

g. Book with editor(s)

In the text: (Kavanagh and Seldon, 1994: 121-188)

In the bibliography: Kavanagh, D. and Seldon, A. (ed.) (1994), *The Major Effect*, Macmillan Publishing, London

h. Sections from books with editor(s)

In the text: (Riddell, 1994: 53)

In the bibliography: Riddell, P. (1994), “Major and Parliament”, Kavanagh, D. and Seldon, A. (eds.), *The Major Effect*, Macmillan Publishing, London, 46-63.

i. Publications with no author or editor stated

In the text: (DPT, 1989: 145)

In the bibliography: DPT (1989), *Altuncı Beş Yıllık Kalkınma Planı 1990-1994*, Ankara

j. Conference and other colloquium proceedings

In the text: (Asimov, 1989: 14)

In the bibliography: Asimov, I. (1989), “Science-Fiction as a Social Stimulus”, *Proceedings of*

the XI. International Science-Fiction Convention, Boston (1988), ASFWA, New York, 12-22.

k. Articles and other texts in non-scientific periodical publishings

In the text: (Altaylı, 2000)

In the bibliography: Altaylı, F., “Deprem ve Toplum”, *Hürriyet*, 21 August 1999, 19.

l. Articles and other texts in non-scientific periodical publishings with no author

In the text: (Sabah, 2001)

In the bibliography: “Afet Kanunu Değiştirilecek”, Sabah, 21 September 2001, 6

m. Internet resources

In the text: (www.hotel-online.com)

In the bibliography: <http://www.hotel-online.com/Neo/News/PressReleases1999-3rd/July99-PATATSA.html>, Retrieved: 09.05.2000

YAZARLAR İÇİN BİLGİLER

1. Lefke Avrupa Üniversitesi (LAÜ) Sosyal Bilimler Dergisi haziran ve aralık aylarında olmak üzere yılda iki defa yayınlanan iki hakemli bir dergidir. Derginin yelpazesi toplum bilimlerinin tüm disiplinlerini ve dallarını kapsamaktadır.
2. LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi yalnızca Türkçe ve İngilizce makaleleri kabul etmektedir. İncelenmek üzere sunulan çalışmalar bu iki dilden birinde yazılmış olmak zorundadır.
3. LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi'nde yayınlanan çalışmaların telif hakları LAÜ'ye aittir. Yazarlar LAÜ'den yazılı izin almak koşuluyla çalışmalarını başka yerlerde kullanabilirler.
4. LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi'ne gönderilen makaleler, daha önce başka bir yerde yayınlanmamış veya halen yayınlanmak üzere başka bir yayın organında incelenmekte olmayan, özgün çalışmalar olmalıdır. Aynı makale değiştirilmiş bir hali dahi olsa, başka bir editörler kuruluna gönderilmiş, başka bir yayın organında yayınlanmış ya da yayınlanmak üzere kabul edilmiş ise yazar bu durumu açıklıkla belirtmelidir.
5. LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi'ne iletilen makaleler derginin editörler kurulu tarafından gözden geçirildikten sonra hakemlere gönderilir. Yazarların, editör ve hakemlerin adları bu incelenme süreci sırasında ve sonrasında saklı tutulur.
6. İncelenmek üzere gönderilecek metinler özetler, dipnot ve sonnotlar, kaynakça, yazar özgeçmişleri ve varsa eklerle eksiksiz olmalıdır. Makaleler editörler kuruluna İnternet üzerinden e-posta eki olarak ya da posta ile CD-Rom üzerine kaydedilmiş olarak aşağıdaki adreslere gönderilebilir. Her iki durumda da dosya MS Office Word biçiminde kaydedilmiş olmalıdır. Posta ile gönderilen materyaller iade edilmez.

E-posta: jss@eul.edu.tr

Adres: Lefke Avrupa Üniversitesi

Sosyal Bilimler Dergisi

İktisadi İdari Bilimler Fakültesi

Gemikonağı, Lefke, KKTC

Mersin 10 Türkiye

7. Hem İngilizce hem de Türkçe yazılmış makaleler için, yazarlar metin biçiminin LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi biçimiyle uyumlu olmasını sağlamalıdır. Anadili İngilizce olmayan, fakat İngilizce bir metin sunacak yazarlara çalışmalarını İngiliz dili konusunda yetkin, tercihen anadili İngilizce olan bir kişiye gözden geçirttirmeleri tavsiye edilir. LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi editörleri metinleri dil ya da biçim bakımından düzeltmeyeceklerdir.
8. LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi'ne çalışmalarını göndermek isteyen yazarların derginin web sayfasını ziyaret ederek (<http://en.lau.edu.tr/euljss/>; <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/euljss/user>) yazım kuralları ve biçim örneklerini incelemeleri tavsiye edilir. Bu kurallar ve biçim, aşağıda da ayrıntılı olarak açıklanmıştır.

YAZIM KURALLARI

1. LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi'ne gönderilecek olan makaleler şu şekilde düzenlenmelidir: Sırasıyla ana başlık makalenin orijinal dilinde sonra diğer dilde, yazar adı, makale dilinde öz altına anahtar kelimeler veya makale İngilizce ise önce abstract ve keywords, ana metin, kaynakça, İngilizce ve Türkçe olarak yazar özgeçmişi ve varsa ekler.
2. Sayfa kenar boşlukları şu ölçülerdedir: Soldan, sağdan, üst ve alttan 3 cm. Cilt payı 0,5 cm.
3. Metnin tamamı Times New Roman harf tipinde olmalıdır.
4. Makale başlığı önce orijinal dilinde sonra diğer dilde büyük harflerle, 14 punto, kalın olarak yazılacaktır. Hizalama sayfa ortasıdır, girinti yoktur.
5. Yazar adı, unvanı, görev yeri, e-posta adresi 10 punto, kalın ve devrik harflerle yazılmalıdır. Hizalama sayfa ortasıdır (tek sütun). Birden fazla yazar olması durumunda, yazar adları ve bilgileri soyadlarına göre alfabetik olarak, önce sol sütuna sonra sağ sütuna (örnek: birinci yazar sola, ikincisi sağa, üçüncüsü sola birinci yazarın altına, dördüncüsü sağa ikinci yazarın altına vb.), ortalanmış olarak yazılmalıdır.
6. Ana metin tek sütun olarak düzenlenmelidir, hizalama iki yana yaslı biçimde olmalıdır. Gövde metni 12 punto olarak yazılmalıdır. Satır aralıkları “tek” olarak seçilmelidir. Paragraf başları girintisi 0,63 cm'dir. Satır öncesi boşluk 0 nk, satır sonrası boşluk 6 nk, iki satır arası boşluk 10'dur.
7. Makalenin özeti önce makale orijinal dilinde sonra diğer dilde 12 punto, kalın ve devrik harflerle yazılacaktır. Hizalama iki yana yaslı olacaktır. İngilizce özetten (abstract) sonra İngilizce keywords, Türkçe özetten (öz) sonra Türkçe anahtar kelimeler verilecektir (5 adet). Makale öz ve anahtar kelimeler bölümünde paragraf başı girintisi yapılmamalıdır.
8. Makale içindeki ana başlıklar, 1.,2.,3., şeklinde numaralandırılacaktır. Bu başlıklar büyük harflerle, 12 punto, kalın harflerle yazılır. Hizalama soldaki girinti sonrasında başlayıp sola yaslı olmalıdır.
9. Altbaşlıklar şu biçimde düzenlenecektir: Birinci düzey altbaşlıklar rakam ile (1.1, 1.2, 1.3, ...), ikinci düzey alt başlıklar (1.1.1, 1.2.1, 1.3.1, ...). Birinci ve ikinci düzey alt başlıklar 12 punto ile yazılır. Hizalama sola yaslı olarak düzenlenecektir. Birinci ve ikinci düzey alt başlıklarda solda girinti vardır.
10. Yazılı metinlerden ya da karşılıklı görüşme kayıtları, demeç ve söylevlerden doğrudan doğruya yapılan alıntılarda:
10 punto, devrik harfler kullanılır. Alıntılar tırnak işareti için alınır.
Hizalama iki yana yaslı yapılır.
Sol taraf girintisi 0,63 cm'dir.
Satır aralığı “tektir”. Satır öncesi boşluk 0 nk, satır sonrası boşluk 0 nk'dır.
11. Kısaltmalar, metin içindeki ilk kullanımlarında ifade ettikleri kavramın açık halinden sonra parantez içinde gösterilir. Daha sonra tek başlarına kullanılabilir.
12. Referanslar dipnot ya da son not olarak verilmez (Referans gösterim biçiminin açıklamaları için kılavuzun sonuna bakılmalıdır).
13. Denklemler 12 punto, devrik karakterler kullanılarak yazılır. Hizalama sütun ortası olmalıdır. Gerekli görüldüğü takdirde bir denklem editörü kullanılmalıdır.
14. Resim, çizelge, grafik ve şemalar metin içinde verilebileceği gibi, referanslar bölümünden sonra da verilebilir. Bu tip öğelerden önce ve sonra iki satır boşluk bırakılır. Altlarına tipleri ve metin içindeki sıralarını belirten numaraları yazılır (“Şekil 1:”, “Tablo 1:” vb) ve kaynak belirtilir. Bu açıklamalar 10 punto, kalın harflerle yapılır. Hizalama, sola yaslıdır.
15. Kaynakça metinden hemen sonra başlamalıdır. Kaynakça metninin özellikleri gövde metni ile aynıdır. Satır başı girintisi yoktur. Kaynaklar alfabetik olarak düzenlenir.
16. Yazarın özgeçmişi önce İngilizce, sonra Türkçe olarak kaynakçadan sonra verilecektir. Özgeçmişler 100 kelimeyi aşmamalı, yazarın güncel akademik konumunu ve çalışma alanlarını belirtmelidir. Metin 12 punto, devrik harflerle yazılacak, hizalama iki yana yaslı yapılacaktır.

KAYNAKÇA KURALLARI

1. Metin içinde yapılacak yollamalar ayraç içinde (Yazar, kaynağın yayımlandığı yıl: sayfa numarası sırasıyla) gösterilecektir. Makalede kullanılan bütün kaynaklar, makalenin sonunda “Kaynakça” bölümünde, yazarın soyadına göre alfabetik biçimde bibliyografya kurallarına uygun olarak verilir.

Aşağıda farklı nitelikteki kaynakların metin içindeki yollamalarda ve kaynakçadaki yazılış biçimleri örneklerle gösterilmiştir:

a. Tek yazarlı kitaplar

Metin içindeki yollamada: ... (Mucuk, 2007: 75)

Kaynakçada: Mucuk, İ. (2007), *Pazarlama İlkeleri*, Türkmen Kitabevi, İstanbul

b. Tek yazarlı makaleler

Metin içindeki yollamada: ... (Romer, 1998: 75)

Kaynakçada: Romer, Peter M. (1998), “Endogenous Technological Change,” *Journal of Political Economy*, 98(1): 71-102.

c. İki yazarlı kitaplar

Metin içindeki yollamada: (Ergun ve Polatoğlu, 1992: 175)

Kaynakça Kitap: Ergun, Turgay ve Polatoğlu, Aykut (1992), *Kamu Yönetimine Giriş*, TODAİE, 4. Yayım, Ankara.

d. İki yazarlı makaleler

Metin içindeki yollamada: ... (Turkoz ve Akyol, 2008: 150)

Kaynakçada Makale: Turkoz, I. ve Akyol, A. “Internal Marketing and Hotel Performance”, *Anatoli: An International Journal of Tourism and Hospitality Research*, 19(1): 149-154.

e. İkiden çok yazarlı kitaplar

Metin içindeki yollamada: ... (König vd. , 1981: 199)

Kaynakçada Kitap: König, Klaus/von; Oertzen, Hans Joachim; and Wagener, Frido (1981), *Öffentliche Verwaltung in der Bundesrepublik Deutschland*, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden.

f. İkiden çok yazarlı makaleler

Metin içindeki yollamada: ... (Erdogan vd., 2007: 130)

Kaynakçada Makale: Erdogan, N. Akyol, A., Ataman B. M., and Dokmeci, V., “Comparison of Urban Housing Satisfaction in Modern and Historical Neighborhoods in Edirne, Turkey”, *Social Indicators Research (SIR)*, 81(1): 127-148.

g. Derleme yayınlar

Metin içinde yollamada: (Kavanagh ve Seldon, 1994)

Kaynakçada: Kavanagh, Dennis and Seldon, Anthony (ed.) (1994), *The Major Effect*, Macmillan Publishing, London

h. Derleme yayınlar içinde yer alan makaleler

Metin içinde yollamada: ... (Riddell vd., 1994: 53)

Kaynakçada: Riddell, Peter (1994), “Major and Parliament,” Kavanagh, Dennis and Seldon, Anthony (eds.), *The Major Effect*, Macmillan Publishing, London, 46-63

1. Yazarsız yayınlar ya da diğer kaynaklar

Metin içindeki yollamada: ... (DPT, 1989: 145)

Kaynakçada: DPT (1989), *Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı 1990-1994*, Ankara

i . Konferans ve diğer toplantı bildirileri (basılmış)

Metin içindeki yollamada: (Asimov, 1989: 14)

Kaynakçada: ASIMOV, Isaac (1989), "Science-Fiction as a Social Stimulus", *Proceedings of XI. International Science-Fiction Conference*, Boston (1987), ASFWA, New York, 12-22.

j . Gazete, Dergi vb. bilimsel olmayan süreli yayınlarda yazarı belirtilmiş haber ve yazılar

Metin içindeki yollamada: (Altaylı, 21 Ağustos 2000)

Kaynakçada: ALTAYLI, Fatih, "Deprem ve Toplum", *Hürriyet*, 21 Ağustos 2000, 19.

k) Gazete, Dergi vb. bilimsel olmayan süreli yayınlarda yazarı belirtilmemiş haber ve yazılar

Metin içindeki yollamada: (Sabah, 2001)

Kaynakçada: "Afet Kanunu Değiştirilecek", Sabah, 21 Eylül 2001, 6.

l. İnternet kaynakları

Metin içindeki yollamada: (www.hotel-online.com)

Kaynakçada: <http://www.hotel-online.com/Neo/News/PressReleases1999-3rd/July99-PATATSA.html>, Erişim Tarihi: 09.05.2000.

